RECHTERLIJKE INSTRUMENTEN BIJ OMGANGSPROBLEMATIEK EN CONTACTVERLIES

WAT WERKT IN WELKE OMSTANDIGHEDEN?

Woerden, Maart 2023

vanmontfoort

Colofon

© **VanMontfoort**

Woerden, maart 2023

Versie: eindversie

Geschreven door Jolien van Aar, Marike Lenglet en Luci Torregrosa. In samenwerking met Shantal Holwijn, Jutta Verduin en Collin Hoogeveen. Veel dank aan alle ouders, jeugdigen en professionals die hebben meegewerkt aan het onderzoek.

Onderzoek uitgevoerd in opdracht van het Wetenschappelijk Onderzoek- en Documentatiecentrum (WODC) op verzoek van Directie Jeugd, Familie en Aanpak Criminaliteitsfenomenen, Ministerie van Justitie en Veiligheid.

Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd en/of openbaar gemaakt door middel van druk, fotokopie, microfilm of op welke andere wijze ook, zonder voorafgaande toestemming van VanMontfoort / WODC. Bij overname is bronvermelding verplicht.

Samenvatting

Aanleiding en doel

Wanneer ouders die uit elkaar gaan niet in staat zijn om afspraken over de omgang met hun kind(eren) te maken of wanneer deze afspraken niet worden nagekomen, kan dit leiden tot heftige conflicten. In uitzonderlijke situaties leiden dergelijke conflicten ertoe dat één van beide ouders het contact verliest met zijn of haar kind(eren). Contactverlies is vaak zeer belastend voor de desbetreffende ouders en kinderen en kan leiden tot negatieve korte- en langetermijngevolgen voor ieders levensgeluk en ontwikkeling. Het contactverlies leidt bovendien vaak tot een juridische strijd over het vaststellen en/of nakomen van omgangsafspraken en kan leiden tot de inzet van diverse vormen van hulpverlening. In het uiterste geval beschikt de rechter over een aantal instrumenten om nakoming van omgangsafspraken af te dwingen.

Het doel van dit onderzoek is inzicht te geven in de mogelijke effectiviteit van een aantal rechterlijke instrumenten om ouders (na een scheiding) tot nakoming van omgangsafspraken te bewegen. Het gaat in dit onderzoek om de volgende rechterlijke mogelijkheden om afgesproken of opgelegde omgangsregelingen juridisch af te dwingen. Daarbij kan worden onderscheiden in drie verschillende groepen, namelijk:

Familierechtelijke instrumenten	Civielrechtelijke instrumenten	Strafrechtelijke instrumenten
Begeleide omgangsregeling Inzet van bijzondere curator Ondertoezichtstelling (OTS) Wijziging hoofdverblijfplaats Gezagswijziging Gezagsbeëindigende maatregel Opschorting, vermindering of ontzegging van partner- of kinderalimentatie	Dwangsom Lijfsdwang / gijzeling Afgifte met behulp van de sterke arm (politie) Aansporend boetebeding	Toepassing van artikel 279 Wetboek van Strafrecht wegens onttrekking aan het gezag.

Om het hierboven genoemde onderzoeksdoel te bereiken zijn zeven onderzoeksvragen geformuleerd die gezamenlijk een antwoord geven op de hoofdvraag: In welke omstandigheden zijn welke rechterlijke instrumenten aannemelijkerwijs het meest effectief in termen van 1) het beperken van (verdere) schade voor het kind en 2) de naleving van afspraken over omgang/contact door diens ouders?

In dit onderzoek staat het welzijn van het kind voorop: een instrument is in de eerste plaats effectief als de inzet van het instrument leidt tot het beperken van schade voor het kind als gevolg van het contactverlies.

Onderzoeksverantwoording
Ter beantwoording van de onderzoeksvragen is gebruik gemaakt van verschillende onderzoeksmethoden: literatuuronderzoek, (cijfermatige) jurisprudentieanalyse, dossieranalyse (29 dossiers), een casestudie, enquête onder 17 jeugdigen en 77 ouders, interviews met 11 uitvoerders en drie groepsgesprekken met acht juridische deskundigen, acht pedagogische deskundigen en 11 ervaringsdeskundigen.

In het onderzoek is gebruik gemaakt van de methodiek 'Verklarende Evaluatie' (Pater, Sligte, Van Eck, 2012). De verklarende evaluatie legt heel precies de verbanden tussen interventies en de (gewenste en ongewenste/bedoelde en onbedoelde) uitkomsten bloot, de onderliggende werkzame mechanismen en tevens de context waarin deze mechanismen wel of niet leiden tot het effect.

Probleemschets: contactverlies als gevolg van complexe omgangsproblematiek
Eén van de grootste problemen die kunnen ontstaan als gevolg van complexe omgangsproblematiek is contactverlies tussen een ouder en een kind (Antokolskaia et al., 2019; Amato, 2010; Lamela, Figueiredo, Bastos, & Feinberg, 2016).

- Contactverlies is het verschijnsel waarbij een kind en een ouder na scheiding het contact (geheel of gedeeltelijk) met elkaar verliezen, om welke reden dan ook.

De risicofactoren voor het ontstaan van contactverlies als gevolg van complexe omgangsproblematiek vloeien voort uit de risicofactoren voor complexe scheidingen die betrekking hebben op het individu, de relatie of de context. Ook een verandering in de taakverdeling van de zorg na de scheiding kan een rol spelen. Contactverlies komt overigens niet uitsluitend voort uit een complexe scheiding. Ook een kortstondig affectief contact tussen ouders kan leiden tot complexe en hoogoplopende conflicten.

In dit onderzoek hebben we vier mechanismen onderscheiden als het gaat om contactverlies:
- *Nalaten van de omgang:* een ouder laat na omgang te hebben met zijn of haar kind, om wat voor reden dan ook;
- *Blokkeren van de omgang*: een ouder vertoont zodanig restrictief gedrag dat de andere ouder geen contact met het kind kan hebben, om wat voor reden dan ook;
- *Weerstand bij het kind*: een kind heeft zelf weerstand tegen het contact met een ouder, om wat voor reden dan ook;
- *Oudervervreemding:* een kind houdt contact met een ouder af als gevolg van (al of niet bewust) manipulatief gedrag van de andere ouder of als gevolg van de complexe interactie tussen beide ouders, terwijl er geen gegronde redenen (bekend) zijn om contact af te houden.

De impact van complexe omgangsproblematiek en contactverlies op de groei en ontwikkeling van een kind is volgens verschillende studies enorm en kan grote gevolgen hebben voor het welzijn op korte en lange termijn. Het welzijn van het kind van ouders met complexe omgangsproblematiek wordt beïnvloed door: (1) kwaliteit van de relatie van het kind met beide ouders (waarvoor enige mate van contact voorwaardelijk is), (2) kwaliteit van de opvoeding, en (3) mate van conflicten tussen ouders. In het geval van complexe omgangsproblematiek en contactverlies kunnen alle drie de factoren belast zijn, en een negatieve impact hebben op het welzijn van het kind.

Een rechterlijk instrument kan effectief zijn als het een positief effect heeft op ten minste een van de drie factoren (kwaliteit van relatie met beide ouders, kwaliteit van de opvoeding, mate van conflicten

tussen ouders) en geen negatief effect heeft – of wanneer de positieve effecten opwegen tegen de mogelijk negatieve effecten.

Categorisering van rechterlijke instrumenten

In het kader van deze evaluatie zijn de instrumenten gecategoriseerd aan de hand van de wijze waarop ze ingrijpen op het probleemmechanisme van contactverlies:

- Instrumenten waarbij een vorm van begeleiding wordt ingezet;
- Instrumenten met een financiële prikkel;
- Instrumenten met inzet van politie en/of het OM;
- Instrumenten die ingrijpen in het ouderlijk gezag.

De onderzoeksvragen zijn per instrumenttype beantwoord.

Beantwoording van de onderzoeksvragen

Hoe vaak worden naar schatting de verschillende instrumenten per jaar opgelegd? (onderzoeksvraag 1)

Per instrument staat in Tabel 2 de onder- en bovengrens van de ingezette instrumenten, evenals de schattingen van de uitvoerders en de juridische deskundigen. De bandbreedte tussen de ondergrens en bovengrens is in veel gevallen erg groot. Dit heeft er met name mee te maken dat de bovengrens het totaal aantal ingezette instrumenten weergeeft, niet enkel in de zaken waar complexe omgangsproblematiek en contactverlies speelt. Met name voor de ondertoezichtstelling, gezagswijziging, gezagsbeëindiging en wijziging hoofdverblijfplaats geldt dat deze ook in veel andere gevallen worden ingezet dan bij complexe omgangsproblematiek en contactverlies.

Tabel 2. Onder-, bovengrens en schatting van de opgelegde instrumenten per jaar ter voorkoming of herstel van contactverlies (n.b. = niet beschikbaar)

Instrument	Ondergrens (rechtspraak.nl)	Bovengrens (bedrijfsvoering rechtspraak)	Schatting uitvoerders
Instrumenten waarbij een vorm van begeleiding wordt ingezet			
Bijzondere curator*	20	90	*n.b.*
Begeleide omgangsregeling	52	*n.b.*	6300
Ondertoezichtstelling*	48	41400	*n.b.*
Instrumenten met een financiële prikkel			
Aansporend boetebeding	0	*n.b.*	*n.b.*
Dwangsom*	40	*n.b.*	*n.b.*
Opschorting, de vermindering of ontzegging van de partner- of kinderalimentatie	8	*n.b.*	*n.b.*
Instrumenten met inzet van politie/OM			
Lijfsdwang	8	*n.b.*	1-10
Afgifte met behulp van de sterke arm	0	*n.b.*	25
Toepassing van artikel 279 Sr.	4	65	0-165
Instrumenten die ingrijpen op het gezag			
Gezagswijziging*	28	13.500	*n.b.*
Gezagsbeëindiging	20	1.150	*n.b.*

Instrument	Ondergrens (rechtspraak.nl)	Bovengrens (bedrijfsvoering rechtspraak)	Schatting uitvoerders
Wijziging hoofdverblijfplaats*	48	940	*n.b.*

*Deze instrumenten zijn door de juridische deskundigen aangemerkt als de vijf meest voorkomende instrumenten.

Zijn er soorten cases te herkennen in de gevallen waarin de instrumenten waar het hier om gaat worden opgelegd? (onderzoeksvraag 2)

Vanwege de complexiteit van de problematiek die in de gezinnen speelt, blijkt het lastig om soorten casussen te typeren. De verscheidenheid aan complicerende factoren die mee kunnen spelen maakt iedere casus weer anders. Toch hebben we, ondanks het gegeven dat respondenten niet met ieder instrument ervaring hadden, een aantal kenmerken per instrumenttype opgehaald:

- Instrumenten waarbij een vorm van begeleiding wordt ingezet: vaak (vermeende) onveiligheid en/of veel strijd tussen ouders / gericht op bescherming van het kind / ter vertolking van de stem van jonge kinderen (<12) / voor de inzet van jeugdhulp / voor het doen van onderzoek en het informeren van de rechter.
- Instrumenten met een financiële prikkel: enig vertrouwen in de andere ouder als ouder / enige welwillendheid om contact te faciliteren / schrikeffect.
- Instrumenten met inzet van politie/OM: veel strijd tussen ouders / geen onveiligheid bij de contactverliezende ouder / laatste redmiddel na de inzet van andere instrumenten.
- Instrumenten die ingrijpen op het gezag: lang geen contact tussen kind en ouder / enige hechting met beide ouders / opschaling na inzet van andere instrumenten / het creëren van rust.

Hoe is de veronderstelde werking van de instrumenten? (onderzoeksvraag 3)

Complexe omgangsproblematiek kan niet in een "*one-size-fits-all*" model gegoten worden, laat staan dat er een "*one-size-fits-all*" oplossing bestaat. Om toch iets te kunnen zeggen over de effectiviteit, hebben we op basis van de bevindingen van het onderzoek per instrumententype het veronderstelde werkingsmechanisme in beeld gebracht, door expliciet weer te geven welke positieve en negatieve effecten door de respondenten zijn genoemd. Daarbij wordt aangetekend dat deze modellering geen recht doet aan de diversiteit en complexiteit van casussen waarin sprake is van complexe omgangsproblematiek en dat in iedere unieke casus grondig onderzoek zal moeten worden gedaan om af te kunnen wegen óf het werkingsmechanisme inderdaad zodanig tot uiting kan komen in de desbetreffende casus en/of onder welke voorwaarden. In de modellen (zie paragraaf 6.3) staat hoe en op welke variabele een instrument een positieve invloed heeft, of en op welke variabele een instrument een negatieve invloed heeft, en voorwaarden en contra-indicaties voor de werking van de instrumenten.

Hoe kan effectiviteit geoperationaliseerd worden als het gaat om naleving van afspraken en als het gaat om welzijn van het kind? (onderzoeksvragen 4 en 5)

Het meetbaar maken van de effectiviteit als het gaat om het nakomen van omgangsafspraken is mogelijk door na een bepaalde periode te bekijken of het contactverlies is opgeheven en de omgangsafspraken worden nagekomen. Dit kan volgens de juridische deskundigen bijvoorbeeld door een zaak na de inzet van een instrument aan te houden en na een aantal maanden weer op zitting te laten komen, bij dezelfde rechter.

Het meetbaar maken van de effectiviteit van instrumenten voor het welzijn van het kind is niet eenvoudig en ook de respondenten zeggen op die vraag geen concreet antwoord te kunnen geven. Belangrijke aspecten van het welzijn van kinderen in deze zaken zijn veiligheid, het kunnen toekomen aan ontwikkelingstaken (waarvoor rust nodig is) en het accepteren, of niet afwijzen, van beide ouders (zogenoemd DNA-acceptatie).

De belangrijke afweging die daarbij gemaakt moet worden is wat de positieve en negatieve effecten op de korte en lange termijn zijn. Dat een instrument op de korte termijn het welzijn van het kind negatief beïnvloedt (bijvoorbeeld door een gedwongen verhuizing), weegt niet op tegen de positieve effecten op langere termijn (contact met beide ouders, meer ervaren rust en beter tot ontwikkeling kunnen komen). Dit is anders wanneer ervaringen op de korte termijn traumatisch voor een kind zijn, dat kan leiden tot negatieve gevolgen op de lange(re) termijn.

Wat is dan precies korte termijn en wat is lange termijn? Een ‘gangbare’ periode om last te hebben van een scheiding is volgens de literatuur en volgens de pedagogische deskundigen twee jaar. Deze periode wordt daarom gezien als korte termijn. Bij lange termijn wordt door de pedagogische deskundigen gesproken over een periode van vijf jaar.

Zijn er casussen te herkennen waarin een bepaald middel in de praktijk wel/niet effectief is geweest (onderzoeksvraag 6)

Volgens een aantal respondenten kan er een onderscheid gemaakt worden tussen relatief lichtere en zwaardere zaken. Bij lichtere zaken is er vaak nog enige welwillendheid bij de ouder(s) en hebben zij het inzicht dat het goed is voor een kind om met beide ouders contact te hebben. In dit soort zaken kan de inzet van een bijzondere curator, een ondertoezichtstelling of het opleggen van een dwangsom ertoe leiden dat omgangsafspraken worden nagekomen.

In zwaardere zaken waarin de situatie al wel is geëscaleerd hebben deze instrumenten waarschijnlijk geen effect, omdat deze zich niet richten op het oplossen van het onderliggende probleem. In deze zaken is volgens de respondenten een meer ingrijpend instrument nodig, zoals een gezagswijziging, wijziging van de hoofdverblijfplaats van het kind of de inzet van de sterke arm.

Welke conclusies kunnen worden getrokken over de aannemelijke (in)effectiviteit van de instrumenten? (onderzoeksvraag 7)

Op basis van de bevindingen hebben we enkele eerste, voorzichtige conclusies getrokken over de aannemelijke effectiviteit van de verschillende typen instrumenten:

- Instrumenten waarbij een vorm van begeleiding wordt ingezet hebben, wanneer voldaan is aan enkele voorwaarden, de meeste positieve effecten en de minste negatieve effecten op het welzijn van het kind. Wat betreft de nakoming van omgangsafspraken kan de begeleide omgangsregeling effectief zijn;
- Instrumenten met een financiële prikkel kunnen effectief zijn als er enige welwillendheid of besef is bij de primair verzorgende ouder dat contact in het belang is van het kind;
- Instrumenten waarbij de politie of het OM wordt ingezet, worden door bijna alle respondenten als zeer ingrijpend en mogelijk traumatisch gezien voor kinderen. Daarnaast wordt gezien dat de inzet van dit type instrument meestal geen duurzaam effect heeft; het leidt niet tot het langdurig nakomen

van omgangsafspraken. Voor het welzijn van het kind is het daarom de vraag of de negatieve ervaring op de korte termijn opweegt tegen een eventueel positief effect op de lange termijn;
- Instrumenten die ingrijpen in het gezag hebben zeer uiteenlopende effecten, afhankelijk van de wijze van inzet van het instrument. De instrumenten kunnen herstelgericht worden ingezet wanneer de contactverliezende ouder het gezag of de hoofdverblijfplaats toegewezen krijgt, onder de voorwaarde dat deze ouder contact tussen het kind en de andere ouder faciliteert. Deze instrumenten kunnen ook het contactverlies bestendigen, wanneer de contactverliezende ouder het gezag of hoofdverblijfplaats afgenomen wordt.

Daarnaast hebben we in dit onderzoek gezien dat het in uiterste gevallen in het belang van een kind kan zijn om *geen* instrument ter nakoming van omgangsafspraken in te zetten, waardoor het contactverlies -in ieder geval- tijdelijk blijft bestaan. Dit is enkel het geval wanneer a) er al lange tijd hevige strijd is tussen ouders waar het kind last van heeft, *en* b) het kind zelf weerstand heeft tegen contact met de contactverliezende ouder en zelf zegt geen contact te willen met deze ouder, *en* c) het kind veilig opgroeit bij de primair verzorgende ouder (en er dus geen sprake is van oudervervreemding). Diagnostiek van de onderliggende omgangsproblematiek is dan van groot belang.

Aanbevelingen voor de inzet van instrumenten: voorwaarden voor effectiviteit en afwegingskader
Op basis van de bevindingen kunnen we concluderen dat er een aantal voorwaarden zijn voor effectiviteit van de instrumenten, namelijk:
- Gedegen onderzoek naar onderliggende problematiek
- Aandacht voor de authentieke wens van het kind
- Duidelijkheid voor het kind over (de reden van) de inzet van een instrument
- Gespecialiseerde nazorg bij de inzet van een instrument
- Kind blijft altijd de mogelijkheid tot contact behouden met beide ouders
- Tijdige inzet
- Mogelijkheden tot handhaving
- Expertise van uitvoerders van instrumenten en andere professionals

We kunnen ook concluderen dat er een drietal afwegingen gemaakt kunnen worden bij de inzet van een instrument, die bijdragen aan een potentieel effectieve inzet van het instrument:
1. *Bepalen hoofdoorzaak voor niet nakomen omgangsafspraken*
2. *Inschatten van de ernst van het conflict en de bereidheid tot samenwerking*
3. *Inschatten waar het welzijn van het kind op de korte en lange termijn mee gediend is*

Reflectie op het onderzoek
Tijdens dit onderzoek is gebleken dat er verschillende perspectieven zijn op het belang en het welzijn van het kind en is het moeilijk gebleken om te bepalen wat in welk geval het welzijn van het kind het meest ten goede komt en waarom dat zo is. Wij hebben ervoor gekozen om bij de beantwoording van de onderzoeksvragen het perspectief van de kinderen (inmiddels (jong)volwassenen) zwaar te laten meewegen.

Daarnaast is de onherkenbaarheid van situaties waarin complexe omgangsproblematiek en contactverlies een rol speelt, een complicerende factor. In veel casussen is het onduidelijk wat de kern of de oorzaak van het probleem (het contactverlies) is, terwijl de werking en effectiviteit van

instrumenten daarvan afhangt. Dit geldt ook voor het fenomeen oudervervreemding, waarvoor geen eenduidige diagnostiek voorhanden is, maar waar wel vaak aan gerefereerd wordt. We hebben daardoor geen koppeling kunnen maken tussen de onderliggende problematiek en de werking van instrumenten, simpelweg omdat we niet achter de onderliggende problematiek konden komen op basis van de beschikbare gegevens.

Ten slotte hebben we ondanks vele pogingen slechts 1 zaak kunnen vinden waarbij het mogelijk was ten minste beide ouders en het kind te spreken over hun ervaringen met de inzet van een instrument. Daar tegenover staat dat er veel ouders waren die, zonder toenadering van de andere ouder, graag hun ervaringen wilden delen over de al dan niet ingezette instrumenten. Een aantal van deze ouders hebben we gesproken middels twee groepsgesprekken en een deel van hen heeft de enquête ingevuld. Van deze ouders hebben we dus uitsluitend hun kant van het verhaal gehoord, zonder de mogelijkheid om wederhoor toe te passen.

Ook moet worden opgemerkt dat de respondenten uit dit onderzoek niet met ieder instrument (evenveel) ervaring hebben en dat ook in de dossieranalyse niet alle instrumenten konden worden meegenomen. Zo was er beduidend minder ervaringen met de inzet van de sterke arm, lijfsdwang, en toepassing van het artikel 279 Sr. Met een aansporend boetebeding en opschorting, vermindering of ontzegging van een alimentatieverplichting had geen van de respondenten ervaring.

Inhoudsopgave

Samenvatting **3**

Inhoudsopgave **10**

1 Aanleiding en onderzoeksmethoden **12**
1.1 Aanleiding 12
1.2 Doel van het onderzoek 12
1.3 Het belang van het kind 13
1.4 Onderzoeksvragen 14
1.5 Operationalisering van effectiviteit van instrumenten 15
1.6 Onderzoeksdesign en methoden 15
1.7 Terminologie en gebruikte afkortingen 25
1.8 Leeswijzer 26

2 Probleemschets: Contactverlies als gevolg van complexe omgangsproblematiek **27**
2.1 Van (complexe) scheiding en complexe omgangsproblematiek tot contactverlies 27
2.2 De dynamiek van (dreigend) contactverlies tussen ouder en kind 28
2.3 Cijfers contactverlies 32
2.4 De gevolgen van contactverlies voor het welzijn van het kind 33
2.5 Het belang van het kind bij scheiding en contactverlies 34
2.6 Het probleemmechanisme: relaties tussen contactverlies en het welzijn van het kind 35
2.7 Algemeen werkingsmechanisme: wat zou een instrument effectief maken? 36

3 Rechterlijke instrumenten bij complexe omgangsproblematiek en contactverlies **38**
3.1 Algemeen 38
3.2 De instrumenten 39
3.3 Verschillende typen instrumenten 47

4 Cijfermatige analyse inzet rechterlijke instrumenten **48**
4.1 Ondergrens: Frequentie inzet van instrumenten volgens rechtspraak.nl 48
4.2 Bovengrens: Cijfers Bedrijfsvoering Rechtspraak, database 'Inform' 2019 50
4.3 Frequentie inzet van instrumenten volgens geïnterviewden 51

5 Bevindingen met betrekking tot de effectiviteit van instrumenten **53**
5.1 Algemeen 53
5.2 Welzijn van het kind 55
5.3 Voorwaarden voor effectiviteit 59
5.4 Te onderscheiden casussen 62
5.5 Specifieke bevindingen per instrumenttype 63
5.6 Afronding 73

6 Beantwoording van de onderzoeksvragen **74**
6.1 Hoe vaak worden naar schatting de verschillende civiele en strafrechtelijke instrumenten per jaar opgelegd? 74

6.2 Zijn er soorten cases te herkennen in de gevallen waarin de instrumenten waar het hier om gaat worden opgelegd? 75
6.3 Hoe is de veronderstelde werking van de instrumenten in die (soorten) cases, gelet op naleving en op welzijn van het kind? Zijn er contra-indicaties te verwachten bij de verschillende dwangmiddelen (in welke omstandigheden zullen ze niet effectief zijn)? 76
6.4 Is operationalisering van 'effectiviteit' mogelijk als het gaat om de naleving van afspraken? Indien ja, hoe? En na verloop van hoeveel tijd kan dat worden vastgesteld? 83
6.5 Is operationalisering van 'effectiviteit' mogelijk als het gaat om welzijn van of ontwikkelingsschade bij het kind? Indien ja, hoe? En na verloop van hoeveel tijd kan dat worden vastgesteld? 84
6.6 Hoe zijn door de onderzoekers de casussen (en/in de context) te typeren waarin het aannemelijk wordt geacht dat een bepaald middel in de praktijk wel resp. niet effectief is geweest? 84
6.7 Welke conclusies kunnen worden getrokken over aannemelijke (in)effectiviteit van de instrumenten gerelateerd aan de cases en de context daarvan? 85

7 Reflectie en aanbevelingen 89
7.1 Reflectie op bevindingen 89
7.2 Reflectie op de onderzoeksmethoden 90
7.3 Aanbevelingen voor vervolgonderzoek 90
7.4 Aanbevelingen voor de inzet van instrumenten: afwegingskader 90
7.5 Tot slot 92

Bijlage A: Literatuurlijst 93
Bijlage B: Vragenlijsten enquête 96
Bijlage C: Tabellen cijfermatige analyse 102
Bijlage D: Begeleidingscommissie 105

1 Aanleiding en onderzoeksmethoden

1.1 Aanleiding

Kinderen hebben in beginsel recht op contact met hun beide juridische ouders, ook als hun ouders uit elkaar gaan. In de meeste gevallen maken ouders samen afspraken over het contact tussen de ouders en de kinderen, al dan niet met behulp van hun advocaat of advocaten of van bijvoorbeeld een mediator. Conflicten tussen de (gescheiden) ouders kunnen echter zo heftig en chronisch zijn, en zo uit de hand lopen dat één van beide ouders het contact verliest met zijn of haar kind(eren). Contactverlies is vaak zeer belastend voor de betreffende ouders en kinderen en kan leiden tot negatieve korte- en langetermijngevolgen voor ieders levensgeluk en ontwikkeling. Het contactverlies leidt bovendien vaak tot een juridische strijd over het vaststellen en/of nakomen van omgangsafspraken[1] en kan leiden tot de inzet van veel vormen van hulpverlening. Voor uiterste gevallen beschikt de rechter over een aantal instrumenten om nakoming van omgangsafspraken af te dwingen.
De Tweede Kamer heeft een onderzoek laten doen naar contactverlies na scheiding in het algemeen (Antokolskaia et al., 2019) en specifiek naar ouderverstoting (Expertteam ouderverstoting/complexe omgangsproblematiek, Van Leuven, et al., 2021), om zo te komen tot een advies hoe contactverlies zo veel mogelijk voorkomen kan worden. Per brief van 4 februari 2021[2] heeft de minister voor Rechtsbescherming het onderzoeksrapport van het Expertteam ouderverstoting (hierna: het Expertteam ouderverstoting) aangeboden aan de Tweede Kamer.

In de brief van de minister voor Rechtsbescherming zijn verschillende initiatieven benoemd die de minister naar aanleiding van het onderzoek van het Expertteam in gang heeft gezet, waaronder een nader onderzoek naar de effectiviteit van de bestaande rechterlijke instrumenten. In opdracht van het Wetenschappelijk Onderzoeks- en Documentatiecentrum (hierna: WODC) voert VanMontfoort dit onderzoek uit.

1.2 Doel van het onderzoek

Het onderzoek heeft als doel inzicht te krijgen in de mogelijke effectiviteit van een aantal rechterlijke instrumenten om ouders die uit elkaar zijn[3] (na een scheiding of na een kortstondig affectief contact) tot nakoming van omgangsafspraken te bewegen. Deze effectiviteit bestaat uit twee aspecten. Enerzijds gaat het om het beperken van verdere schade door het (dreigend) contactverlies voor het kind en anderzijds om de naleving van gemaakte omgangsafspraken. Deze twee aspecten hoeven niet samen te gaan. Voor zowel de opdrachtgever als voor de onderzoekers staat voorop dat schade voor het betrokken kind zoveel mogelijk moet worden beperkt.
Concreet betekent dit dat onderzocht wordt wat in welke situatie het meest effectief lijkt te zijn om te bereiken dat verdere schade voor het kind beperkt wordt en omgangsafspraken worden nagekomen (wat werkt in welke omstandigheden?).

[1] Als we in dit rapport spreken over omgangsafspraken, wordt zowel een zorg- en contactregeling als een omgangsregeling bedoeld, door ouders onderling overeengekomen of vastgelegd door de rechter.
[2] Brief van de Minister voor Rechtsbescherming aan de Voorzitter van de Tweede Kamer, 4 februari 2021.
[3] Het kan gaan om een (echt) scheiding maar ook om een kortstondig affectief contact.

Het onderzoek richt zich op de volgende instrumenten[4]:

Familierechtelijke instrumenten	Civielrechtelijke instrumenten	Strafrechtelijke instrumenten
Begeleide omgangsregeling Inzet van bijzondere curator Ondertoezichtstelling (OTS) Wijziging hoofdverblijfplaats Gezagswijziging Gezagsbeëindigende maatregel Opschorting, vermindering of ontzegging van partner- of kinderalimentatie	Dwangsom Lijfsdwang / gijzeling Afgifte met behulp van de sterke arm (politie) Aansporend boetebeding	Toepassing van artikel 279 Wetboek van Strafrecht wegens onttrekking aan het gezag.

Dit onderzoek richt zich conform de opdracht vanuit het WODC op de hierboven in het schema genoemde instrumenten[5]. Hierbij wordt opgemerkt dat de begeleide omgangsregeling later aan het onderzoek is toegevoegd, omdat tijdens de juridische expertmeeting bleek dat dit instrument door de deskundigen als waardevol wordt gezien. Dat betekent dat de begeleide omgangsregeling niet in alle onderzoeksmethoden (volledig) is meegenomen. Dit geldt voor de beide expertmeetings en de dossieranalyse.

1.3 Het belang van het kind

In diverse internationale verdragen en in nationale wetgeving is vastgelegd dat ouders en kinderen recht hebben op onbelemmerde en veilige omgang met elkaar, tenzij dit niet in het belang is van het kind (bijvoorbeeld in artikel 9 lid 3 van het Internationaal Verdrag voor de Rechten van het Kind, artikel 8 van het Europees Verdrag voor de Rechten van de Mens, artikel 24 lid van het EU-Handvest en artikel 1:253a en 1:377a Burgerlijk Wetboek).

Sommige instrumenten kunnen leiden tot nakoming van de afspraken, maar kunnen ook schadelijke effecten hebben op de onderlinge verhouding tussen ouders en/of op het welzijn van het kind. In ons onderzoek en bij de beantwoording van de onderzoeksvragen staat het welzijn van het kind (‘best interests of the child’) voorop: een instrument is in de eerste plaats effectief als de inzet van het instrument leidt tot het voorkomen of beperken van schade voor het kind.

Bijkomende effectiviteit van de instrumenten kan zijn: omgangsafspraken worden nagekomen. Daarmee kiezen we er uitdrukkelijk voor om het belang van het kind te laten prevaleren in die gevallen waarin het belang van het kind en de ouder(s) niet overeenkomen. Wanneer de inzet van een instrument wel leidt tot het nakomen van omgangsafspraken, maar het welzijn van het kind niet ten goede komt (bijvoorbeeld omdat een wijziging van de hoofdverblijfplaats van een kind een grote impact heeft op het sociale leven van het kind, of omdat het effectueren van omgangsafspraken met

[4] Een uitleg van de instrumenten staat in paragraaf 3.2.
[5] Er zijn andere instrumenten of interventies denkbaar die ingezet kunnen worden bij complexe omgangsproblematiek en contactverlies, zoals forensische mediation of het Uniform Hulpaanbod. Deze vallen buiten de onderzoeksopdracht.

behulp van de sterke arm veel stress kan opleveren), is het instrument wat ons betreft verminderd of zelfs niet effectief. We sluiten met deze zienswijze aan bij artikel 3 lid 1 van het Internationaal Verdrag Inzake de Rechten van het Kind: *"Bij alle maatregelen betreffende kinderen, ongeacht of deze worden genomen door openbare of particuliere instellingen voor maatschappelijk welzijn of door rechterlijke instanties, bestuurlijke autoriteiten of wetgevende lichamen, vormen de belangen van het kind de eerste overweging".*

1.4 Onderzoeksvragen

Om inzicht te krijgen in de effectiviteit van bovengenoemde rechterlijke instrumenten in geval van complexe omgangsproblematiek, zijn door de opdrachtgever de volgende deelvragen gesteld:

1. Hoe vaak worden naar schatting de verschillende civiele en strafrechtelijke instrumenten per jaar opgelegd?
2. Zijn er soorten cases te herkennen in de gevallen waarin de instrumenten waar het hier om gaat worden opgelegd?
3. Hoe is de veronderstelde werking van de instrumenten in die (soorten) cases, gelet op naleving en op welzijn van het kind? Zijn er indicaties en contra-indicaties te verwachten bij de verschillende dwangmiddelen (in welke omstandigheden zullen ze wel of niet effectief zijn)?
4. Is operationalisering van 'effectiviteit' mogelijk als het gaat om de naleving van afspraken? Indien ja, hoe? En na verloop van hoeveel tijd kan dat worden vastgesteld?
5. Is operationalisering van 'effectiviteit' mogelijk als het gaat om welzijn van of ontwikkelingsschade bij het kind? Indien ja, hoe? En na verloop van hoeveel tijd kan dat worden vastgesteld?
6. Hoe zijn door de onderzoekers de cases (en/in de context) te typeren waarin het aannemelijk wordt geacht dat een bepaald middel in de praktijk wel resp. niet effectief is geweest?
7. Welke conclusies kunnen worden getrokken over aannemelijke (in)effectiviteit van de instrumenten gerelateerd aan de cases en de context daarvan?

Gezamenlijk geven deze onderzoeksvragen een antwoord op de hoofdvraag: In welke omstandigheden zijn welke rechterlijke instrumenten aannemelijkerwijs het meest effectief in termen van 1) het beperken van (verdere) schade voor het kind en 2) de naleving van afspraken over omgang/contact door diens ouders?

We spreken van aannemelijke effectiviteit, of werking van de instrumenten, omdat een kwalitatieve analyse weliswaar informatie ophaalt over hoe de instrumenten werken en wat de ervaringen daarbij zijn van alle betrokkenen, maar waarmee geen oorzakelijke verbanden kunnen worden aangetoond en waarmee we dus geen harde conclusies kunnen trekken over de effecten en effectiviteit van instrumenten. Om oorzakelijke verbanden aan te tonen is een kwantitatieve analyse nodig met experimentele onderzoeksmethoden. Dit was vanwege de aard en ernst van de problematiek en de kleine aantallen waarvoor deze problematiek speelt niet mogelijk. Daartegenover staat dat kwalitatieve methoden meer diepgaandere inzichten en rijkere informatie opleveren met betrekking tot werking van instrumenten voor specifieke casuïstiek en de context waarin effecten wel en niet tot uiting kunnen komen.

1.5 Operationalisering van effectiviteit van instrumenten

Het meetbaar maken van de effectiviteit van instrumenten voor het welzijn van het kind is niet eenvoudig. In de praktijk is er bij complexe omgangsproblematiek en contactverlies geen oplossing die alleen maar positieve effecten heeft. immers, de inzet van instrumenten in deze complexe zaken heeft per definitie zowel positieve als negatieve effecten voor het gezinssysteem. Er is altijd sprake van verlies, of een instrument wordt ingezet of niet: verlies van contact, verlies van controle/autonomie, verlies van netwerk, etc.

De effectiviteit van instrumenten voor het welzijn van het kind is door ons meetbaar gemaakt door op basis van de informatie van respondenten, en samen met respondenten, af te wegen of de positieve effecten van groter belang zijn dan de negatieve effecten, bijvoorbeeld door verschil te maken tussen korte termijn en lange termijn effecten. Door voor iedere casus de positieve en negatieve effecten voor het welzijn van het kind op korte en lange termijn af te wegen, kan een inschatting worden gemaakt van de effectiviteit van het instrument voor die specifieke casus. Een instrument is effectief als het als het niet schadelijk is voor het kind en hopelijk diens welzijn bevordert.

Het meetbaar maken van de effectiviteit als het gaat om het nakomen van omgangsafspraken kan door te kijken of de inzet van het instrument leidt tot (enige vorm van) contact tussen het kind en de contactverliezende ouder, naar de wijze waarop dat contact tot stand komt, binnen welke termijn en voor welke duur.

We bepalen de positieve en negatieve effecten van instrumenten volgens de verklarende evaluatie (zie paragraaf 1.6) aan de hand van het opgestelde probleem- en werkingsmechanisme. Het probleemmechanisme (opgesteld in hoofdstuk 2) omvat verschillende variabelen die van invloed zijn op het welzijn van het kind in complexe omgangsproblematiek, waaronder contact tussen kind en beide ouders.

1.6 Onderzoeksdesign en methoden

In het onderzoek wordt de werking van de rechterlijke instrumenten bij complexe omgangsproblematiek in beeld gebracht door gebruik te maken van de methodiek ‘Verklarende Evaluatie’ (Pater, Sligte, Van Eck, 2012). Deze methodiek is gericht op het verklaren van verbanden tussen een interventie en de uitkomst, door het openen van de “black box”.

De verklarende evaluatie legt heel precies de verbanden tussen interventies en de (gewenste en ongewenste/bedoelde en onbedoelde) uitkomsten bloot, de onderliggende werkzame mechanismen en tevens de context waarin deze mechanismen wel of niet leiden tot het effect.
In de eerste fase van het onderzoek is een beschrijvende analyse gedaan van het probleem (het optreden van contactverlies als gevolg van complexe omgangsproblematiek). Onderdeel hiervan is het beschrijven van het probleem (wat is het probleemmechanisme?), het beschrijven van hoe de

instrumenten theoretisch zouden kunnen werken (wat is het werkingsmechanisme?) en het ophalen van de statistieken (hoe vaak wordt welk instrument ingezet?). In de tweede fase van het onderzoek is onderzocht hoe de instrumenten in de praktijk werken volgens betrokkenen en welke typen casussen te onderscheiden zijn waarvoor de instrumenten worden ingezet.

We hebben gebruik gemaakt van de volgende onderzoeksmethoden:

Literatuuronderzoek

Tijdens het literatuuronderzoek hebben we nationale en internationale literatuur geanalyseerd ten behoeve van het omschrijven van het probleemmechanisme en het theoretische werkingsmechanisme van de instrumenten. Ook hebben we het literatuuronderzoek gebruikt om te komen tot variabelen die een mogelijke rol kunnen spelen bij het ontstaan van complexe omgangsproblematiek. Deze variabelen zijn gebruikt voor de dossieranalyse en de jurisprudentieanalyse.

We hebben ons daarbij gericht op literatuur waarin de nadruk ligt op de inzet en mogelijke effectiviteit van rechterlijke instrumenten bij complexe omgangsproblematiek. Er is gezocht in Google Scholar en Navigator met verschillende zoektermen gerelateerd aan omgangsproblematiek, contactverlies en de verschillende instrumenten. Daarnaast zijn literatuurlijsten van relevante artikelen bekeken voor aanvullende literatuur. Over omgangsproblematiek en contactverlies is veel geschreven, evenals over de gevolgen ervan. Er is echter weinig tot geen literatuur gevonden over de werking en/of effectiviteit van specifieke instrumenten.

Expertmeeting juridische deskundigen

Om te begrijpen in welke gevallen welke sanctie wordt opgelegd, welke afwegingen daarbij gemaakt worden en wat mogelijke voorwaarden zijn voor effectiviteit van de instrumenten hebben we een expertmeeting georganiseerd voor juridische deskundigen (rechters, advocaten, juristen) met veel kennis van en ervaring met het onderwerp. Deze expertmeeting is door ons eveneens gebruikt om de frequentie van de inzet van de rechterlijke instrumenten nader te schatten.

Werving

Werving van de advocaten en de juristen uit de jeugdbeschermingsketen vond plaats via ons eigen netwerk. Deelname vanuit de rechtspraak is tot stand gekomen via de Raad voor de Rechtspraak. Aan de expertmeeting hebben acht deskundigen deelgenomen, afkomstig uit de advocatuur (*n*=2), de rechterlijke macht (*n*=3), en de jeugdbeschermingsketen (Gecertificeerde instelling (hierna: GI) (*n*=1) en de Raad voor de Kinderbescherming (hierna: RvdK (*n*=2).

De juridische deskundigen hadden desgevraagd ten tijde van de expertmeeting de meeste ervaring met de inzet van de volgende instrumenten: ondertoezichtstelling, dwangsom, wijziging hoofdverblijfplaats en de benoeming van een bijzondere curator. Gezagswijziging en gezagsbeëindiging bij complexe omgangsproblematiek kwam in de werkpraktijk van de deelnemers beduidend minder voor. Geen van de deelnemers had ervaring met lijfsdwang, de opschorting van een alimentatieverplichting of een aansporend boetebeding. Hierbij dient te worden opgemerkt dat de begeleide omgangsregeling ten tijde van de expertmeeting nog geen onderdeel uitmaakte van dit onderzoek en de deelnemers derhalve niet gevraagd zijn naar hun ervaringen met (de frequentie van) de inzet van dit instrument. Het gesprek heeft zich tijdens de expertmeeting toegespitst op de instrumenten waar de deelnemers de meeste ervaring mee hebben.

Werkwijze
Onder leiding van twee onderzoekers zijn de deskundigen op 10 mei 2022 bijeengekomen en zijn zij gedurende twee uur lang met elkaar in gesprek gegaan over de inzet van rechterlijke instrumenten bij complexe omgangsproblematiek en (dreigend) contactverlies, als ook over de voorwaarden die een rol kunnen spelen om een instrument effectief te laten zijn. Tijdens de bijeenkomst hebben we de deelnemers onder andere de volgende vragen gesteld:

- Welke instrumenten worden door de juridische deskundigen het vaakst ingezet om naleving van omgangsafspraken te bewerkstelligen?
- Waarom worden deze instrumenten door de deskundigen het vaakst ingezet?
- Wat zou de bestaande instrumenten nog effectiever kunnen maken?

Tijdens de expertmeeting is er met instemming van de deelnemers door een onderzoeker genotuleerd. Op basis van deze aantekeningen is een anoniem verslag gemaakt, wat ter goedkeuring aan de deelnemers is voorgelegd en door hen is goedgekeurd.

Expertmeeting pedagogische deskundigen
Om het belang van het kind in geval van complexe omgangsproblematiek en contactverlies nader te expliciteren en om te komen tot operationalisering van het effect van een rechtelijk instrument op het welzijn van het kind, hebben we een expertmeeting georganiseerd met deskundigen op het gebied van contactverlies.

Werving
Werving van de deskundigen vond plaats via ons eigen netwerk en via LinkedIn. Aan de expertmeeting hebben acht deskundigen deelgenomen, afkomstig uit de jeugdhulpverlening (*n*=2), de jeugdbeschermingsketen (GI; *n*=2) en de RvdK (*n*=3) en de jongerenondersteuning (*n*=1).

Werkwijze
Onder leiding van twee onderzoekers zijn de deskundigen op 20 mei 2022 bijeengekomen en zijn zij gedurende twee uur lang met elkaar in gesprek gegaan over het welzijn van het kind in zaken waar omgangsproblematiek en contactverlies speelt en de instrumenten die daarvoor kunnen worden ingezet. Tijdens de bijeenkomst hebben we de deskundigen onder andere de volgende vragen gesteld:

- Hoe kan het effect van een instrument op het welzijn van het kind geoperationaliseerd worden?
- Wanneer zou welk instrument effectief kunnen zijn voor het welzijn van het kind?

Tijdens de expertmeeting is er met instemming van de deelnemers door een onderzoeker genotuleerd. Op basis van deze aantekeningen is een anoniem verslag gemaakt, wat ter goedkeuring aan de deelnemers is voorgelegd en door hen is goedgekeurd.

Na de expertmeeting hebben we drie deskundigen uit de jeugdhulpverlening en een deskundige van het Nederlands Jeugdinstituut, die niet bij de bijeenkomst aanwezig konden zijn, individueel geïnterviewd. We hebben hen dezelfde vragen voorgelegd.

Jurisprudentieanalyse

Voor een nadere typering van de soorten casussen waarin de rechterlijke instrumenten worden ingezet, stond in het onderzoeksvoorstel een jurisprudentieanalyse opgenomen.
Om te bepalen of een dergelijke analyse voldoende informatie oplevert om iets steekhoudends te kunnen zeggen over de typen casussen waarin een bepaald instrument wordt opgelegd, of over de effectiviteit van instrumenten, hebben we voor twee instrumenten (dwangsom en lijfsdwang) eerst een beknopte jurisprudentieanalyse van de meest recente jurisprudentie per instrument uitgevoerd.

De uitspraken zijn gezocht op *rechtspraak.nl* binnen het rechtsgebied personen- en familierecht waarbij als zoekterm het instrument en het woord omgang is gebruikt. Vervolgens zijn de uitspraken gesorteerd op datum van de uitspraak (nieuwste eerst). Per instrument zijn vijf tot tien van de meest recente uitspraken gescoord op de variabelen die ook zijn gebruikt in de dossieranalyse.

Uit deze beknopte analyse is naar voren gekomen dat er slechts een klein aantal variabalen (deels) gescoord kan worden op basis van de informatie uit de gepubliceerde uitspraken en dat er derhalve (te) weinig informatie uit de uitspraken te halen is om onderbouwde uitspraken te kunnen doen over de typen casussen waarin de verschillende instrumenten worden opgelegd. Op basis van deze bevindingen hebben wij besloten geen verdere jurisprudentieanalyse uit te voeren, nu deze onderzoeksmethode niet zal leiden tot bevindingen waarmee een of meerdere onderzoeksvragen beantwoord kunnen worden.

Cijfermatige analyse jurisprudentie

De Raad voor de Rechtspraak en de RvdK beschikken niet over cijfers over de frequentie van de inzet van rechterlijke instrumenten specifiek voor de naleving van omgangsafspraken. Om toch tot een schatting te kunnen komen van het aantal ingezette rechterlijke instrumenten ter naleving van omgangsafspraken hebben we gebruik gemaakt van drie bronnen:

1. Het aantal rechterlijke uitspraken op *rechtspraak.nl*[6]: dit levert de ondergrens op van het aantal ingezette instrumenten ter naleving van omgangsafspraken, omdat slechts een klein percentage van de uitspraken wordt gepubliceerd op rechtspraak.nl;
2. Cijfers uit de bedrijfsvoering Rechtspraak (database Inform): dit levert de bovengrens op van het aantal ingezette instrumenten ter naleving van omgangsafspraken, omdat dit alle zaken omvat waar de instrumenten in voorkwamen (ongeacht of het daadwerkelijk wordt ingezet of enkel besproken en ongeacht of de zaak specifiek over omgangsafspraken en contactverlies ging);
3. Een schatting van juridische deskundigen (advocaten, rechters en juristen van de GI en RvdK) over welke instrumenten door hen het vaakst worden ingezet/verzocht/geadviseerd.

De volgende keuzes zijn daarbij gemaakt:
- *Periode*: we baseren de cijfermatige informatie zoveel als mogelijk op jaren net voor (2019) of na beëindiging van de maatregelen in het kader van Covid-19 (2022). Voor de cijfers van *rechtspraak.nl* is een combinatie van 2019 en 2022 gemaakt. Voor elk rechterlijk instrument zijn de uitspraken geteld van april 2019, oktober 2019, april 2022. Het gemiddelde per maand is vervolgens

[6] We hebben tevens gekeken naar andere middelen, zoals het E-archief (Archiefweb - de Rechtspraak) of Open Data (Open Data van de Rechtspraak | Rechtspraak). Het E-archief bleek onvoldoende uitspraken per instrument te bevatten, en gebruik van de xml-tool via Open Data bleek betrekking te hebben op dezelfde database als rechtspraak.nl.

vermenigvuldigd met 12 om tot een gemiddelde per jaar te komen. In bijlage C, tabel 1 is een tabel met de verdeling over de steekproefmaanden opgenomen.
De bedrijfsvoering Rechtspraak had nog geen aantallen van 2022, dus daar zijn de cijfers uit 2019 gebruikt;

- *Zoektermen rechtspraak.nl*: 'omgang' en één of twee kernwoorden gerelateerd aan het instrument. Ook is het bijbehorende wetsartikel als zoekterm gebruikt. In het voorbeeld van het instrument 'bijzondere curator' levert de combinatie van de zoektermen 'omgang' en 'curator' de meeste (relevante) resultaten op;
- *Selectie relevante zaken rechtspraak.nl:* door de tekst van de uitspraak door te nemen is nagegaan of er in de zaak een relatie is tussen **het verzoeken om of inzetten van een rechterlijk instrument** en de **naleving van omgangsafspraken**.
- *Codering:* Vervolgens is in een scoresheet vastgelegd:
  - het aantal relevante zaken;
  - het aantal zaken waarin het instrument is behandeld;
  - het aantal zaken waarin het instrument door de rechter is opgelegd;
  - soort zaak (beslissing in eerste aanleg of hoger beroep)[7].

De analyse van *rechtspraak.nl* is uitgevoerd door twee onderzoekers, waarbij onderling de gescoorde zaken met elkaar zijn besproken om criteria voor inclusie of exclusie goed op elkaar af te stemmen. Om de interbeoordelaarsbetrouwbaarheid[8] te bepalen is voor twee instrumenten door beide onderzoekers in *rechtspraak.nl* gezocht naar relevante zaken. De overeenkomst tussen beide onderzoekers, uitgaande van het gebruiken van dezelfde zoektermen, ligt respectievelijk op 100% en 75%.

Dossieranalyse

Om inzicht te krijgen in welke gevallen welk instrument wordt opgelegd, hebben we een kwalitatief beschrijvend dossieronderzoek uitgevoerd bij de RvdK. We hebben gekozen voor een analyse van raadsdossiers, omdat de RvdK vaak betrokken is in zaken met complexe omgangsproblematiek en contactverlies waarin het welzijn van het kind in het geding is en het kind mogelijk in zijn of haar ontwikkeling wordt bedreigd.

Selectie dossiers

Wij hebben een steekproef van 150 gezags- en omgangsdossiers uit het *Kinderbescherming Bedrijfsprocessen Systeem* (KPBS) getrokken per instrument, waar mogelijk verdeeld over de jaren van de zoekperiode (2017 t/m 2021). De RvdK leverde deze steekproef aan. Omdat de RvdK conform zijn wettelijke taak adviseert over een aantal instrumenten die onderdeel zijn van dit onderzoek, zijn alleen dossiers met betrekking tot die instrumenten geselecteerd. Het gaat om de volgende instrumenten:

- Wijziging hoofdverblijfplaats
- Ondertoezichtstelling
- Wijziging van het gezag (zowel van gezamenlijk naar eenhoofdig gezag als van eenhoofdig naar gezamenlijk gezag)
- Beëindiging van het gezag.

---

[7] Belangrijk om te noemen is dat door het meenemen van de zaken in hoger beroep in de analyse er een mogelijke overschatting bestaat. De kans bestaat immers dat in een van de steekproefmaanden een casus in hoger beroep wordt behandeld die ook in eerste aanleg in dat jaar is behandeld, toevallig in een andere steekproefmaand.
[8] De interbeoordelaarsbetrouwbaarheid toont aan in hoeverre de interpretatie van de gegevens betrouwbaar is. Hoe groter de overeenstemming in het coderen van *dezelfde* gegevens door *verschillende* codeurs, hoe betrouwbaarder de interpretatie.

De screening van dossiers is uitgevoerd door twee onderzoekers. Als selectiecriterium gold dat er sprake was van omgangsproblematiek en dat dit ten minste meespeelde in de overweging om een instrument te adviseren. Om de interbeoordelaarsbetrouwbaarheid te bepalen zijn voor ieder instrument vijf dossiers door beide onderzoekers gescreend. De overeenkomst tussen beide onderzoekers ligt op 90%.

De screening leverde 41 dossiers op. Er zijn geen dossiers gevonden waarin gezagsbeëindiging is geadviseerd vanwege contactverlies. Voor de overige instrumenten bleek dat het vanuit de dossiers niet altijd duidelijk werd of het instrument ingezet werd voor behoud of herstel van contact bij (dreiging van) contactverlies. Tijdens de nadere analyse is daarom nogmaals een deel van de dossiers uitgeselecteerd, omdat het instrument zich niet op de (dreiging van het) contactverlies tussen ouder en kind richtte (*n*=10) of de beschikking van de rechtbank ontbrak in het dossier (*n*=2). Dossiers waarin we op basis van de beperkte argumentatie verwachtten dat het instrument ingezet werd ten behoeve van het contactverlies zijn behouden.

In totaal zijn 29 dossiers geanalyseerd waarin het volgende werd verzocht door ouders en/of geadviseerd door de RvdK: ondertoezichtstellingen (*n*=11), wijzigingen in het gezag (*n*=10) en wijzigingen van de hoofdverblijfplaats (*n*=8).

Werkwijze
In het dossieronderzoek hebben we gekeken of en in hoeverre er patronen te vinden zijn bij de inzet van rechterlijke instrumenten. We hebben hiervoor relevante variabelen gecategoriseerd, gebaseerd op voorgaand onderzoek (waaronder Antokolskaia, et al., 2019) en eigen inzichten. Op basis hiervan hebben we een kwalitatief codeerschema opgesteld, met daarin onder andere de volgende variabelen:
- de ingezette instrumenten en de volgorde daarvan;
- de (persoons)kenmerken van ouders en kinderen: persoonlijkheidsproblematiek, opleidingsniveau, leeftijd kinderen, sociaaleconomische status, etc.;
- de reden(en) van het niet naleven van de omgangsafspraken: (vermeende) onveilige situatie bij de andere ouder, angst voor ontvoering, weerstand bij de kinderen etc.;
- veranderende omstandigheden: wijzigingen in omgangsafspraken, een verhuizing, afspraken die eerst wel en later niet meer worden nageleefd, een nieuwe partner etc.;
- de behoeften en wensen van de kinderen ten aanzien van het contact/de omgang.

Bij het coderen van de dossiers waren wij afhankelijk van de inhoud van de raadsdossiers. Soms was informatie niet bekend en soms was informatie niet opgenomen in de dossiers. We stellen dan ook niet dat de resultaten uit onze analyse representatief zijn voor de gehele populatie. Het biedt ons wel belangrijke aanknopingspunten voor de rest van het onderzoek.

De RvdK heeft het rapport meegelezen en akkoord bevonden.

Casestudies
Om inzicht te krijgen in de effectiviteit van rechterlijke instrumenten staat in het onderzoeksvoorstel de uitvoering van negen casestudies opgenomen. In de casestudies zouden naast een uitgebreide bestudering van de dossiers (door ons opgevraagd bij de betrokkenen) gesprekken gevoerd worden met zoveel mogelijk betrokkenen bij de casus, zoals ouders en kind(eren), hulpverleners en advocaten.

Werving van respondenten
Voor het werven van deelnemers voor de casestudies hebben we een wervingsfolder gemaakt die is verstuurd naar diverse partijen die met deze problematiek te maken hebben, zoals een groep voor verstoten vaders, Stichting Dwaze Vader, Zorgzaam Scheiden en de specialisten contactverlies. Daarnaast hebben we een oproep op LinkedIn geplaatst.

Het is ondanks gesprekken met +/- 20 ouders die zich expliciet voor de casestudies hadden aangemeld niet gelukt om voldoende respondenten te vinden om deze negen casestudies uit te kunnen voeren. Het is zeer moeilijk gebleken om respondenten te vinden die daadwerkelijk wilden deelnemen aan de casestudies, en als er al bereidheid was bij een van de partijen bleek vaak dat het niet mogelijk was de andere partij te betrekken zonder het risico te lopen dat de situatie tussen die beide ouders (alsnog of weer) zou escaleren.

Uiteindelijk hebben we twee gedeeltelijke casestudies uit kunnen voeren. In de eerste casestudie hebben we gesproken met vader, moeder en kind. Helaas waren andere betrokkenen (hulpverlener, informeel netwerk) zeer terughoudend om met ons in gesprek te gaan. In deze casus is een begeleide omgangsregeling ingezet als instrument bij contactverlies.
In de tweede casestudie hebben we gesproken met vader en kind. In deze casus zijn geen rechterlijke instrumenten ingezet, derhalve hebben we deze casestudie uiteindelijk niet meegenomen in dit onderzoek. Dat wil echter niet zeggen dat de gesprekken met deze betrokkenen niet hebben bijgedragen: de gesprekken gaven inzicht in een casus waarin complexe omgangsproblematiek en contactverlies speelde en bood de onderzoekers de kans hierover in gesprek te gaan met direct betrokkenen.

Werkwijze uitgevoerde casestudies
We hebben de betrokkenen afzonderlijk van elkaar geïnterviewd. De interviews duurden ongeveer anderhalf uur. Tijdens de interviews hebben we samen met de respondenten een tijdlijn getekend met daarop alle belangrijke gebeurtenissen. De tijdlijn hebben we als volgt ingedeeld: periode voor de scheiding – scheiding - periode na de scheiding en tot aan het contactverlies – periode na het contactverlies tot heden of tot aan contactherstel (indien van toepassing). We hebben de respondenten gevraagd naar belangrijke aspecten van en gebeurtenissen in de verschillende periodes (bijvoorbeeld: zorgverdeling tijdens de relatie, reden van de scheiding, rechterlijke uitspraken, ingezette instrumenten en contactmomenten ouder/kind). Ook ieders beleving bij deze afzonderlijke gebeurtenissen en bij het contactverlies is uitvoerig uitgevraagd.
De tijdlijn fungeerde als leidraad tijdens de interviews.

Van ieder interview is een anoniem verslag gemaakt dat ter goedkeuring aan de respondenten is voorgelegd. Alle respondenten hebben hun akkoord gegeven op het verslag.

Enquête jongeren en ouders
Jongeren en ouders hebben een online enquête ingevuld over hun ervaringen met complexe omgangsproblematiek, contactverlies en rechterlijke instrumenten die zijn ingezet bij (dreiging van) contactverlies. De enquête is bewust wat breder opgezet omdat de verwachting was dat niet iedere respondent ervaring zou hebben met de inzet van een instrument, terwijl er mogelijk wel waardevolle informatie over contactverlies gegeven kon worden door deze respondenten.

De jongeren-versie van de enquête is ingevuld door zeventien jongeren waarvan zes jongeren ervaring hebben met ten minste één van de volgende instrumenten: bijzondere curator (*n*=2), begeleide omgangsregeling (*n*=2), ondertoezichtstelling (*n*=3), dwangsom (*n*=1), afgifte met de sterke arm (*n*=1), wijziging gezag (*n*=3) en wijziging hoofdverblijfplaats (*n*=1).

De ouders-versie van de enquête is ingevuld door 43 moeders en 34 vaders. Van deze ouders hebben 31 moeders en 30 vaders zelf contactverlies met hun kind meegemaakt, tien moeders en drie vaders hebben meegemaakt dat hun ex-partner het contact met het kind verloor. Bij de overige ouders speelde de dreiging van contactverlies. In totaal hebben 58 ouders rechtszaken gevoerd over omgang en contact, bij 42 ouders zijn daadwerkelijk één of meerdere instrumenten opgelegd. Ouders hebben ervaring met de volgende instrumenten: bijzondere curator (*n*=11), begeleide omgangsregeling (*n*=15), ondertoezichtstelling (*n*=23), dwangsom (*n*=6), afgifte met de sterke arm (*n*=5), toepassing van artikel 297 Sr (*n*=4), wijziging gezag (van gezamenlijk naar eenhoofdig gezag) (*n*=25) en wijziging hoofdverblijfplaats (*n*=3).

Werving van de respondenten
De jongeren-versie van de enquête is verspreid via Villa Pinedo. Villa Pinedo is een stichting die zich richt op kinderen met gescheiden ouders. De vrijwilligers die verbonden zijn aan Villa Pinedo en zich inzetten voor deze kinderen hebben zelf allemaal ervaring met een scheiding van hun ouders. Deze vrijwilligers zijn ervaringsdeskundigen en delen hun ervaringen met kinderen maar ook met volwassenen, zoals ouders en hulpverleners.[9].

De ouders-versie van de enquête is verstuurd naar alle ouders die zich hebben aangemeld voor deelname aan ons onderzoek naar aanleiding van onze oproep op LinkedIn.
Jongeren en ouders is gevraagd de enquête door te sturen naar familieleden en/of andere bekenden die ook ervaringen hebben met contactverlies.

Interviews met uitvoerders
Om verschillende zienswijzen op de mogelijke effectiviteit van rechterlijke instrumenten bij contactverlies in kaart te brengen en ter verdieping van de bevindingen van de andere onderzoeksmethoden hebben we een aantal uitvoerders van rechterlijke instrumenten geïnterviewd:
- bijzondere curatoren (*n*=5, waarvan een advocaat, twee mediators, een psycholoog en een psychotherapeut);
- jeugdbeschermers (*n*=2);
- politieagenten (*n*=2);
- eigenaren van omgangshuizen (*n*=2).

Een van de jeugdbeschermers die wij gesproken hebben, is voorheen politieagent geweest. We hebben deze persoon in beide hoedanigheden gesproken. Dat betekent dat we in totaal één jeugdbeschermer, één politieagent en één jeugdbeschermer, voormalig politieagent, gesproken hebben.

[9] www.villapinedo.nl

Werving van respondenten
Voor de werving van jeugdbeschermers, politieagenten en eigenaren van omgangshuizen hebben we gebruikgemaakt van ons eigen netwerk. De bijzondere curatoren zijn via de nieuwsbrief van de Stichting Bijzondere Curator Nederland geworven.

Wijze van interviewen
Met alle betrokkenen hebben we individuele interviews gehouden, alleen met de bijzondere curatoren hebben we in verband met de ruime respons op onze oproep een groepsinterview gehouden. Alle interviews, behoudens de interviews met de omgangshuizen en een interview met een jeugdbeschermer, hebben digitaal plaatsgevonden via Ms. Teams en duurden een half uur tot een uur. Het groepsinterview met de bijzondere curatoren heeft eveneens digitaal plaatsgevonden via Ms. Teams en duurde ongeveer anderhalf uur.

We hebben de deelnemers gevraagd naar hun ervaringen met het instrument waarvoor zij specifiek ingezet worden. Dat betekent dat we de jeugdbeschermers hebben gevraagd naar hun ervaring met en visie op de effectiviteit van een ondertoezichtstelling bij complexe omgangsproblematiek, de politieagenten naar hun ervaring met en visie op de inzet van de sterke arm en de bijzondere curatoren naar hun ervaring met en visie op de benoeming van een bijzondere curator bij complexe omgangsproblematiek en contactverlies.

Tijdens de interviews zijn er met instemming van de deelnemers aantekeningen gemaakt. Op basis van deze aantekeningen is een anoniem verslag gemaakt, wat ter goedkeuring aan de deelnemers is voorgelegd en door hen is goedgekeurd.

Groepsgesprekken met ouders
Vanwege de vele reacties op de oproep voor deelname aan de casestudies hebben we gezocht naar mogelijkheden om de ervaringen van deze ouders mee te kunnen nemen in ons onderzoek, anders dan via casestudies. We hebben er in overleg met de Begeleidingscommissie voor gekozen om twee groepsgesprekken te houden met ouders die ervaring hebben met contactverlies.

Aan de groepsgesprekken hebben in totaal negen respondenten (respectievelijk vier en vijf deelnemers per groepsgesprek) deelgenomen, zeven vaders en twee moeders. Acht van hen hebben geen contact meer met hun kind(eren) en een van hen heeft in het verleden het contact met de andere ouder afgehouden.

De deelnemers hadden ervaring met de volgende instrumenten: ondertoezichtstelling (*n*=7), begeleide omgangsregeling (*n*=3), dwangsom (*n*=3), toepassing van artikel 279 Sr. (*n*=2), wijziging hoofdverblijfplaats (*n*=1) en inzet van een bijzondere curator (*n*=1).

Daarnaast hebben we twee ouders individueel gesproken via Ms. Teams, tijdens een interview van ongeveer een uur. Eén ouder heeft een kind verloren, doordat de ex-partner zichzelf en het kind van het leven heeft beroofd. Deze ouder had voor de moord op diens kind geen contact meer met het kind als gevolg van ouderverstoting door de ex-partner. Vanwege het heftige karakter van deze casus is deze ouder individueel gesproken in plaats van in een groepsgesprek. De andere ouder had ervaring met een begeleide omgangsregeling en de wijziging van gezamenlijk gezag naar eenhoofdig gezag.

De belangrijkste punten uit deze interviews zijn meegenomen in de beschrijving van de bevindingen van de groepsgesprekken.

Werving
Deelname van ouders aan de groepsgesprekken is tot stand gekomen dankzij onze oproep op LinkedIn voor deelname aan de casestudies. We hebben op basis van deze aanmeldingen een selectie gemaakt van een aantal ouders die allen ervaring hadden met verschillende instrumenten, om uit een zo groot mogelijke variatie aan ervaringen te kunnen putten tijdens de groepsgesprekken.

Werkwijze
We hebben de deelnemers als eerste gevraagd naar hun persoonlijke ervaringen met de inzet van rechterlijke instrumenten. Vervolgens hebben we hen gevraagd om op basis van die ervaring een top drie te maken van de instrumenten die volgens hen het meest effectief (kunnen) zijn en waarom. Ook hebben we de deelnemers gevraagd naar voorwaarden waar een instrument aan moet voldoen om effectief te kunnen zijn. De gesprekken duurden ongeveer anderhalf uur.

Groepsgesprek met vrijwilligers van Villa Pinedo
We hebben Villa Pinedo gevraagd om ons te helpen bij het zoeken van en in gesprek gaan met jongvolwassenen die ervaring hebben met contactverlies. In overleg met Villa Pinedo hebben we besloten om hen een zogenaamde pizzasessie te laten organiseren. Tijdens zo'n pizzasessie gaat een aantal vrijwilligers, tevens ervaringsdeskundigen, van Villa Pinedo met elkaar in gesprek over een thema aan de hand van een aantal werkvormen (ervaringen tekenen, kampvuurgesprek en wondervraag). Tijdens de sessie wordt in de pauze pizza met elkaar gegeten.

Werving
Villa Pinedo heeft gezorgd voor deelname van vijf vrijwilligers met ervaring met contactverlies aan de pizzasessie. Geen van de deelnemers had ervaring met de inzet van een rechterlijk instrument in verband met het contactverlies. Desondanks was de pizzasessie zeer waardevol vanwege de inzichten die de sessie heeft opgeleverd over met name de stem van het kind.

Werkwijze
De pizzasessie is door een medewerker van Villa Pinedo begeleid, waarbij een onderzoeker als toehoorder is aangesloten. Door het als toehoorder bijwonen van de pizzasessie hebben wij kennis kunnen nemen van ervaringsverhalen van jongvolwassenen die als kind of als jongere contactverlies met een ouder hebben meegemaakt. De gehele sessie duurde ongeveer drie uur.

Aan de vrijwilligers zijn onder andere de volgende vragen gesteld:
- Hoe heb jij het contactverlies met jouw ouder ervaren?
- Welke gevolgen had het contactverlies voor jou?
- Was er sprake van een of meerdere ingezette instrumenten? Zo ja:
  - Hoe heb je dit ervaren? Wat was er goed aan, wat was er slecht aan?
  - Denken jullie dat instrumenten helpend kunnen zijn, voor wie wel en wie niet?
  - Hoe zou zo'n instrument moeten worden ingezet (wat zijn voorwaarden?)

De pizzasessie is met toestemming van de betrokkenen door een medewerker van Villa Pinedo opgenomen met een mobiele telefoon ten behoeve van het uitwerken van het verslag. Na de

pizzasessie hebben wij een geanonimiseerd verslag van de sessie ontvangen. De vrijwilligers hebben toestemming gegeven voor het gebruik van de bevindingen uit het verslag.

Analyse
Van de expertmeetings, interviews en groepsgesprekken zijn anonieme verslagen gemaakt. Alle verslagen zijn geanalyseerd met behulp van de thematische analyse (Braun & Clarke, 2006). De thema's zijn zowel inductief (vanuit de opgehaalde informatie) als deductief (vanuit de onderzoeksvragen en literatuuronderzoek) opgesteld. De bevindingen zijn aan de hand van de thema's beschreven.

1.7 Terminologie en gebruikte afkortingen

Gezien de maatschappelijke, wetenschappelijke en professionele discussie over wat de juiste termen zijn om de (vormen van) complexe omgangsproblematiek en contactverlies te duiden (zie ook Van Leuven, et al., 2021, bijlage 1), achten we het noodzakelijk aan te geven welke begrippen in dit onderzoek en in dit rapport gebruikt worden.

Scheiding: Als we in dit rapport spreken over een scheiding wordt ook een verbreking van de relatie van ouders die niet gehuwd zijn geweest, bedoeld, evenals een kortstondig affectief contact tussen ouders.

Omgangsafspraken: Als we in dit rapport spreken over omgangsafspraken, wordt zowel een zorg- en contactregeling als een omgangsregeling bedoeld, door ouders onderling overeengekomen of vastgelegd door de rechter.

Complexe omgangsproblematiek: Met complexe omgangsproblematiek bedoelen wij alle mechanismen in het systeem die leiden tot het niet naleven van omgangsafspraken met contactverlies als gevolg. Het gaat dus om problematiek die leidt tot contactverlies, om welke reden dan ook, en op initiatief van wie dan ook. Hier wijken wij af van het Expertteam ouderverstoting (Leuven et al., 2021), dat onder complexe omgangsproblematiek verstaat: verlies aan contact op grond van de weerstand bij het kind om met een ouder om te gaan, om welke reden dan ook. Dit onderzoek richt zich derhalve op een breder spectrum van omgangsproblematiek en contactverlies. Onder complexe omgangsproblematiek vallen onder andere *nalaten van de omgang, blokkeren van de omgang, weerstand bij het kind en oudervervreemding.* In hoofdstuk 2 gaan wij nader in op deze vier vormen van complexe omgangsproblematiek.

Contactverlies: het verschijnsel waarbij een kind en een ouder na scheiding het contact (geheel of gedeeltelijk) met elkaar verliezen, om welke reden dan ook.

Primair verzorgende ouder: de ouder waar het kind (het grootste gedeelte van de tijd) bij woont.

Contactverliezende ouder: de ouder bij wie het kind niet woont en met wie het kind geen contact heeft, of met wie het contact niet volgens de omgangsafspraken verloopt.

Welzijn van het kind: Met welzijn van het kind bedoelen wij het welbevinden van het kind op alle leefgebieden (sociaal, emotioneel, thuis, school, vrije tijd, etc.). Als het welzijn van het kind onder druk

staat, kan dit schadelijk zijn voor de ontwikkeling van het kind, bijvoorbeeld door internaliserende (angstig/depressief), externaliserende (disruptief/agressief) of overige problemen (sociale problemen, cognitieve problemen, aandachtsproblemen).

Belang van het kind: Met het belang van het kind (best interests) bedoelen wij dat een afweging, keuze, beslissing, randvoorwaarde of situatie niet ingaat tegen het belang van dat specifieke kind en daarmee geen negatieve invloed heeft op het welzijn van dat kind. Zo kan het bijvoorbeeld in het belang van het ene kind zijn om contact te hebben met beide ouders (een situatie/keuze), omdat het contact met beide ouders het welzijn van dat kind kan bevorderen. Het kan echter in het belang van een ander kind zijn om tijdelijk beperkt contact te hebben met een van diens ouders, omdat de strijd tussen ouders die het contact met zich meebrengt een negatieve impact op diens ontwikkeling heeft en daarmee op diens welzijn. Daarbij kan ook onderscheid gemaakt worden in korte en lange termijn effecten voor het welzijn van het kind.

Gebruikte afkortingen:

WODC	Wetenschappelijk Onderzoek- en Documentatiecentrum
CBS	Centraal Bureau voor de Statistiek
IVRK	Internationaal Verdrag inzake de Rechten van het Kind
EVRM	Europees Verdrag voor de Rechten van de Mens
EHRM	Europees Hof voor de Rechten van de Mens
Art.	Artikel
Sr	Wetboek van Strafrecht
BW	Burgerlijk Wetboek
RvdK	Raad voor de Kinderbescherming
GI	Gecertificeerde Instelling
GGZ	Geestelijke Gezondheidszorg

1.8 Leeswijzer

In hoofdstuk twee beschrijven we eerst het probleem: op basis van het literatuuronderzoek schetsen we het ontstaan van contactverlies als gevolg van complexe omgangsproblematiek en de invloed ervan op het welzijn van het kind. Vervolgens wordt in dat hoofdstuk het probleem mechanisme en het veronderstelde werkingsmechanisme van rechterlijke instrumenten uiteengezet. In hoofdstuk drie staan de rechterlijke instrumenten kort beschreven. De bevindingen van de cijfermatige analyse (hoe vaak komt welk instrument voor?) staan in hoofdstuk vier. In hoofdstuk vijf beschrijven we op basis van de thematische analyse de bevindingen uit de interviews en groepsgesprekken, de expertmeetings, de enquête, de casestudie, de dossieranalyse en de jurisprudentieanalyse. In hoofdstuk 6 geven we antwoord op de onderzoeksvragen en in hoofdstuk 7 sluiten we af met reflecties en aanbevelingen.

2 Probleemschets: Contactverlies als gevolg van complexe omgangsproblematiek

Contactverlies als gevolg van complexe omgangsproblematiek is uitvoerig beschreven in eerdere rapporten, zoals het rechtsvergelijkend en sociaalwetenschappelijk onderzoek naar de naleving van contact-/omgangsafspraken na scheiding van Antokolskaia en collega's (2019), uitgevoerd in opdracht van het WODC, het Adviesrapport van het Expertteam ouderverstoting/complexe omgangsproblematiek (Van Leuven, et al., 2021) en het rapport van het Pilotteam specialist contactverlies "Scheiden van de waarheid" (2022). In dit hoofdstuk refereren we beknopt aan de bevindingen uit deze onderzoeken. We werken toe naar een schematische samenvatting van het probleem in Figuur 1.

2.1 Van (complexe) scheiding en complexe omgangsproblematiek tot contactverlies

Scheidingen komen steeds vaker voor. In 2020 waren er 48 duizend kinderen wier ouders gingen scheiden (bron: CBS Statline 2019). Verreweg de meeste ouders (>80%) die uit elkaar gaan, regelen de gevolgen van hun scheiding in onderling overleg (Harman, Leder-Elder, & Biringen, 2016). Zij zijn in staat om samen afspraken te maken over de verdeling van de zorg voor hun kinderen of komen samen omgangsafspraken overeen, al dan niet vastgelegd in een ouderschapsplan. Als ouders niet in staat blijken om in onderling overleg tot omgangsafspraken te komen, kan de rechter een beslissing nemen over hoe de omgangsafspraken eruit dienen te zien.

Sommige ouders (10-20%) die uit elkaar gaan, komen bij het regelen van de gevolgen van hun scheiding in een hevige strijd met elkaar terecht. De complexiteit kan zeer uiteenlopende oorzaken hebben die betrekking hebben op het individu (psychopathologie, leefstijl, inkomen), de relatie (interactiepatronen, afhankelijkheid) en/of de context (nieuwe partner, informeel en formeel netwerk, huisvesting), variërend van financiële problematiek tot herbeleving van trauma's, die vaak in combinaties voorkomen en elkaar bovendien wederzijds kunnen beïnvloeden (recente uiteenzetting van Ter Voert, Geurts en van Lierop, 2019). Vaak gaan de grootste conflictonderwerpen over de omgang met kinderen, bijvoorbeeld over de (gebrekkige) opvoedingscapaciteiten van de andere ouder, de verdeling van tijd die de ouders met het kind doorbrengen, probleemgedrag van het kind waarbij de andere ouder als oorzaak wordt gezien of negatieve uitlatingen over de andere ouder in het bijzijn van kinderen (Johnston & Campbell, 1988).

Eén van de grootste problemen die kunnen ontstaan als gevolg van complexe omgangsproblematiek is contactverlies tussen een ouder en een kind (Antokolskaia et al., 2019; Amato, 2010; Lamela, Figueiredo, Bastos, & Feinberg, 2016).

- **Contactverlies** is het verschijnsel waarbij de kinderen (of één of meerdere van hen) en een ouder na scheiding het contact (geheel of gedeeltelijk) met elkaar verliezen, om welke reden dan ook.

De risicofactoren voor het ontstaan van contactverlies als gevolg van complexe omgangsproblematiek vloeien voort uit de risicofactoren voor complexe scheidingen die betrekking hebben op het individu,

de relatie of de context. Met daarbij één toevoeging: uit verschillende onderdelen van het sociaalwetenschappelijk onderzoek van Antokolskaia, et al. (2019) komt naar voren dat de

taakverdeling tijdens de relatie en de gewenste verdeling van zorg na scheiding van belang (kunnen) zijn. In een meer traditioneel rolpatroon waarbij de moeder hoofdzakelijk voor de kinderen zorgde en de vader werkte en waarbij dit na scheiding zo blijft, gaat het vaak goed. Hetzelfde geldt voor een min of meer gelijke taakverdeling tussen de ouders gedurende de relatie en een daaropvolgend co-ouderschap na scheiding. Problemen over contact zouden met name ontstaan als de scheiding een moment vormt waarop ouders (deels) van rol wisselen.

Het is daarnaast belangrijk op te merken dat contactverlies niet uitsluitend voortkomt uit een complexe scheiding. Zoals het Expertteam ouderverstoting beschrijft, komt het ook regelmatig voor dat een kind wordt geboren uit een kortstondig contact tussen ouders (Van Leuven, et al., 2021). Deze ouders kunnen ook zonder voorafgaande relatie complexe en hoogoplopende conflicten krijgen over de opvoeding van het kind waarbij de belangen van het kind uit het oog verloren kunnen raken.

2.2 De dynamiek van (dreigend) contactverlies tussen ouder en kind

In dit onderzoek richten we ons op contactverlies dat ontstaat door het niet naleven van de omgangsafspraken. Hier valt dus niet onder de opname van een ouder in een instelling, overlijden van een ouder, etc. Contactverlies door het niet naleven van afspraken kan op verscheidene en complexe wijzen ontstaan, zoals hierboven beschreven.

Een belangrijk concept dat te maken heeft met het kunnen naleven van omgangsafspraken is '*parental gatekeeping*'. *'Parental gatekeeping'* verwijst naar de mate waarin een ouder zich ondersteunend opstelt voor de relatie tussen het kind en de andere ouder (Austin, Kline Pruett, Kirkpatrick, Flens & Goulds, 2013; Austin & Sol Rappaport, 2018). De mate waarin die houding *'restrictive'* is, is bepalend voor de mate van blokkade/verwijdering die tussen het kind en de andere ouder ontstaat. De mate waarin die houding '*facilitative'* is, is bepalend voor de mate waarin goed contact tussen het kind en de andere ouder wordt gewaarborgd. *'Restrictive gatekeeping'* hangt samen met de perceptie van de ouder over de opvoedcompetentie en ouder-kind relatie van de andere ouder[10]. Wanneer de perceptie van de ouder over de andere ouder negatief is, is deze ouder eerder geneigd de omgang in meer of mindere mate te blokkeren.

We onderscheiden hier vier mechanismen, die zelfstandig, maar veel vaker gelijktijdig, kunnen plaatsvinden:

- **Nalaten van de omgang** beschrijft de situatie waarin één van beide ouders op de momenten dat er contact zou zijn tussen de desbetreffende ouder en het kind niet beschikbaar is/niet komt opdagen. Het gaat hier dus om contactverlies doordat een ouder geen contact neemt of de omgang niet nakomt, om wat voor reden dan ook.

[10] Zie ook Antokolskaia en collega's (2019) voor een meer uitvoerige uiteenzetting over *'parental gatekeeping'*.

Wetenschappelijk onderzoek toont aan dat de mate van omgang tussen een kind en de ouder waar het kind niet bij woont vaak afneemt over tijd, ongeacht de kwaliteit van de relatie en opvoedsituatie (Haux & Platt, 2021). Dit is ook te zien in de OkiN studie[11] (Kalmijn, 2020), waar 63% van de vaders die geen contact hebben met hun kind(eren) zegt dat het contact door de scheiding is verwaterd. Blijkbaar is het voor een ouder moeilijker om betrokken te blijven bij een kind als dat kind niet meer in hetzelfde huishouden woont en het contact met het kind (drastisch) is verminderd na de scheiding. Er zijn ook (omgangsgerechtigde) ouders die de afspraken over omgang zelf niet (meer) nakomen, ondanks dat de primair verzorgende ouder hier geen beperkende factor in is en zich faciliterend opstelt (Fields, 2007). Het kind en/of de primair verzorgende ouder kan hiervan zodanige hinder ervaren dat hij of zij naar de rechter stapt om nakoming van de omgangsafspraken af te dwingen, al dan niet door de inzet van een rechterlijk instrument.

> *"Het hof is er niet van overtuigd dat de vader, zonder de stimulans van een dwangsom, bovenstaande omgangsregeling zal nakomen. Dit gelet op de houding van de vader met betrekking tot de omgang in het verleden en het feit dat de vader de bij de bestreden beschikking gewijzigde omgangsregeling niet is nagekomen, waardoor er nu inmiddels ongeveer een jaar geen omgang heeft plaatsgevonden tussen de vader en de kinderen. Dit terwijl uit de stukken, waaronder brieven van [de minderjarige1] en [de minderjarige2], naar voren komt dat de kinderen hun vader graag willen zien. Het hof zal daarom de door de moeder verzochte dwangsom toewijzen met dien verstande dat deze, met het oog op de financiële draagkracht van de vader, zal worden gematigd. Het hof zal de dwangsom bepalen op € 150,- voor iedere keer dat de vader niet voldoet aan de in deze beschikking vastgestelde omgangsregeling, met een maximum van € 5.000,-.*
>
> Bron: Gerechtshof Arnhem-Leeuwarden, 9 december 2021 ECLI:NL:GHARL:2021:1159

- **Blokkeren van de omgang** is de situatie waarin een ouder zodanig restrictief gedrag vertoont dat de andere ouder geen contact, zoals afgesproken in de omgangsafspraken, met het kind kan hebben. Het gaat hier dus om contactverlies door een ernstige mate van *'restrictive gatekeeping'* door de primair verzorgende ouder, om wat voor reden dan ook.

Blokkeren van de omgang en *'restrictive gatekeeping'* worden in onderzoek vaker gezien bij moeders die ten tijde van de relatie de primaire opvoeder waren (met het management over opvoeding en huishouden). Deze moeders willen ook na de scheiding graag de primaire opvoeder blijven, omdat zij de andere ouder over het algemeen minder of zelfs niet opvoedvaardig vinden (Kubra Aytac, 2021).

[11] OkiN volwassen kind data 2017 (Kalmijn, 2020), beschreven in het Adviesrapport Expertteam ouderverstoting/complexe omgangsproblematiek. Het gaat om 2.692 (anno 2020) volwassen kinderen (25-45) wier ouders in hun jeugd zijn gescheiden. Wanneer een kind in de afgelopen 12 maanden geen contact heeft gehad met vader of moeder, wordt gesproken van contactverlies.

> *"De rechtbank ziet aanleiding om (ambtshalve) op grond van artikel 1:253a lid 5 BW een dwangsom te verbinden aan de nakoming van de zorgregeling. Daartoe overweegt de rechtbank dat zij op grond van de stukken de indruk krijgt dat de moeder tot nu toe steeds opnieuw een mogelijkheid heeft gevonden om de zorgregeling niet van de grond te laten komen. De moeder heeft dit ter zitting weersproken door aan te geven dat zij er de laatste keer enkel op heeft willen wijzen dat [minderjarige] ziek was geweest, dat er in de zomervakantie geen contact kon plaatsvinden omdat zij nog met [minderjarige] in Griekenland was en nadien kon er geen contact plaatsvinden omdat zij zelf herstellende was van een operatie. Dit neemt niet weg dat de rechtbank er, gezien het moeizame verloop van de contacten tussen de vader en [minderjarige] tot nu toe en de aanleidingen daarvoor, geen vertrouwen in heeft dat de moeder zich nu zonder dwangmiddel aan de vastgestelde regeling zal houden".*
>
> Bron: Rechtbank Den Haag 23 september 2022, ECLI:NL:RBDHA:2022:10870

- **Weerstand bij het kind** is de situatie waarbij een kind weerstand heeft tegen het contact met een ouder, bijvoorbeeld vanwege (een gevoel van) onveiligheid of gedrag van die ouder of van beide ouders. Het gaat hier om een vorm van contactverlies gebaseerd op de wens van het kind en niet - althans niet voor zover bekend - het gevolg is van beïnvloeding door een ouder.

> *Het gaat in deze zaak om een minderjarige die op haar vijftiende naar haar vader is vertrokken en sindsdien haar moeder niet meer wilt zien. "De moeder is van mening dat hier sprake is van ouderverstoting. De vader is het met de moeder eens dat de verstandhouding tussen de ouders bijzonder slecht is. Hij is echter van mening dat hij zijn best heeft gedaan om het contact tussen [de minderjarige] en de moeder weer van de grond te laten komen, maar dat hij ondanks zijn inspanningen al jaren consequent negatief wordt benaderd en afgeschilderd door de moeder. Hij kan het niet meer opbrengen om opnieuw 'om de tafel' te gaan met moeder.*
> *"Dat tussen partijen al vele jaren sprake is van een bijzonder slechte verstandhouding, is duidelijk. Dat betekent ook dat [minderjarige] zich al lange tijd in een loyaliteitsconflict bevindt doordat ouders in een giftig patroon zitten met elkaar. Met de ouders is de rechter het eens dat dat een bijzonder schrijnende situatie is. De rechter is het ook met de ouders eens dat de sleutel voor verandering van die schrijnende situatie in handen van de ouders ligt, en niet in die van [minderjarige] (...) Gelet op de ernstige bezwaren die [minderjarige] zelf heeft, gelet op haar leeftijd, en gelet op de beschreven loyaliteitsproblematiek die zij al jaren ervaart, vindt de rechter het nu in het belang van [minderjarige] dat zij rust mag gaan ervaren en dat zij zelf kan bepalen wanneer zij toe is aan contact en/of omgang met haar moeder. De rechter acht de kans op duurzaam contactherstel op die manier het grootst. Hoe paradoxaal dat ook klinkt, het is in het belang van [minderjarige] dat haar moeder haar loslaat, om [minderjarige] zo de gelegenheid te geven om op haar eigen tempo op het moment dat dat voor haar goed is terug te komen naar haar moeder.*
>
> Bron: Rechtbank Midden-Nederland 09-02-2022, ECLI:NL:RBMNE:2022:967.

- **Oudervervreemding** is de situatie waarin een kind zelf contact met een ouder afhoudt als gevolg van (al of niet bewust) manipulatief gedrag van de andere ouder of als gevolg van de complexe interactie tussen beide ouders, terwijl er geen gegronde redenen (bekend) zijn om contact af te houden (zoals voorvallen waarin sprake was van geweld en/of anderszins onveilig waren). Het gaat hier dus om een vorm van contactverlies die is gerelateerd aan (on)bewuste beïnvloeding door de

andere ouder, door het kind naar een keuze te sturen en/of door het belonen van keuzegedrag van het kind. Het contactverlies kan een gevolg zijn van aanhoudende loyaliteitsproblematiek.

In het specifieke geval van oudervervreemding houdt het kind in meer of mindere mate zelf het contact af met een ouder, doordat het kind is beïnvloed door de andere ouder. Er is dus niet alleen sprake van ernstige *'restrictive gatekeeping'*, maar ook van manipulatie. Een kind kiest niet zomaar uit zichzelf om een ouder niet meer te zien, tenzij er sprake is van geweld, mishandeling of misbruik[12]. Het is het complexe samenspel van problemen en interactiepatronen in het gezin en zijn context dat maakt dat een kind het contact met een ouder afhoudt. Dat maakt het ook moeilijk om af te bakenen wanneer het precies over oudervervreemding gaat. Het Expertteam ouderverstoting stelt dat men pas kan spreken van oudervervreemding als: (1) de contactverliezende ouder een veilige hechtingsfiguur voor het kind kan zijn, (2) er sprake is van ouderlijke beïnvloeding en (3) deze beïnvloeding gerelateerd is aan de ontwikkelde weerstand van het kind en niet primair voortkomt uit één van de exclusiecriteria, zoals verminderde (emotionele) beschikbaarheid van de andere ouder door verhuizing of nieuwe relatie (Van Leuven et al., 2021).

Er kan sprake zijn van eenzijdige oudervervreemding wanneer één ouder het kind beïnvloedt in zijn of haar cognities en emoties en de andere ouder dat niet doet. Ook kan sprake zijn van een wederzijdse vorm van oudervervreemding: beide ouders beïnvloeden de cognities en emoties van het kind jegens de andere ouder. Het Expertteam beschrijft de dynamiek van contactverlies als gevolg van oudervervreemding uitvoeriger in bijlage 1 van het adviesrapport (Van Leuven et al., 2021).

> *Tussen een vader en zijn dochter is al jarenlang geen contact. Volgens de vader is het contact door toedoen van de moeder niet tot stand gekomen en volgens moeder is de vader hier zelf de oorzaak van doordat hij het belang van zijn dochter niet voorop stelt. De moeder verbindt onder andere herhaaldelijk extra voorwaarden aan het contact tussen vader en dochter, die niet in de beschikking ten aanzien van de omgangsregeling staan. Het hof krijgt mede hierdoor "sterk de indruk dat de moeder het tot stand brengen van het contact tegenwerkt. Dit blijkt ook uit het feit dat de minderjarige inmiddels zelf heeft aangegeven dat haar vader haar met rust moet laten terwijl deze wens niet of nauwelijks gebaseerd kan zijn op haar eigen ervaring met haar vader, die zij sinds haar geboorte sporadisch heeft gezien. Het hof kan zich niet aan de indruk onttrekken dat de moeder uit was en is op ouderverstoting".*
>
> Bron: Gerechtshof Den Haag, 24 februari 2021, ECLI:NL:GHDHA:2021:508

Belangrijk is dat bovenstaande situaties meestal niet afzonderlijk voorkomen, maar in samenhang. Vaak is er een samenspel van meerdere mechanismen dat leidt tot zeer complexe conflicten en contactverlies (zoals het Expertteam ouderverstoting schrijft: *'wicked problems'*). Meer restrictief gedrag van de primair verzorgende ouder kan er bijvoorbeeld toe leiden dat de contactverliezende ouder zich sneller terugtrekt en dus omgangsafspraken niet meer nakomt (Madden-Derdich & Leonard, 2002).

In bovenstaande situaties wordt gezien dat er niet meer wordt gecommuniceerd tussen ouders, of dat de communicatie disfunctioneel is, dat er weerstand is tegen professionals, dat een of beide ouders zich niet laat, respectievelijk laten, aanspreken op zelfeffectiviteit (vertrouwen in eigen bekwaamheid om invloed uit te oefenen op omgeving) en weerstand tonen tot zelfreflectie op hun gedachtes en

[12] Uitspraak van Louis Tavecchio, emeritus hoogleraar pedagogiek aan de UvA, op verder-online.nl

eventuele denkfouten (de Vries, 2019). Daarnaast is er vaak een groot krachtenveld om de ouders heen (sociaal netwerk, juridische hulp, jeugdzorg), wat vaker polariserend werkt dan verzoenend (de Vries, 2019).

Ouders komen er niet uit met elkaar en de enige weg om uit de situatie te komen is dan de gang naar de rechter. Niet altijd komt het tot een rechterlijke procedure; het kan ook zijn dat één van beide ouders de strijd opgeeft. Deze ouder neemt het verlies, bijvoorbeeld door het nalaten van de omgang niet af te dwingen of door het blokkeren of verstoten door de andere ouder niet te bestrijden met juridische stappen. Het gevolg is contactverlies tussen ouder en kind.

2.3 Cijfers contactverlies

In Nederland heeft 21% van de kinderen na de scheiding van hun ouders geen contact met één van beide ouders; 16% van de kinderen heeft geen contact met vader, 5% van de kinderen heeft geen contact met moeder (deze kinderen kennen vader/moeder wel) (Kalmijn, 2020).

Aan kinderen van gescheiden ouders die geen contact hebben met vader of moeder is gevraagd wat de belangrijkste reden is dat zij geen contact meer hebben (Kalmijn, 2020):

- de meest gegeven reden is dat het kind zelf de vader of moeder niet meer wil zien (36% - 50%). De vaders in deze studie benoemen vaak dat de ex-partner de relatie met de kinderen moeilijk heeft gemaakt (68%), terwijl de kinderen dat veel minder vaak zo zien (18%). De kinderen merken wel op dat het vaak zo is dat moeders nooit over vaders praten waar sprake is van contactverlies (65% tegenover 26% waar geen contactverlies is);
- in totaal is voor 20-35% de belangrijkste reden te vatten onder het mechanisme “nalaten van omgang door de desbetreffende ouder (inclusief verwatering van contact)”: de vader/moeder wil het kind niet meer zien (4-9%), ouder en kind zijn uit elkaar gegroeid (7-10%) of er is eigenlijk nooit veel contact geweest (6-19%);
- in de andere gevallen ligt de reden ergens anders, zoals ruzie, geen speciale reden of een nieuwe partner.

Uit het onderzoek van Antokolskaia en collega’s (2019) naar dossiers van de RvdK blijkt dat in casussen waar een gezag- & omgangsonderzoek wordt uitgevoerd het blokkeren van de omgang het vaakst voorkomt:

- in ongeveer een derde van de 32 dossiers heeft een ouder ooit geweigerd om het kind naar de andere ouder te laten gaan, meestal omdat ze zich zorgen zeggen te maken over de veiligheid van het kind bij de andere ouder. Het kind geeft in deze dossiers aan wel beide ouders te willen zien, ondanks tegenwerking van een ouder;
- in een vijfde van de 32 dossiers lijkt het kind een van de ouders niet (meer) te willen zien; het kind lijkt gekozen te hebben voor een ouder, waarvan in ongeveer de helft van de zaken er geen gegronde reden lijkt te zijn om geen contact te willen (zoals voorvallen waarbij geweld speelde). Slechts in één geval wordt expliciet gesproken van oudervervreemding. In de andere zaken is niet duidelijk of beïnvloeding van de ouder de oorzaak is van contactweigering bij kinderen, hoewel in het onderzoek wel wordt beschreven dat opvallend veel ouders zich negatief hebben uitgelaten over de andere ouder (aldus kinderen).

2.4 De gevolgen van contactverlies voor het welzijn van het kind

Voor scheidingen geldt dat bijna alle ouders en kinderen gedurende de eerste twee jaar na de scheiding last hebben van spanningen, verdriet, boosheid en gevoelens van onzekerheid, machteloosheid en ongeloof (Kalmijn 2020; Singendonk & Meesters, 2011). Kinderen voelen ook wel eens opluchting (zo'n 20%), maar vaker voelen kinderen zich medeschuldig aan de scheiding (29%, Kalmijn 2020). Bovenstaande impact van een scheiding is niet vreemd; het is immers begrijpelijk dat een kind van slag is door de afbouw van het gezinssysteem zoals het was en moet wennen aan het opbouwen van een nieuw evenwicht. Dat geldt zowel voor scheidingen die enigszins harmonieus verlopen als voor complexe scheidingen, met dit verschil dat de impact veel groter kan zijn voor het kind in complexe scheidingen.

De strijd tussen ouders is van invloed op het welzijn van het kind, met name als de strijd over hen gaat (Kushner, 2009). Kinderen van strijdende ouders hebben vaker internaliserende of externaliserende problemen. Daarnaast laat onderzoek zien dat ouders die strijden een minder goede kwaliteit van de opvoeding kunnen leveren (Elam, Sandler, Wolchik, & Tein, 2016). Er is dus een direct en indirect negatief effect van strijd tussen ouders op het welzijn van kinderen.

Anders is het als er contactverlies opspeelt. De impact van het contactverlies op de groei en ontwikkeling is enorm. Kinderen voelen zich op volwassen leeftijd vaker eenzaam (Kalmijn, 2020), hebben vaker emotionele problemen (Auersperg, Vlasak, Ponocny, & Barth, 2019), slechtere schoolprestaties (Amato, 2001) en zijn minder goed in staat kwalitatief goede relaties op te bouwen met anderen (Kunz, 2001). Vaak speelt op latere leeftijd wantrouwen in de eigen (partner)relatie en geen kinderen durven te krijgen (Kalmijn, 2020). Kalmijn concludeert daardoor dat de situatie er kennelijk voor zorgt dat de kinderen, eenmaal volwassen, moeite hebben met zich te binden door angst voor afwijzing en fundamentele onzekerheid. Het blijkt ook dat kinderen die opgroeien bij één ouder zonder contact met de andere ouder meer kans hebben om in de criminaliteit te geraken (met name als het kind opgroeit bij een alleenstaande moeder) en dat dit effect sterker is als dit al op jonge leeftijd begint (Kroese, Bernasco, Liefbroer, & Rouwendal, 2022). Dus hoe jonger het kind is als het contactverlies optreedt, hoe groter de impact op de ontwikkeling van het kind kan zijn. Minstens de helft van de Nederlandse kinderen die te maken hebben gehad met contactverlies schakelt hier in de volwassenheid psychologische hulp voor in (Kalmijn, 2020).

De kinderen in de OkiN studie (Kalmijn, 2020) zijn gevraagd naar de ervaren gevolgen van contactverlies. Zij vertellen dat ze vanaf de beginfase last hebben gehad van het verliezen van de ouder en het bijbehorende netwerk van die ouder. Het gemis van de andere ouder (meestal vader) wordt mettertijd groter en niet kleiner. De wens tot contactherstel neemt toe. Kinderen hadden in sommige gevallen een verzorgende rol naar de primair verzorgende ouder; dat vonden ze onprettig. De kinderen kiezen in de open vragen geen partij voor de ouder bij wie men verbleef. In het verhaal achter het contactverlies komen twee emotionele reacties naar voren: egoïsme/ terugtrekken van de vader en het in stand houden van het conflict/boos blijven/kwaadspreken door de moeder. Bovendien zeggen de kinderen behoefte te hebben gehad aan hulp (o.a. voor het realiseren van contactherstel), maar deze hulp niet (aangeboden) hebben gekregen.

Samengevat tonen deze studies aan dat de gevolgen van complexe scheidingen waar contactverlies speelt groot zijn voor het welzijn van het kind. Om die reden worden zulke complexe scheidingen tegenwoordig gezien als emotionele of psychische kindermishandeling (o.a. Kinderombudsman, 2014).

2.5 Het belang van het kind bij scheiding en contactverlies

‘Belang van het kind’ is een complex begrip, en tegelijkertijd één van de meest essentiële begrippen in het Internationaal Verdrag voor de Rechten van het Kind. Maar wat is in het belang van het kind wanneer complexe omgangsproblematiek leidt tot contactverlies?

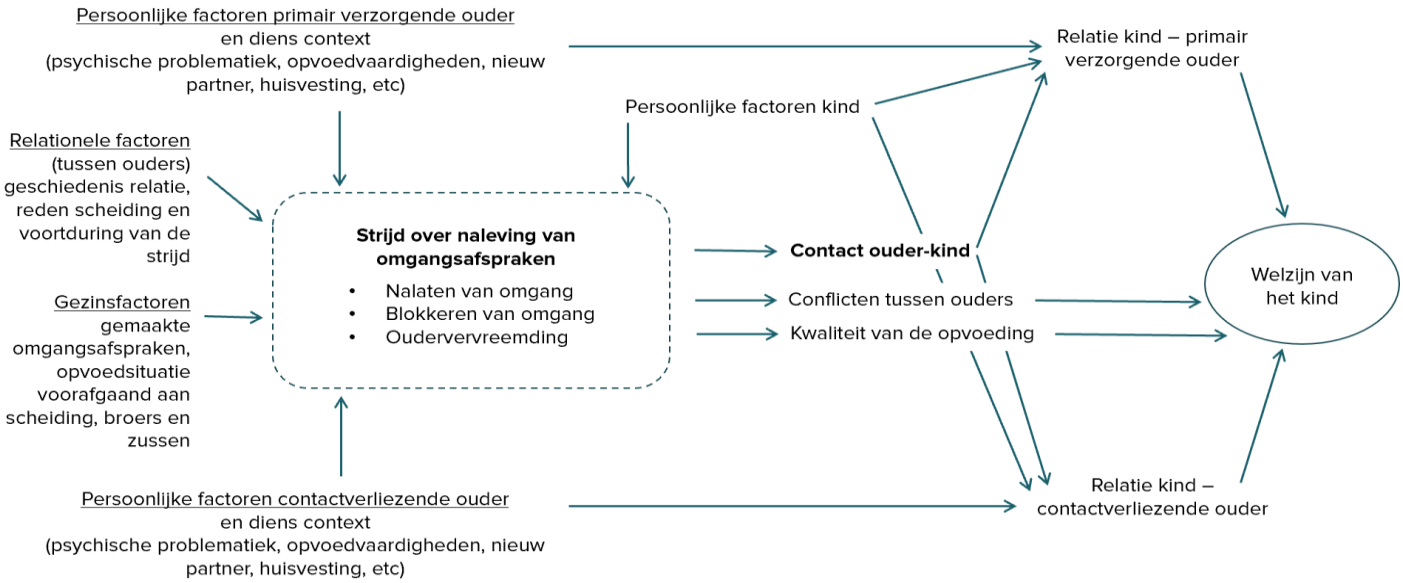
In 2006 hebben Kalverboer en Zijlstra het model ‘Belang van het kind en voorwaarden voor ontwikkeling’ (het BIC-model) ontwikkeld wat is geïntegreerd in General Comment nr. 14 van het VN-Kinderrechtencomité[13]. Het BIC-model bestaat uit 14 opvoedingscondities (voortbouwend op de 12 voorwaarden voor optimale ontwikkeling van Heiner en Bartels uit 1989 die in het leven van het kind van voldoende kwaliteit moeten zijn om het kind een goede kindertijd te laten beleven en diens ontwikkeling te waarborgen).

Specifiek voor kinderen van scheidende ouders zijn drie factoren van groot belang om zich goed te kunnen ontwikkelen, namelijk: (1) goede kwaliteit van de relatie van het kind met zowel vader als moeder, (2) goede kwaliteit van de opvoeding en (3) lage mate van conflicten tussen ouders (Antokolskaia et al., 2019). Deze factoren hangen met elkaar samen en blijken belangrijker te zijn voor het waarborgen van een gezonde ontwikkeling dan de frequentie van contact tussen ouders en kinderen (Antokolskaia et al., 2019; van der Valk, de Boer, Bergenhenegouwen, & van der Veldt, 2020).

[13] https://www.kinderrechten.nl/assets/2020/04/General-Comment-14-site-KOM.pdf

2.6 Het probleemmechanisme: relaties tussen contactverlies en het welzijn van het kind

Op basis van voorgaande paragrafen hebben we het probleemmechanisme samengevat in een schets. Dit is een versimpelde weergave van een zeer complex proces. Figuur 1 laat de schets van het probleemmechanisme zien:

Figuur 1. Schematische weergave van het probleemmechanisme contactverlies bij complexe omgangsproblematiek op het welzijn van het kind

Startend helemaal rechts in de schets: het welzijn van kind is waar het om draait. Zoals in paragraaf 2.5 beschreven, kan contactverlies leiden tot ontwikkelingsschade bij het kind wat gevolgen kan hebben op de korte en lange termijn (relatievorming, gevoelens van eenzaamheid, criminaliteit, etc.). In het schematisch overzicht hebben we dat hier samengenomen onder ‘welzijn van het kind’.

Het welzijn van het kind wordt beïnvloed door: (1) goede kwaliteit van de relatie van het kind met beide ouders, (2) goede kwaliteit van de opvoeding, en (3) lage mate van conflicten tussen ouders. Deze drie factoren (relatie ouder-kind, opvoedsituatie, strijd tussen ouders) komen in het schematische overzicht terug, met directe verbanden tot het welzijn van het kind. Contact tussen ouder en kind is voorwaardelijk voor de opbouw van de kwaliteit van de relatie met beide ouders.

Omkaderd in een stippellijn staat de strijd tussen ouders over de naleving van de omgangsafspraken. De beschreven risicofactoren (paragraaf 2.1) hebben hier allen invloed op: a) persoonlijke factoren van beide ouders en diens context (psychische problematiek, opvoedproblematiek, financiële situatie, nieuwe partner, rol van (in)formeel netwerk, etc.), b) relationele factoren tussen ouders (de geschiedenis in de relatie, reden tot scheiding en de voortdurende strijd, etc.) c) omgangsafspraken en de mate waarin ouders en kind daar blij mee zijn en d) gezinsfactoren (opvoedsituatie voor de scheiding, de rolverdeling toentertijd wat betreft de opvoeding, de huidige zorg- en omgangsafspraken en de mate waarin ouders daar blij mee zijn, etc.).

Het niet naleven van de omgangsafspraken heeft een negatieve invloed op het contact tussen ouder en kind; ongeacht of dit komt door weerstand bij het kind, door het nalaten van de omgang, het blokkeren van de omgang, oudervervreemding of een combinatie van factoren. Contact tussen ouder

en kind is voorwaardelijk voor (opbouw of behoud van) een goede kwaliteit van de relatie tussen ouder en kind. Samen met de persoonlijke kenmerken van ouder en kind bepaalt de mate van contact de kwaliteit van de relatie tussen ouder (en diens netwerk) en kind, welke van invloed is op het welzijn van het kind (paragraaf 2.5). Met dit probleemmechanisme sluiten we aan bij het recent ontwikkelde meetinstrument Screening en Evaluatie bij Scheidingshulp (SCRES[14]; Van der Valk, Goorden, & Janssen, 2021). Dit meetinstrument is ontwikkeld voor het kunnen evalueren van effectiviteit van scheidingshulp. De schalen van de SCRES (kindversie) zijn: contact ouders onderling (in ons model: conflicten tussen ouders), contact kind-ouder, praktisch (hoe dingen in de opvoedsituatie zijn geregeld, in ons model: kwaliteit van de opvoeding) en welzijn van het kind.

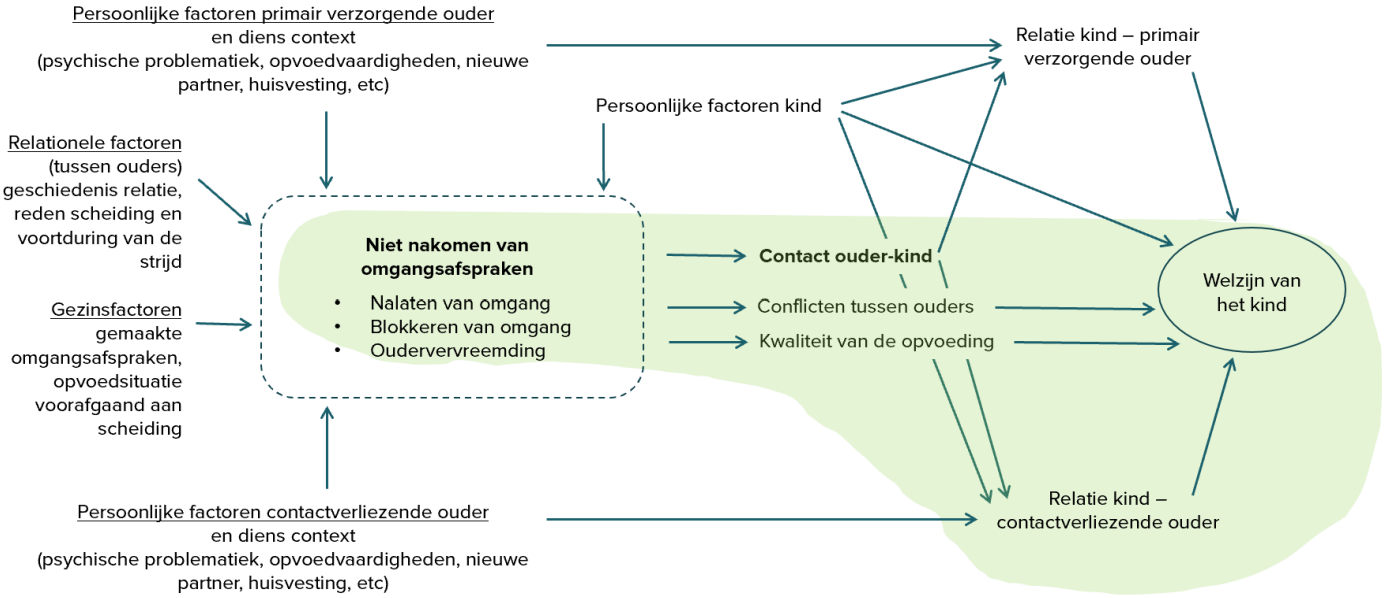
2.7 Algemeen werkingsmechanisme: wat zou een instrument effectief maken?

In lijn met de onderzoeksmethode verklarende evaluatie, analyseren we op basis van literatuur en informatie van respondenten op welke variabelen in het probleemmechanisme het instrument moet ingrijpen om te bepalen hoe het probleem van contactverlies na scheiding en de gevolgen ervan voor het kind opgelost danwel verminderd kunnen worden. Uiteindelijk zal dit leiden tot het algemeen werkingsmechanisme van instrumenten.
In het algemeen werkingsmechanisme zijn zowel positieve als negatieve effecten te identificeren. De zwaarte van de voor- en nadelige effecten van een instrument is situatie-specifiek, en afhankelijk van de vele factoren zoals benoemd in vorige paragraaf. De vele contextfactoren kunnen maken dat in de ene casus de nadelige effecten van een instrument zeer zwaar wegen en in een andere casus als nihil te beschouwen zijn. Een "*one-size fits all*" benadering werkt daarom niet, en maatwerk is nodig. Maatwerk betekent in dit verband dat de gehele context van het contactverlies in kaart gebracht dient te worden en wordt meegewogen in de keuze voor een bepaald instrument.

In een algemeen beoogd werkingsmechanisme van een instrument grijpt het instrument in op de nakoming van omgangsafspraken. Wanneer dit als effect heeft dat de omgangsafspraken worden nagekomen, kan het contact tussen ouder en kind verbeteren wat op den duur ten goede kan komen aan de relatie tussen het kind en de contactverliezende ouder en diens netwerk (grootouders, familie, vrienden), hetgeen weer goed is voor het welzijn van het kind. Zie figuur 2, waarin deze positieve effecten zijn weergegeven met een groene achtergrond.

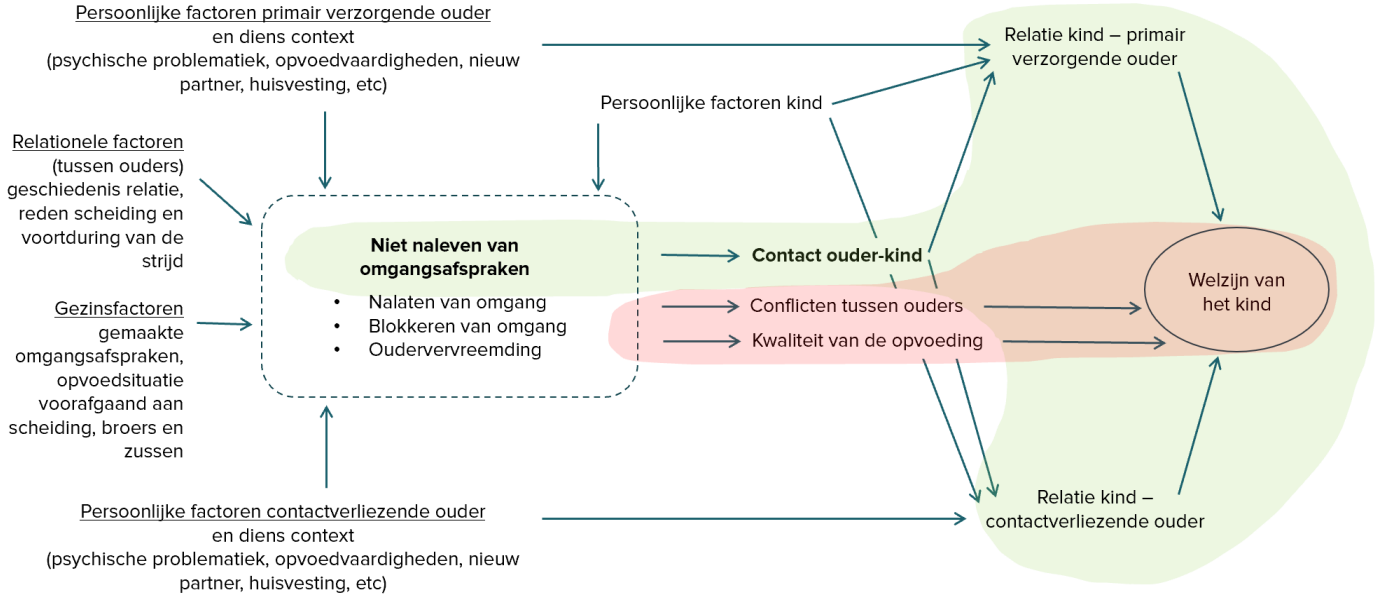
Een instrument dat de naleving van omgangsafspraken afdwingt, zou óók kunnen leiden tot een verlaging van de strijd tussen ouders. Indien dat het geval is, is het instrument in alle opzichten effectief: het leidt naast de naleving van omgangsafspraken óók tot verminderde strijd, wat goed is voor het welzijn van het kind, en het leidt óók tot een stabielere opvoedsituatie wat goed is voor het welzijn van het kind.

[14] Meer info: https://www.bergop.info/_uploaded/vragenlijsten/Vignet-SCRES-K.pdf

Figuur 2. Algemeen beoogd werkingsmechanisme van een instrument dat ingrijpt op de nakoming van omgangsafspraken.

Een instrument dat de naleving van omgangsafspraken afdwingt zou echter ook kunnen leiden tot een *verhoging* van de strijd tussen ouders. Het kan ook leiden tot een slechtere opvoedsituatie (door stress bij de primair verzorgende ouder en/of de directe gevolgen van het instrument, zoals afwezigheid door gijzeling of verlies netwerk/school door wijziging hoofdverblijfplaats) wat slecht is voor het welzijn van het kind. Indien dat het geval is, is het instrument slechts deels effectief: het leidt weliswaar tot naleving van de omgangsafspraken, maar het leidt óók tot meer strijd tussen ouders of een slechtere kwaliteit van de opvoedsituatie, wat slecht is voor het welzijn van het kind. Men moet hier steeds de afweging maken: het welzijn wordt bevorderd op de langere termijn door de mogelijkheid van een betere relatie met beide ouders, maar wordt op kortere termijn verslechterd door aanhoudende/oplaaiende strijd of een minder goede opvoedsituatie (zie figuur 3).

Figuur 3. Werkingsmechanisme van instrumenten, inclusief mogelijk nadelige effecten.

3 Rechterlijke instrumenten bij complexe omgangsproblematiek en contactverlies

In dit hoofdstuk staat een beschrijving van de rechterlijke instrumenten die onderdeel zijn van dit onderzoek. Waar mogelijk wordt de inzet van ieder instrument geïllustreerd aan de hand van een recente rechterlijke uitspraak, gepubliceerd op *rechtspraak.nl.*

Aan het einde van het hoofdstuk doen we een voorstel voor een onderverdeling van deze instrumenten in vier typen, die elk op een eigen manier ingrijpen op het probleemmechanisme dat aan complexe omgangsproblematiek en contactverlies ten grondslag ligt. We baseren ons in dit hoofdstuk op (inter-)nationale wet- en regelgeving, literatuur en jurisprudentie.

3.1 Algemeen

De Nederlandse overheid heeft op grond van het internationale recht een inspanningsverplichting om het recht op omgang daadwerkelijk te effectueren. Deze verplichting vloeit voort uit artikel 8 EVRM, artikel 9 lid 3 en artikel 16 IVRK en artikel 24 lid 3 EU-Handvest en blijkt uit uitspraken van het EHRM inzake de effectuering van omgangsregelingen op basis van art. 8 EVRM (Antokolskaia 2019). Deze verplichting omvat ook de beschikbaarheid van maatregelen die erop gericht zijn ervoor te zorgen dat omgangsafspraken worden nagekomen[15]. De Hoge Raad heeft geoordeeld dat van de rechter een actieve opstelling wordt verlangd om ervoor te zorgen dat ouder en kind omgang met elkaar (kunnen) hebben en dat de rechter daartoe gepaste maatregelen dient te nemen[16].

Indien een geschil over het niet-nakomen van omgangsafspraken aan de rechter wordt voorgelegd, heeft de rechter verschillende mogelijkheden om ouders tot naleving te bewegen en ervoor te zorgen dat een kind na een scheiding contact kan blijven houden met beide ouders. Het is daarbij in het belang van een kind dat de strijd tussen de ouders niet voortduurt, dat de ene ouder het kind toestaat contact te hebben met de andere ouder en dat ouders vrijwillig meewerken aan dit contact, tenzij het contact niet in het belang van het kind is. Daarom zal een rechter in de eerste plaats proberen om ouders via vrijwillige interventies tot omgang te bewegen. Indien ouders niet bereid zijn hieraan mee te werken of indien deze interventies niet tot een oplossing leiden, zijn er andere – minder vrijblijvende - instrumenten die de rechter kan inzetten. Belangrijkste afweging bij de inzet van een rechterlijk instrument om omgang af te dwingen, is het belang van het kind. Het belang van het kind moet als maatstaf worden gebruikt om te bepalen of aan een omgangsregeling een dwangmiddel moet worden verbonden en zo ja, welk dwangmiddel.

[15] Onder andere: EHRM 17 april 2012, nr. 805/09 (Pascal/Roemenië) en EHRM 11 juni 2013, 20255/12 (Prizzia tegen Hongarije)
[16] Hoge Raad, 17 januari 2014 ECLI:NL:HR:2014:91.

3.2 De instrumenten

In de rapportage van het onderzoek van Antokolskaia et al. (2019) staat een uitvoerige beschrijving van de verschillende instrumenten, met daarbij per instrument een samenvatting van de relevante jurisprudentie. In deze rapportage volstaan wij met een kort en bondige omschrijving van de verschillende instrumenten. Voor meer informatie over de instrumenten verwijzen wij graag naar de rapportage van Antokolskaia en collega's (2019).

Bijzondere curator (art. 1:250 BW)
Wanneer de belangen van een kind strijdig zijn met de belangen van de met het gezag belaste ouder(s), kan de rechter een bijzondere curator benoemen. Een bijzondere curator behartigt de belangen van het kind en zorgt ervoor dat de stem van het kind gehoord wordt, in en buiten rechte. De bijzondere curator kan in geval van complexe omgangsproblematiek en contactverlies onderzoeken of en in welke vorm contact tussen kind en ouder mogelijk is en de rechter daarover adviseren of namens het kind een procedure starten en de rechter vragen om een zorgregeling of omgangsregeling vast te stellen.

Een bijzondere curator kan benoemd worden op verzoek van een belanghebbende, zoals het kind of een van de ouders (met of zonder gezag), of ambtshalve. Bij benoemingen op grond van artikel 1:250 BW betreft het meestal een gedragswetenschapper of een in dit soort geschillen ervaren advocaat.

> *"Gebleken is dat zich in deze procedure met betrekking tot de [minderjarige] een belangenstrijd (...) voordoet, welke strijd zich toespitst op de contactregeling van de [minderjarige] met de man. De belangen van de vrouw en [minderjarige] lijken daarin uiteen te lopen. Gezien voormelde overwegingen, waaruit blijkt dat in de situatie rondom [minderjarige] een impasse is bereikt doordat de vrouw langdurig zowel het contact tussen de man en [minderjarige] als het contact met de GI volledig afhoudt, acht de rechtbank het van belang als allerlaatste poging te trachten om in deze situatie verandering te brengen door een bijzondere curator te benoemen teneinde het belang van [minderjarige] te behartigen".*
>
> Bron: Rechtbank Zeeland-West-Brabant, 19 september 2022 ECLI:NL:RBZWB:2022:8166

Begeleide omgangsregeling (BOR)
Bij een begeleide omgangsregeling wordt door de rechter een omgangsregeling vastgesteld waarbij wordt bepaald dat de omgang van het kind met de ouder onder begeleiding van een derde plaatsvindt. Bijvoorbeeld vanwege ernstige en aanhoudende zorgen van de ene ouder over de veiligheid van het kind bij de andere ouder, tijdens een onderzoek van de RvdK, vanwege een risico op kinderontvoering of vanwege het gedrag van een ouder. Er bestaan verschillende instellingen die mogelijkheden tot begeleiding van een omgangsregeling aanbieden, zoals omgangshuizen. Een omgangshuis is een neutrale en veilige plaats waar een ouder en kind omgang met elkaar kunnen hebben.

Een begeleide omgangsregeling kan worden opgelegd op verzoek van een ouder of ambtshalve door de rechter.

> *"De rechtbank, mede in aanmerking genomen hetgeen de Gz-psycholoog bij [minderjarige] ziet, oordeelt dat de tijd gekomen is voor een andere benadering. Met de vader ziet de rechtbank wel mogelijkheden om te komen tot contactherstel in de vorm van een BOR 3. [minderjarige] kan dan in een veilige omgeving, waarin hij professioneel wordt begeleid en geen risico loopt, contact met de vader hebben. (...) Natuurlijk heeft de rechtbank oog voor de gevoelens van de moeder, maar van de moeder mag nu verwacht worden*

> *"Gelet op de aanhoudende strijd tussen ouders, het grote wantrouwen bij ouders over en weer, het feit dat er nu geen contact is tussen vader en de minderjarigen, en de zorgen over ouderonthechting, acht de rechtbank voorlopige ondertoezichtstelling van de minderjarigen noodzakelijk. Daarin zal met name gewerkt moeten worden aan het herstel van het contact tussen de minderjarigen en vader, en aan het wegnemen van de oorzaken van het contactverlies".*
>
> Bron: Rechtbank Rotterdam, 9 december 2022 ECLI:NL:RBROT:2022:11489

Ondertoezichtstelling (art. 1:255 e.v. BW)

De kinderrechter kan een ondertoezichtstelling opleggen als een kind ernstig in zijn of haar ontwikkeling wordt bedreigd. Het opleggen van de maatregel van ondertoezichtstelling bij complexe omgangsproblematiek kan gerechtvaardigd zijn *''wanneer het ontbreken van een omgangsregeling of juist het bestaan ervan, dan wel de conflicten of problemen bij het tot stand brengen of het uitvoeren van een omgangsregeling zodanige belastende conflicten of problemen opleveren voor het kind dat het kind ernstig in zijn ontwikkeling wordt bedreigd, en andere middelen ter afwending van deze bedreiging hebben gefaald of, naar te voorzien is, zullen falen''* [17].

Wanneer de rechter een ondertoezichtstelling oplegt, wordt een jeugdbeschermer aan een gezin toegewezen die het gezin hulp en ondersteuning biedt. De jeugdbeschermer kan bij complexe omgangsproblematiek en contactverlies onder andere het volgende doen:

- ouders ondersteunen bij het overeenkomen en nakomen van omgangsafspraken;
- schriftelijke aanwijzingen geven ten aanzien van de (naleving van de) omgang;
- de rechter verzoeken om een omgangsregeling vast te stellen of te wijzigen;
- hulp van andere instanties inschakelen;
- omgangsmomenten tussen ouder en kind begeleiden.

Het is lastig eenduidig te bepalen wanneer wel en wanneer niet van een zogenaamde omgangsondertoezichtstelling sprake is. Wij gaan er in dit rapport vanuit dat het gaat om een zogenaamde omgangsondertoezichtstelling als omgangsproblemen in belangrijke mate bijdragen aan de ernstige ontwikkelingsbedreiging van het kind en de rechter om die reden besluit tot (voortzetting van) een ondertoezichtstelling. We kiezen er echter niet voor om de term omgangsondertoezichtstelling in het rapport te gebruiken nu dit geen wettelijke term is.

Een ondertoezichtstelling kan verzocht worden door de RvdK en/of het Openbaar Ministerie (hierna: OM). Tevens zijn een ouder en degene die niet de ouder is en die de minderjarige als behorende tot

[17] HR 21 april 2017 ECLI:NL:HR:2017:766

zijn gezin verzorgt en opvoedt, bevoegd tot het doen van het verzoek indien de RvdK niet tot indiening van het verzoek overgaat. Ook kan de burgemeester de RvdK verzoeken om - indien de RvdK niet tot indiening van een verzoek van het College van burgemeester en wethouders overgaat - de kinderrechter te vragen of het noodzakelijk is de minderjarige onder toezicht te stellen. Deze laatste mogelijkheid komt overigens nauwelijks voor in de praktijk.

Wijziging hoofdverblijfplaats (artikel 1:253a BW)
Als ouders samen belast zijn met het ouderlijk gezag bepalen zij samen waar het kind zijn of haar hoofdverblijfplaats heeft, dus waar het kind woont. Indien ouders daar samen niet uitkomen, kan de rechter verzocht worden om de hoofdverblijfplaats van een kind vast te stellen.

Bij complexe omgangsproblematiek en contactverlies kan de contactverliezende ouder de rechter verzoeken om de hoofdverblijfplaats van het kind bij hem of haar te bepalen, om op die manier het contact met het kind tot stand te brengen.

Een wijziging van het hoofdverblijfplaats kan verzocht worden door een of beide ouders.

> *"Met de GI en de Raad meent de rechtbank evenwel dat met name de opstelling van de moeder ervoor lijkt te zorgen dat het loyaliteitsconflict waarin [de minderjarige] verkeert in stand blijft. Naast genoemde eerdere beschuldigingen/zorgen is gebleken dat de moeder er moeite mee houdt de vader te vertrouwen en zij blijft zorgen uiten over het verleden, de problematiek en het handelen van de vader. De moeder blijft de vader tot op de zitting diskwalificeren. In woord geeft zij aan achter de zorgregeling met de vader te staan, maar in gevoel en daad geeft zij een andere boodschap. De rechtbank acht daarmee ook het risico groot dat de moeder de vereiste continuïteit en voorspelbaarheid van de zorgregeling frustreert. De vader staat ondanks alles wat er is gebeurd open voor de opvoedersrol van de moeder in het leven van [de minderjarige] . Het volledig uitvoering geven aan de zorgregeling, en daarmee de kans voor [de minderjarige] op een hechte band met beide ouders, is naar het oordeel van de rechtbank beter gegarandeerd vanuit de thuissituatie bij de vader. Alles bij elkaar genomen, en uitgaande van een in beginsel gelijkwaardige rol van moeder én vader in het leven van [de minderjarige] is de rechtbank van oordeel dat het in het belang van [de minderjarige] is om de zijn hoofdverblijfplaats bij de vader te bepalen".*
>
> *Bron: Rechtbank Noord-Holland, 10 januari 2023, ECLI:NL:RBNHO:2023:105*

Wijziging gezag (art. 1:253c BW en art. 1:253n e.v. BW)
Op verzoek van ouders of een van hen kan de rechter bepalen dat het gezag over een kind aan één ouder toekomt indien "*er een onaanvaardbaar risico is dat het kind klem of verloren zou raken tussen de ouders en niet te verwachten is dat hierin binnen afzienbare tijd voldoende verbetering zou komen, of wijziging van het gezag anderszins in het belang van het kind noodzakelijk is*"[18].

Het instrument van gezagswijziging is een ingrijpende maatregel die alleen in uiterste gevallen wordt toegepast: *"het hof overweegt dat in het geheel van dwangmiddelen die in het kader van de tenuitvoerlegging van een omgangsregeling kunnen worden aangewend, gezagswijziging een uiterste*

[18] Artikel 1:253n Burgerlijk Wetboek

middel is om omgang te bewerkstelligen"[19]. De beslissing dient bovendien aan hoge motiveringseisen te voldoen[20].

Een gezagswijziging hoeft niet met zich mee te brengen dat ook de hoofdverblijfplaats van een kind gewijzigd wordt. Het kan zo zijn dat het kind bij de ene ouder diens hoofdverblijfplaats heeft, maar dat aan de andere ouder het eenhoofdig gezag wordt toegekend (Antokolskaia 2019).

Ook kan de rechter op verzoek van een ouder zonder gezag bepalen dat ouders voortaan gezamenlijk het gezag over een kind uitoefenen. Daarvoor gelden dezelfde criteria als voor een wijziging van gezamenlijk naar eenhoofdig gezag.

Een gezagswijziging kan verzocht worden door één of beide ouders.

> *"De contacten tussen [minderjarige] en de moeder verlopen al geruime tijd stroef en [minderjarige] heeft sinds september 2020 zelfs geheel geen contact meer met de moeder. Het lukt de moeder al langere tijd niet om een eenduidige en duurzame beslissing te nemen om contact te hebben met [minderjarige] en daarnaar te handelen, terwijl de vader daarvoor wel open staat. De moeder is wisselend in haar wens rondom het contact met [minderjarige] (...) Met inachtneming van het voorgaande is de rechtbank van oordeel dat het in het belang van [minderjarige] is om het gezamenlijk gezag van de ouders te beëindigen, nu de verwachting gerechtvaardigd is dat dit voor haar minder schadelijk zal zijn dan het voortduren van de klempositie waarin zij zich momenteel bevindt. Ingeschat wordt dat het juist beëindigen van het gezag van de moeder kan bijdragen aan het verminderen van de klempositie van [minderjarige], omdat er geen strijd meer tussen ouders hoeft te zijn over de belangrijke beslissingen met betrekking tot [minderjarige] en [minderjarige] daar ook niets meer van kan meekrijgen en daardoor ook niet verder kan worden belast. Daarmee kan de focus door moeder (en vader) worden gelegd op het onderzoeken van de mogelijkheden om [minderjarige] onbelast structureel contact te laten hebben met de moeder. Dat laatste is niet alleen in het belang van de moeder, maar ook in het belang van [minderjarige] en haar ongestoorde ontwikkeling als kind.".*
>
> Bron: Rechtbank Limburg, 15 juli 2017 ECLI:NL:RBLIM:2021:5904

[19] Gerechtshof Amsterdam 9 juni 2009, ECLI:NL:GHAMS:2009:BI8257.
[20] Hoge Raad 9 juli 2010, ECLI:NL:HR:2010:BM4301

Gezagsbeëindigende maatregel (art. 1:266 e.v. BW)

De (kinder)rechter kan het gezag van ouders of van een van hen beëindigen als een ondertoezichtstelling de ernstige bedreiging in de ontwikkeling van het kind onvoldoende heeft weggenomen en geen perspectief is dat ouders binnen een redelijke termijn hun opvoedingsverantwoordelijkheid nemen. Dit is een kinderbeschermingsmaatregel.

Na beëindiging van het ouderlijk gezag van beide ouders mogen ouders geen beslissingen meer nemen over hun kind en wordt het gezag door een ander uitgeoefend, namelijk de voogd. Bij de beëindiging van het gezag van één der ouders, zet de andere ouder van rechtswege het gezag voort, en neemt voortaan de beslissing over het kind.

Een gezagsbeëindigende maatregel kan in uiterste gevallen worden ingezet bij complexe omgangsproblematiek en contactverlies. Het enkel niet naleven van een omgangsregeling is daarvoor niet voldoende, omdat er veelal niet aan de rechtsgronden zal zijn voldaan. Naast het niet naleven van omgangsafspraken zal er daarom sprake moeten zijn van andere, bijkomende omstandigheden, voordat de rechter een gezagsbeëindiging zal uitspreken (Antokolskaia 2019).

Een gezagsbeëindiging kan worden verzocht door de RvdK, het OM of door degene die niet de ouder is en het kind gedurende tenminste een jaar als behorende tot zijn gezin heeft verzorgd en opgevoed.

> *"Gelet op de houding en gedragingen van de vrouw, zoals omschreven in de voorgaande rechtsoverwegingen, is het hof van oordeel dat de vrouw onvoldoende rekening houdt met en inzicht toont in [de minderjarige] 's behoeften om de band met de man structureel te verdiepen. Het gedrag van de vrouw is schadelijk voor [de minderjarige] en vormt een (ernstige) bedreiging in zijn ontwikkeling. (...) De reden dat de rechtbank en het hof het (op verzoek van de man) thans noodzakelijk achten dat de hoofdverblijfplaats van [de minderjarige] wijzigt, houdt niet verband met de opvoedingscapaciteiten van de vrouw maar met de strijd tussen partijen, het verzet van de vrouw tegen structureel en intensief contact tussen de man en [de minderjarige] en de noodzaak dat [de minderjarige] met beide ouders een goed en intensief contact kan opbouwen. Derhalve ontbreken aanknopingspunten voor het oordeel dat de vrouw niet in staat is de verantwoordelijkheid voor de verzorging en opvoeding van [de minderjarige] te dragen binnen een voor hem aanvaardbare termijn. (...) Hoewel in het onderhavige geval naar het oordeel van het hof sprake is van een bedreiging van de ontwikkeling van [de minderjarige] door de strijd tussen de ouders en het gedrag van de vrouw, is het hof van oordeel dat het gedrag van de vrouw niet dusdanig is dat er sprake is van misbruik van gezag in voornoemde zin. Het voorgaande leidt ertoe dat niet is voldaan aan de voorwaarden voor de beëindiging van het gezag op de voet van artikel 1:266, lid 1, BW.*
>
> *Bron: Gerechtshof Amsterdam, 28 november 2017, ECLI:NL:GHAMS:2017:4990*

Opschorting, vermindering of ontzegging van alimentatie

De alimentatieplichtige ouder die geen omgang met zijn of haar kind heeft, kan de rechter vragen de alimentatieverplichtingen jegens de andere ouder op te schorten of te verminderen. Aangezien opschorting van de verplichting tot het betalen van kinderalimentatie veelal rechtstreeks van invloed zal zijn op de zorg voor het kind, wordt dit middel zelden ingezet om contact-/omgangsregelingen te effecturen (Antokolskaia 2019).

Een opschorting, vermindering of ontzegging van de alimentatie kan worden verzocht door de alimentatieplichtige.

> *"Uit de stukken en het verhandelde ter zitting is het hof gebleken dat al jaren allerlei middelen door zowel de man als de hulpverleningsinstanties zijn ingezet om de zorgregeling in stand te houden en/of het contact tussen de man en de kinderen te herstellen, maar dat deze middelen helaas geen effect hebben gesorteerd. Hoewel het hof dit voor zowel de man als de kinderen een zeer trieste situatie vindt, acht het hof de opschorting van de verplichting van de man tot betaling van kinderalimentatie aan de vrouw in de gegeven omstandigheden geen gepast middel om contactherstel tussen de man en de kinderen af te dwingen. De opschorting zal niet enkel een mogelijk dwingende werking op de vrouw hebben, maar ook, en met name, de kinderen ingrijpend treffen. Door het wegvallen van de bijdrage van de man in de kosten van de kinderen, zal de vrouw, gelet op haar verdiencapaciteit, niet langer in staat zijn de kosten van de kinderen volledig te voldoen en zullen de kinderen tekort komen. Het hof acht dit niet in het belang van de kinderen en acht het door de man gewenste in te zetten middel daarmee disproportioneel. Het hof zal het verzoek van de man op dit punt derhalve afwijzen.".*
>
> Bron: Gerechtshof Den Haag, 14 oktober 2020, ECLI:NL:GHDHA:2020:2913

Aansporend boetebeding (art. 6:91 e.v. BW)
Ter bevordering van de naleving van omgangsafspraken kunnen ouders in het ouderschapsplan een aansporend boetebeding opnemen. In het boetebeding kunnen de ouders afspreken hoe zij zullen omgaan met het niet naleven van de omgangsafspraken. Zo kan worden afgesproken dat indien één van hen de omgangsregeling niet nakomt, de andere ouder een boete kan opeisen.

Dwangsom (art. 611a Rv)
De rechter kan bepalen dat een ouder een dwangsom moet betalen voor iedere keer dat hij of zij de omgangsafspraken niet (geheel) nakomt. De dwangsom is een financieel drukmiddel om iemand te dwingen iets te doen of na te laten. De hoogte van een dwangsom is afhankelijk van de omstandigheden van het geval en dient per casus door de rechter bepaald te worden.

Uit de jurisprudentie volgt dat de dwangsom vaak het eerste civielrechtelijke dwangmiddel is dat wordt ingezet om de nakoming van contact-/omgangsregelingen te effecturen (Antokolskaia 2019).

Een dwangsom kan worden gevorderd door een van de ouders of ambtshalve door de rechter worden opgelegd.

> *"Op grond van artikel 1:253a lid 5 BW kan de rechtbank op verzoek van partijen óf ambtshalve een door de wet toegelaten dwangmiddel opleggen als tussen partijen geen vergelijk tot stand komt en het belang van het kind zich niet verzet tegen oplegging van zo'n dwangmiddel. De rechtbank acht met de raad het in het belang van de minderjarige dat de omgang met de vrouw daadwerkelijk wordt uitgevoerd en blijft doorgaan. Omdat eerder is gebleken dat de afspraken ten aanzien van het contact tussen de minderjarige en de vrouw aan de zijde van beide ouders niet altijd zijn nagekomen en omdat er op dit moment onvoldoende vertrouwen tussen de man en de vrouw is, en gelet op weerstand van de man tijdens de mondelinge behandeling over de uitvoering van de zorgregeling, ziet de rechtbank aanleiding beide ouders een dwangsom op te leggen."*
>
> Bron: Rechtbank Rotterdam, 13 april 2022, ECLI:NL:RBROT:2022:3429

Lijfsdwang / gijzeling (art. 585 e.v. Rv)
Bij lijfsdwang ofwel civiele gijzeling bepaalt de rechter dat de ouder die de omgangsafspraken niet nakomt, gedwongen wordt opgenomen in een huis van bewaring totdat hij of zij aan zijn of haar verplichtingen ten aanzien van de omgangsafspraken voldoet.
Het middel lijfsdwang is een zeer ingrijpend middel. Het mag pas worden toegepast als andere, minder ingrijpende middelen niet tot nakoming van de omgangsafspraken hebben geleid.

De toepassing van lijfdwang kan worden gevorderd door een van de ouders.

> *"Aangenomen wordt dat de vrouw de vigerende omgangsregeling sinds eind februari 2020 niet meer heeft nageleefd. Voorts is gebleken dat de opgelegde dwangsommen haar niet tot nakoming hebben bewogen. (...) Ook in het bestek van deze procedure heeft de vrouw niet aannemelijk gemaakt dat zij welwillend is gevolg te geven aan de door de rechtbank bepaalde omgangsregeling. De vrouw meent dat, nu er een aantal maanden geen contact geweest is tussen de man en [de zoon] , het contact weer langzaam moet worden hervat. De man heeft verklaard dat hij zich realiseert dat het van belang is het vertrouwen van [de zoon] weer te winnen ten behoeve van het herstellen van contact maar verzet zich er tegen dat dat volgens de manier van de vrouw zou moeten gaan. Nu er geen contra-indicaties zijn gebleken voor hervatting en naleving van de omgangsregeling en de vrouw er geen blijk van heeft gegeven bereid te zijn haar medewerking te verlenen aan een voortvarende hervatting van de omgangsregeling, acht de voorzieningenrechter de toepassing van het uiterste dwangmiddel in de gegeven omstandigheden gerechtvaardigd. (...) De voorzieningenrechter is dan ook van oordeel dat in het onderhavige geval het belang van contact tussen de man en [de zoon] zwaarder behoort te wegen dan de belangen die worden gediend bij het niet toepassen van lijfsdwang zodat de vordering in reconventie wordt toegewezen".*
>
> Bron: Rechtbank Oost-Brabant, 1 juli 2020, ECLI:NL:RBOBR:2020:3298

Afgifte met behulp van de sterke arm (art. 812 e.v. Rv.)
De rechter kan bepalen dat zo nodig de hulp van de politie wordt ingeroepen bij de nakoming van omgangsafspraken. Dat betekent dat de politie ingeschakeld wordt om ervoor te zorgen dat het kind naar de andere ouder gebracht wordt, zodat het kind omgang kan hebben met de andere ouder.

Afgifte met behulp van de sterke arm kan door een van de ouders worden verzocht of ambtshalve door de rechter worden opgelegd.

“De rechtbank heeft reeds overwogen dat [minderjarige] (op meerdere fronten) ernstig in haar ontwikkeling wordt geschaad in de opvoedsituatie bij de vrouw. (...) De rechtbank kijkt echter niet alleen wat een beslissing op korte termijn voor [minderjarige] betekent, maar ook wat voor lange termijn in het belang van haar verzorging, opvoeding en ontwikkeling noodzakelijk is. De rechtbank heeft er geen vertrouwen in dat het handelen en de (opvoed)situatie bij de vrouw binnen afzienbare termijn zal veranderen. In de afgelopen jaren is veel ingezet: in het vrijwillig kader, in het gedwongen kader binnen de ondertoezichtstelling, via correspondentie en een schriftelijke aanwijzing van de GI, met oplegging van dwangsommen, de inzet van begeleide omgang, het toewijzen van het gezamenlijk gezag en de inzet van een bijzondere curator. Er is geen andere conclusie mogelijk dan dat de vrouw niet mee kan of wil werken om tot de voor [minderjarige] noodzakelijke verandering te komen. Het is daarbij nog steeds onbekend hoe het met [minderjarige] gaat. De rechtbank acht het gelet op al het vorenstaande in het belang van [minderjarige] wenselijk en noodzakelijk om haar hoofdverblijfplaats te wijzigen en te bepalen dat [minderjarige] voorlopig haar hoofdverblijfplaats zal hebben bij de man. Daarbij benadrukt de rechtbank dat [minderjarige] niet verstoken moet blijven van contact met de vrouw. (...) De rechtbank zal, overeenkomstig artikel 812, leden 1 en 2 van het Wetboek van Burgerlijke Rechtsvordering, bepalen dat de afgifte van de minderjarige door de vrouw aan de man zo nodig met behulp van de sterke arm ten uitvoer zal worden gelegd”.

Bron: Rechtbank Zeeland-West-Brabant, 19 september 2022 ECLI:NL:RBZWB:2022:8166

Toepassing van artikel 279 Wetboek van Strafrecht: onttrekking aan het gezag

In artikel 297 Sr is de onttrekking van een minderjarige aan het gezag strafbaar gesteld. Het niet naleven van omgangsafspraken met een met het gezag belaste ouder kan een overtreding van dit artikel inhouden.

“Vooropgesteld dient te worden dat er in deze zaak voldoende bewijs voorhanden is dat P zich niet gehouden heeft aan een bij rechterlijke beslissing vastgestelde omgangsregeling en dat zij zich derhalve schuldig heeft gemaakt aan overtreding van artikel 279 van het Wetboek van Strafrecht (...) De vraag waarvoor het hof zich vervolgens gesteld ziet, is of het opportuun is de zaak aan de strafrechter voor te leggen en het op zich bewijsbare feit derhalve daadwerkelijk te vervolgen. De officier van justitie en de advocaat-generaal zijn van mening dat dat niet het geval is. Zij voeren daartoe aan dat ervoor gewaakt dient te worden dat de inzet van politie en justitie wordt gebruikt als middel bij (civiele) geschillen tussen ex-partners. (...) Hoewel het hof eveneens van oordeel is dat ervoor gewaakt dient te worden dat de inzet van politie en justitie wordt gebruikt als middel bij (civiele) geschillen tossen ex-partner, acht zij de vervolging van P in casu desondanks opportuun. Het strafrechtelijk vervolgen van de weigering om gevolg te geven aan rechterlijke uitspraken omtrent het gezag over een minderjarige is naar het oordeel van het hof namelijk niet alleen in het belang van klager, maar ook in het belang van de rechtshandhaving én - naar het oordeel van de onafhankelijke civiele rechter - in het belang van de minderjarige. Nu er aanwijzingen zijn dat (l) P structureel gerechtelijke uitspraken omtrent de omgang met haar minderjarige kind genegeerd heeft, en dat (2) de civielrechtelijke handhavinginstrumenten blijkbaar geen vat op haar hebben, acht het hof een strafrechtelijke vervolging passend en geboden.”.

Bron: Gerechtshof Amsterdam, 15 januari 2007

3.3 Verschillende typen instrumenten

De rechterlijke instrumenten die onderdeel uitmaken van dit onderzoek zijn op verschillende manieren te categoriseren en hebben verschillende overeenkomsten: enkele instrumenten zijn kinderbeschermingsmaatregelen, enkele instrumenten kunnen alleen door de rechter worden opgelegd als andere interventies niet hebben geholpen en weer andere instrumenten hebben een wijziging van de opvoedsituatie van het kind als gevolg. Daarnaast zijn er groepen van instrumenten te herkennen die overeenkomsten hebben in de wijze waarop ze ingrijpen op het probleemmechanisme van contactverlies. Wij hebben in het kader van de verklarende evaluatie daarom gekozen voor de volgende indeling van de instrumenten:

Instrumenten waarbij een vorm van begeleiding wordt ingezet
De begeleiding kan bestaan uit de inzet van een bijzondere curator, begeleiding van de omgangsregeling of begeleiding door een jeugdbeschermer in het kader van een omgangsondertoezichtstelling.

Instrumenten met een financiële prikkel
Een financiële prikkel kan worden gegeven door een aansporend boetebeding, de oplegging van een dwangsom of door opschorting, vermindering of ontzegging van de partner- of kinderalimentatie.

Instrumenten met inzet van politie en/of het OM
Het gaat hier om de volgende instrumenten: lijfsdwang, afgifte met behulp van de sterke arm en toepassing van artikel 279 Sr.

Instrumenten die ingrijpen in het ouderlijk gezag
Een gezagswijziging, gezagsbeëindiging en ook een wijziging hoofdverblijfplaats voeren een veranderingen door in gezag over het kind of over de verblijfplaats van het kind.

4 Cijfermatige analyse inzet rechterlijke instrumenten

Er zijn geen directe cijfers beschikbaar over hoe vaak rechterlijke instrumenten worden ingezet ter voorkoming/herstel van contactverlies. Om tot een schatting te komen van de frequentie van de inzet van een rechterlijk instrument baseren we ons in dit hoofdstuk op drie type bronnen die gezamenlijk leiden tot een zo goed mogelijke schatting van de frequentie van inzet:

1. Aantal relevante rechterlijke uitspraken op de website “rechtspraak.nl”: Dit vormt de ondergrens van de schatting.
2. Cijfers Bedrijfsvoering Rechtspraak (Inform): Dit vormt de bovengrens van de schatting.
3. Schattingen van de expertgroep afwegingskaders.

Beperking van deze drie bronnen is dat zij niet allen over informatie beschikken over alle instrumenten. Ook is de bandbreedte tussen de ondergrens en bovengrens vaak erg groot. Het geeft daarmee een richting van de frequentie van de inzet van de instrument, maar is zeker niet sluitend. Zie paragraaf 1.4 voor de gemaakte keuzes in deze analyse.

4.1 Ondergrens: Frequentie inzet van instrumenten volgens rechtspraak.nl

Het aantal zaken op rechtspraak.nl is te beschouwen als een ondergrens, omdat slechts een klein gedeelte van alle rechtszaken op rechtspraak.nl wordt gepubliceerd. In 2019 werd ongeveer 5% van alle rechterlijke beslissingen gepubliceerd op rechtspraak.nl, in 2021 werd ongeveer 10% van alle rechterlijke beslissingen gepubliceerd[21].
De onderzoekers hebben de uitspraken over een periode van drie maanden geanalyseerd, wat 218 unieke uitspraken[22] opleverde. Uiteindelijk bleken 91 unieke uitspraken[23] relevant te zijn: in deze zaken werd een rechterlijk instrument verzocht met als doel de naleving van omgangsafspraken te effectueren en contactverlies te beperken of te herstellen (zie Bijlage C, tabel 1 voor de tellingen per maand). De maandelijkse tellingen zijn geëxtrapoleerd naar jaarfrequenties door het gemiddelde aantal per maand te vermenigvuldigen met 12.

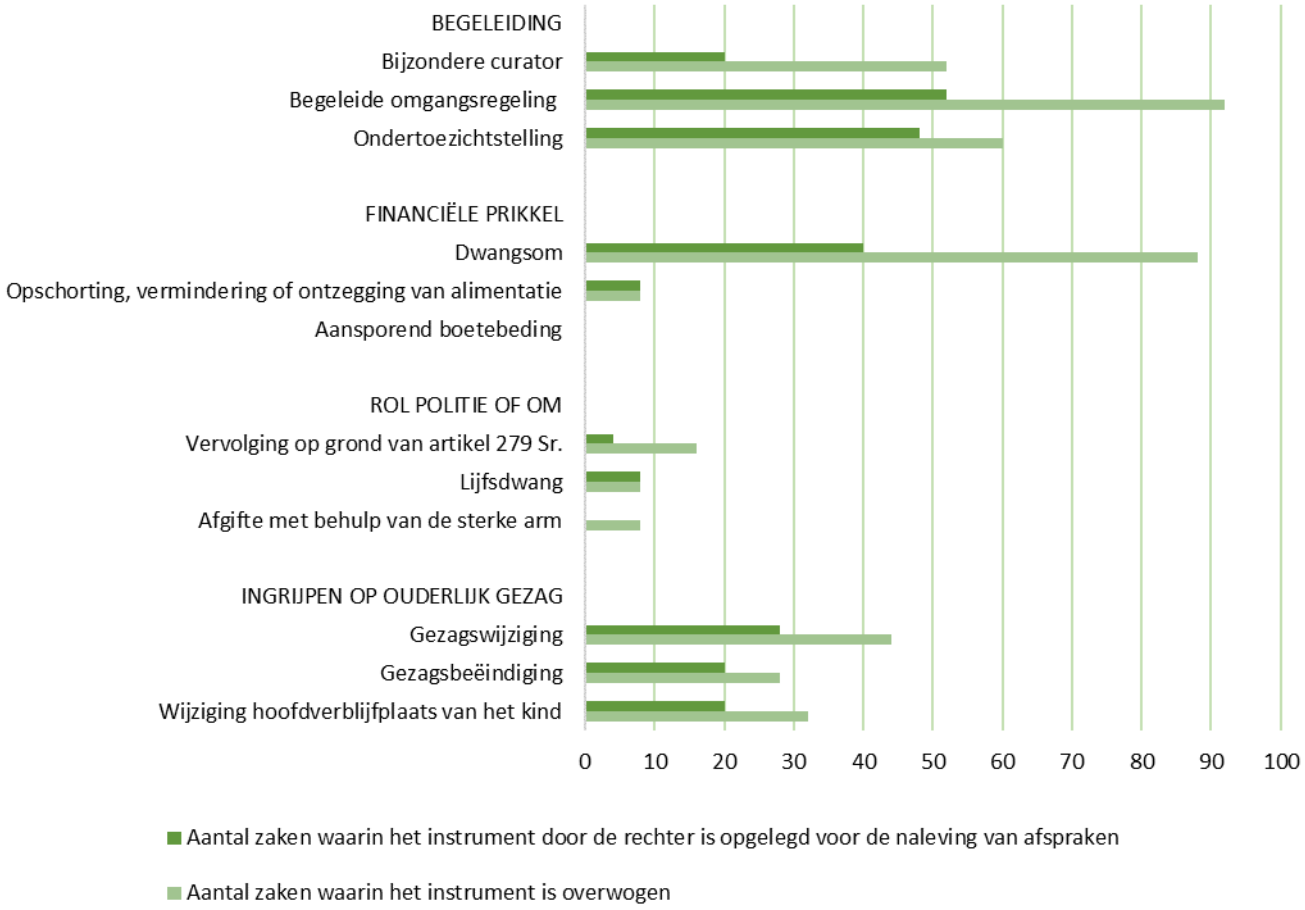
In figuur 4 staan de resultaten weergegeven. Daarin is te zien hoe vaak de inzet van het instrument is overwogen en hoe vaak het instrument is opgelegd.

In totaal wordt jaarlijks tenminste 436 keer één van de instrumenten overwogen. We zien geen aanzienlijke verschillen tussen de soorten instrumenten. Op grond van de tellingen overweegt men het vaakst om een vorm van begeleiding in te zetten (204 keer) of een financiële prikkel (96 keer) in te zetten. Het aantal keren dat een gezagswijziging of -beëindiging wordt overwogen bedraagt 72 keer. Het minst vaak wordt inzet van politie of OM (32 keer) overwogen of de wijziging van de hoofdverblijfplaats van een kind (eveneens 32 keer).

[21] Berekend op basis van de publicatiecijfers uit het jaarverslag 2021 van de Rechtspraak.
[22] We spreken van unieke uitspraken omdat in 34 uitspraken meer dan één instrument werd behandeld.
[23] Waarvan in 7 gevallen meerdere instrumenten zijn behandeld.

In 57% van de zaken besloot de rechter om het instrument ook daadwerkelijk op te leggen. In totaal wordt jaarlijks tenminste 248 keer één van de instrumenten ingezet ter naleving van omgangsafspraken. De rechter kiest op grond van deze tellingen het vaakst voor het inzetten van een vorm van begeleiding (120 keer) of voor het ingrijpen in het gezag (68 keer). Het opleggen van instrumenten met financiële prikkels wordt daarna het vaakst gedaan (48 keer). Het inzetten van politie of OM wordt het minst gedaan (12 keer).

Figuur 4. Geschatte jaarlijkse minimale frequentie instrumenten, per groep.

Als we de frequenties van de individuele instrumenten met elkaar vergelijken dan werden de begeleide omgangsregeling en de dwangsom het vaakst overwogen, en werden de begeleide omgangsregeling en de ondertoezichtstelling het vaakst opgelegd.

Enkele instrumenten lijken nagenoeg niet te worden ingezet, namelijk het aansporend boetebeding (niet eenmaal aangetroffen in de drie steekproefmaanden) en afgifte met behulp van de sterke arm (idem). Ook strafrechtelijke vervolging, lijfsdwang of ingrijpen in de alimentatie is in de steekproef slechts zeer sporadisch aangetroffen. Omdat dit vrij uitzonderlijke instrumenten zijn, verwachten we hier dat de werkelijke aantallen relatief dichter bij deze schattingen zullen liggen dan bij de andere instrumenten. Dit, omdat uitzonderlijke uitspraken van de rechter relatief vaker worden gepubliceerd op rechtspraak.nl dan uitspraken die minder uitzonderlijk zijn. Hetgeen betekent dat we vermoeden dat deze instrumenten in werkelijkheid ook het minst vaak ingezet zullen worden.

In het figuur is ook per instrument de verhouding te zien tussen het aantal keren dat het instrument is behandeld en hoe vaak het instrument uiteindelijk door de rechter is opgelegd. Hieronder volgen enkele cijfers over de verhouding tussen het overwegen van de inzet en de daadwerkelijke inzet van een instrument:

1. Voor de instrumenten waarbij een vorm van begeleiding wordt ingezet, zien we dat in ruim 80% van de bestudeerde zaken waarin het instrument ondertoezichtstelling wordt overwogen als optie, het instrument daadwerkelijk door de rechter is opgelegd. Voor de benoeming van een bijzondere curator ligt dit lager, namelijk 39%. Er wordt dus relatief vaker gevraagd om inzet van een bijzondere curator zonder dat de rechter daadwerkelijk een bijzondere curator benoemt.
2. Bij de groep instrumenten met een financiële prikkel valt op dat de dwangsom relatief vaak wordt verzocht. In 46% van de zaken wordt er daadwerkelijk een dwangsom door de rechter opgelegd. Van de zaken waarin meerdere instrumenten werden behandeld, betrof dit vrijwel altijd de dwangsom.
3. Van de laatste twee groepen (ingrijpen op ouderlijk gezag en het wijzigen van de hoofdverblijfplaats) kan worden gesteld dat deze in de meerderheid van de zaken waarin daar om verzocht is, werd opgelegd; minimaal 63% tot 71% procent van de zaken.

We hebben ook bekeken in welke soort zaken en door welke rechterlijke instanties de instrumenten zijn opgelegd. In 53% van de gevallen betrof het een beslissing in eerste aanleg, in 47% procent van de gevallen betrof het een uitspraak in hoger beroep (zie bijlage C, tabel 2). In de uitspraken zagen we voor het instrument voor de wijziging van de hoofdverblijfplaats van het kind een oververtegenwoordiging van zaken in hoger beroep. De zogenoemde ondertoezichtstelling en lijfsdwang werden met name door de familierechter en/of kinderrechter in eerste aanleg opgelegd.

4.2 Bovengrens: Cijfers Bedrijfsvoering Rechtspraak, database ‘Inform’ 2019[24]

Voor het schatten van de bovengrens van de inzet van instrumenten zijn cijfers opgehaald over het aantal zaken uit de bedrijfsvoering Rechtspraak van het jaar 2019. Wat de Rechtspraak registreert in civiele zaken zijn zogenaamde typeringen over de zaken. Voorbeelden van deze typeringen zijn: ondertoezichtstelling, gezag en omgang, etc. Een typering zegt echter niets over de uitkomst van een zaak, het kan hier ook enkel gaan over een verzoek dat is afgewezen. Het zegt ook niets over de reden van verzoek, het kan hier dus ook gaan om gezag en omgangszaken waar geen sprake is van (dreigend) contactverlies. Zo is het aantal ondertoezichtstellingen het totale aantal ondertoezichtstellingen van dat jaar, en niet specifiek voor zaken waar omgangsproblematiek en dreigend contactverlies speelt. Het vormt daarom de bovengrens van de schatting.

[24] Deze cijfers zijn aangeleverd door een data-analist van Raad voor de Rechtspraak.

Tabel 1. Cijfers voorkomen zaken in Bedrijfsvoering Rechtspraak (inform) in 2019

Instrumenten	Aantal zaken
Vorm van begeleiding	
Bijzondere curator	90
Ondertoezichtstelling	41.400
Rol politie of OM	
Vervolging op grond van artikel 279 Sr.	65
Ingrijpen op ouderlijk gezag	
Gezagswijziging	13.500
Gezagsbeëindiging	1.150
Wijziging hoofdverblijfplaats van het kind	940

Tabel 1 geeft de cijfers uit de bedrijfsvoering van de Rechtspraak uit 2019. Cijfers zijn enkel beschikbaar voor een aantal instrumenten. Er zijn geen gegevens beschikbaar van opschorting, vermindering of ontzegging van de partner- of kinderalimentatie, aansporend boetebeding, dwangsom, lijfsdwang, en afgifte met behulp van de sterke arm (politie).

4.3 Frequentie inzet van instrumenten volgens geïnterviewden

De derde informatiebron voor het inschatten van de frequenties zijn de geïnterviewde uitvoerders van de instrumenten en de juridische deskundigen die deelnamen aan de expertgroep afwegingskaders. De uitvoerders van instrumenten geven de volgende schattingen:

- Begeleide omgangsregeling: 180 zaken per jaar per omgangshuis, 6300 zaken per jaar in Nederland[25,26]
- Toepassing van artikel 279 Sr: 0-1 keer per jaar per basisteam. Als deze inschatting klopt, dan zou het betekenen dat het 0-167 keer per jaar voorkomt in Nederland (uitgaande van 167 basisteams). Het leidt overigens nagenoeg altijd tot een sepot of de afdoening bestaat uiteindelijk toch uit bemiddeling tussen beide partijen.
- Afdwingen afgifte van de kinderen met de sterke arm: ongeveer 25 keer per jaar, uitgaande van 167 basisteams. Beide geïnterviewde agenten komen onafhankelijk van elkaar tot nagenoeg dezelfde schatting. Agent 1 heeft het '*circa 6 of 7 keer meegemaakt in een carrière van 41 jaar*'. Agent 2 maakte het 'minder dan 5 keer mee in 20 jaar'.
- Lijfsdwang: 1-10 keer per jaar, uitgaande van 167 basisteams. De ene agent had er nooit van gehoord, noch mee te maken gekregen. De andere agent had het drie keer meegemaakt in 41 jaar tijd[27].

In de expertgroep is de vraag gesteld een schatting te maken van de instrumenten die volgens hen het vaakst worden ingezet om naleving van omgangsafspraken te bewerkstelligen.

[25] Er zijn in Nederland 35 omgangshuizen volgens https://www.echtscheiding-wijzer.nl/adressen-omgangshuizen.html (geraadpleegd op 16 januari 2023)
[26] Er zijn ook begeleide omgangsregelingen die worden uitgevoerd buiten de speciaal daarvoor bestemde omgangshuizen, bijvoorbeeld een begeleide omgang door een voogd (Veldhuyzen & den Outer, 2020). De aantallen zijn daarom niet uitputtend.
[27] Het valt op dat de schattingen van geïnterviewden voor lijfsdwang vrij dicht tegen de cijfers op rechtspraak.nl zitten, en voor afgifte m.b.v. de sterke arm niet.

Deze schattingen leidden tot de volgende top vijf van meest ingezette rechterlijke instrumenten[28]:

- Ondertoezichtstelling
- Dwangsom
- Wijziging hoofdverblijfplaats
- Wijziging gezag
- Bijzondere curator

Het valt op dat de top vijf redelijk overeenkomt met de hiervoor geschetste jaarfrequenties op basis van tellingen op rechtspraak.nl. Opvallend is verder dat de top vijf niet overeenkomt met de data van Inform: daaruit volgt dat gezagswijziging veel vaker voorkomt dan wijziging hoofdverblijfplaats. Een verklaring zou kunnen zijn dat gezagswijziging vaker voorkomt in zaken waarin geen omgangsproblematiek speelt.

Voorts is tijdens de expertmeeting gebleken dat de deskundigen geen ervaring hebben met het inzetten van lijfsdwang, met de opschorting van een alimentatieverplichting of met een aansporend boetebeding. Juist deze drie instrumenten hebben we ook bij de schattingen op grond van steekproefaantallen met de bron rechtspraak.nl niet of nauwelijks aangetroffen. Ook hier derhalve een resultaat waarbij beide bronnen in dezelfde richting wijzen.

Het grootste verschil tussen de analyse van rechtspraak.nl en de schattingen van de expertgroep zijn de aantallen omtrent gezagsbeëindiging. De deskundigen zeggen dat dat dit een zwaar instrument is dat zij in hun werkpraktijk weinig zien, op basis van de tellingen worden dit instrumenten minimaal 20 keer per jaar opgelegd. Mogelijkerwijs worden deze uitspraken relatief vaak gepubliceerd op rechtspraak.nl, juist vanwege het zware karakter van het instrument.

[28] De resultaten van deze exercitie staan in bijlage C, tabel 3. Belangrijk is dat de begeleide omgangsregeling ten tijde van de expertmeeting nog geen deel uitmaakte van het onderzoek.

5 Bevindingen met betrekking tot de effectiviteit van instrumenten

In dit hoofdstuk staan de bevindingen uit de expertmeetings, interviews, groepsgesprekken, enquête, casestudies en dossieranalyse. Voor de wijze van rapporteren van de bevindingen sluiten we aan bij de uitgevoerde thematische analyse. Per thema staan –samengevat– de belangrijkste bevindingen per onderzoeksmethode. Niet iedere onderzoeksmethode heeft voor ieder thema bevindingen opgeleverd.

We beginnen het hoofdstuk met een beschrijving van de bevindingen die toezien op de inzet van rechterlijke instrumenten in het algemeen. Daarna beschrijven we de bevindingen op de thema's welzijn van het kind, voorwaarden voor effectiviteit en te onderscheiden casussen. Aan het einde van het hoofdstuk staan de bevindingen die specifiek toezien op een type instrument, zoals beschreven in paragraaf 3.2.

5.1 Algemeen

Enquête

Jongeren (n=17)

Jongeren zijn verdeeld in hun mening over de inzet van instrumenten in het algemeen. De minderheid is positief over de inzet van instrumenten in het algemeen (5 van de 17 jongeren). Deze jongeren vinden dat kinderen beschermd moeten worden tegen de emoties en handelingen van ouders, dat er voor hen moet worden opgekomen, dat de omgang voor hen geregeld moet worden omdat zij dat zelf niet kunnen en dat het de moeite waard is om te kijken of omgangsproblemen met de inzet van een instrument verholpen worden.

Andere jongeren (11 van de 17) zeggen dat zij niet goed weten of het goed is om een instrument in te zetten: het is volgens hen afhankelijk van de situatie of de positieve effecten belangrijker zijn dan de negatieve effecten, waarbij de mening van het kind zwaar weegt. Jongeren vinden dat de inzet van een instrument alleen in het belang van het kind kan zijn als het kind begrip heeft voor de inzet van het instrument. "*Omdat mijn ouders beiden gezag hadden werd er tijdens de omgangsregeling beslist dat ik mijn vader 1 keer in de twee weken moest zien. Ik ging hier altijd met tegenzin naar toe en heb hierdoor nog slechtere gevoelens voor mijn vader gekregen. Als ik op die leeftijd niet gedwongen was om mijn vader te zien had ik hem misschien later in het leven meer willen zien dan nu*".
Jongeren die ervaring hebben met de inzet van instrumenten zeggen dat als de rechter in hun specifieke situatie niets had gedaan de situatie hetzelfde was gebleven (2 van de 6 jongeren) of was verslechterd (4 van de 6 jongeren). Niets doen was voor deze jongeren dus niet beter geweest.

Ouders (n=77)

Ouders zijn ook verdeeld in hun mening over de werking van instrumenten in het algemeen. Een meerderheid (52 van de 77 ouders) is sterk voor de inzet van instrumenten. Hier wordt vaak 'oudervervreemding' bij genoemd. De reacties van deze ouders laten hun machteloosheid zien, dat de wanhoop hen nabij is, dat zij strijden voor hun kinderen, maar dat zij zien dat de instanties hen niet helpen. Harder optreden is volgens deze ouders noodzakelijk en naar hun mening de enige optie om contactverlies tegen te gaan.

Een minderheid (25 van 77 ouders) is tegen de inzet van instrumenten of twijfelt. Volgens deze ouders verergert de inzet van de instrumenten de schade bij kinderen alleen maar.

Groepsgesprekken ouders

Aan de start van de beide groepsgesprekken hebben we de ouders (*n*=9) gevraagd om een top drie te maken van de rechterlijke instrumenten die in hun ogen het meest effectief (kunnen) zijn. Tijdens beide groepsinterviews werden een wijziging van de hoofdverblijfplaats van het kind en de dwangsom het vaakst genoemd. Niet iedereen noemde een derde instrument. Eenmaal werd de inzet van politie genoemd, en eenmaal een ondertoezichtstelling (maar deze werd door anderen ook genoemd als niet effectief).

Expertmeeting juridische deskundigen

We hebben de juridische deskundigen (*n*=8) gevraagd om een top vier te maken van de rechterlijke instrumenten die volgens hen het meest worden ingezet of opgelegd. De deskundigen noemen het vaakst de ondertoezichtstelling, de bijzondere curator, de dwangsom, wijziging gezag en de wijziging van de hoofdverblijfplaats van het kind.

De respondenten vinden dat een 'te lang' ontbreken van contact tussen een ouder en een kind de effectiviteit van een instrument kan beïnvloeden: het wordt voor partijen dan steeds moeilijker om het contact weer tot stand te brengen. Het tijdsverloop wordt dan als het ware onderdeel van het probleem: *'als een kind een ouder lang niet gezien heeft, wat is dan in het welzijn van het kind?'* Wat te lang is, is volgens de respondenten afhankelijk van de omstandigheden van het geval, zoals de leeftijd van het kind en de frequentie van het contact voorafgaand aan het contactverlies.

Expertmeeting pedagogische deskundigen

De experts zijn het overwegend met elkaar eens dat een instrument een positief effect zou kunnen hebben. De positieve effecten kunnen zijn:

- een doorbraak waardoor er beweging komt in de situatie en ouders zich anders gaan gedragen en/of de spanning bij het kind vermindert;
- de ouder die het contact met de andere ouder afhoudt, stopt met de overdracht van emoties en overtuigingen naar het kind;
- de contactverliezende ouder kan zijn/haar goede intenties tonen voor het kind.

Een expert vraagt zich af of de inzet van een instrument wel het probleem oplost, omdat een dwangmiddel een ouder bijna altijd het gevoel geeft van verlies van controle, en daarmee niet leidt tot betere samenwerking tussen ouders. Volgens deze expert zijn verlies van controle en angst drijvers voor strijd, en géén drijvers voor samenwerking. Meer strijd en minder samenwerking tussen ouders kan schadelijk zijn voor een kind. Het kan bijvoorbeeld het loyaliteitsconflict bij het kind vergroten. Meerdere experts zeggen dat gedwongen contact tussen een ouder en een kind het perspectief van het kind kan verbreden. Zij hebben de ervaring dat een kind in een loyaliteitsconflict na gedwongen contact met een ouder tot een ander inzicht kan komen.

Groepsgesprek vrijwilligers Villa Pinedo

Wanneer gevraagd naar de mogelijke effecten van de inzet van een instrument, blijken de meningen van de vrijwilligers ongeveer gelijk verdeeld. Een deel van hen denkt dat de inzet van een instrument ervoor zou kunnen zorgen dat er weer contact komt tussen het kind met diens ouder, en dat de strijd

hierdoor mogelijk zou verminderen of stoppen. Een ander deel denkt dat het alleen maar erger was geworden, en dat gedwongen contact zou leiden tot zich klein voelen of contact, terwijl dit een onveilig gevoel geeft. Eén vrijwilliger denkt dat gedwongen contact er misschien wel toe zou leiden dat er uiteindelijk juist helemaal geen contact meer zal zijn.

5.2 Welzijn van het kind

Enquête

Jongeren

De jongeren met ervaring met instrumenten waarbij een vorm van begeleiding werd ingezet waren veelal positief over de werking van dit instrument op hun welzijn. De jongeren met ervaring met instrumenten waarbij contact werd afgedwongen, zeiden niet positief te zijn.

Een aantal jongeren zegt dat niet te snel moet worden aangenomen dat er sprake is van manipulatie of beïnvloeding van de primair verzorgende ouder of zelfs van oudervervreemding, maar dat het ook mogelijk is dat een kind zelf een eigen weerstand heeft tegen contact met een ouder. Wanneer in die gevallen de weerstand van het kind opzij gezet wordt met een appèl op oudervervreemding, verliest het kind zijn of haar stem. *"Als kind heb je het recht om ervoor te kiezen (even) niet in contact te zijn met een ouder. Laat ons dat recht ook merken."*

Geen enkele jongere is voorstander van gedwongen contact: "i*k denk dat elke vorm van gedwongen contact niet goed is voor een kind. Elk kind wil autonome beslissingen kunnen maken en op deze manier kan dat niet. Beter even geen contact dan contact dat niet vanuit liefde plaatsvindt*".

Ouders

Ook ouders zien dat instrumenten averechts kunnen werken en beschadigend kunnen zijn voor het kind. Andere ouders zien de inzet van een instrument als een noodzakelijk kwaad om een kind uit een situatie te halen waarin mogelijk sprake is van oudervervreemding.
Een ouder vindt dat passende hulpverlening voor het kind nodig is om contact te krijgen of houden met de eigen gevoelens en identiteit. *"Als er spanning is over omgang is er altijd schade."*

Een deel van de ouders (dit zijn de contactverliezende ouders) vindt dat de authentieke wens van het kind niet gehoord wordt en/of niet te horen is. Zij hebben een sterke overtuiging dat enkel een gemanipuleerde of beïnvloede stem van het kind wordt gehoord door rechters. Deze ouders pleiten voor grondig onderzoek en waarheidsvinding om te bepalen of het gaat om de authentieke wens van het kind of om oudervervreemding. Een ander deel van de ouders (dit zijn de primair verzorgende ouders) pleit voor het beter luisteren naar de stem van het kind.

Groepsgesprekken met ouders

Een ouder is van mening dat alles wat dwang bevat (dus in feite alle instrumenten) escalerend kan werken en daarmee schadelijk kan zijn voor een kind. Het probleem ligt volgens deze ouder bij de ouders: zij hebben de juiste hulp nodig om in te kunnen gaan zien hoe hun gedrag het kind beïnvloedt en wat ze anders kunnen doen. Een andere ouder heeft ervaren dat verplicht beeldbellen met zijn dochter traumatisch voor haar was.

Interviews met uitvoerders van instrumenten

Bijzondere curatoren

Om te bepalen wat in het welzijn van het kind is als gaat om complexe omgangsproblematiek en contactverlies voeren de bijzondere curatoren in de eerste plaats gesprekken met het kind. Volgens de bijzondere curatoren is een belangrijk verschil met andere hulpverleners dat een bijzondere curator eerst met het kind praat alvorens met de ouders te praten. Volgens hen kunnen bijzondere curatoren hierdoor beter het standpunt van het kind vertegenwoordigen. Het feit dat een bijzondere curator zelf geen machtsmiddel heeft, maakt bovendien dat kinderen en ouders zich beter open stellen.

Bij het luisteren naar het kind is het volgens enkele bijzondere curatoren belangrijk oog te hebben voor "*de gelaagdheid van stemmen van het kind*" en voor wat het kind verbaal en non-verbaal aangeeft. Een bijzondere curator zegt dat zij daarbij kijkt of het invoelbaar is dat het kind een ouder niet wilt zien, of er een gegronde reden is om deze niet te willen zien: *"soms hebben kinderen een afgedraaid riedeltje".* Een andere bijzondere curator benoemt dat zij ook kijkt naar de ontwikkelingsmodelijkheden van het kind en naar de invloed van de strijd van de ouders op de mate waarin de ontwikkelingsmogelijkheden benut kunnen worden.

Het komt volgens een bijzondere curator voor dat het welzijn van het kind met zich meebrengt dat er geen contact is met een ouder, omdat het contact schadelijk is voor het kind. "*Wat bepalend is: wat is de draagkracht van het kind in deze. En hoeveel energie raakt het kind kwijt waardoor het niet aan de eigen ontwikkelingstaken toe kan komen. Een kind kan zich alleen maar ontwikkelen als het energie daarvoor heeft. Het is in het welzijn van het kind om aan ontwikkelingstaken toe te komen, en ouders moeten daaraan bijdragen."*

Jeugdbeschermers

Het bepalen of omgang in het welzijn van het kind is, is volgens een jeugdbeschermer moeilijk: *"klopt het wat een kind zegt, dat het echt niet leuk is, of is het indoctrinatie?"* Daarvoor is het nodig om te proberen te achterhalen wat voor het kind de reden is om geen contact te willen. Vervolgens moet daar herstel op komen, waarbij ouders en kind de ruimte krijgen voor een hersteltraject: "*je moet het onderliggende probleem oplossen, en niet gewoon een beschikking uitvoeren. Werk naar een duurzame oplossing".*

De andere jeugdbeschermer vindt in dit verband dat omgangsproblematiek een ondergewaardeerd aspect is in de jeugdbescherming, terwijl de schade voor kinderen heel groot is.

Eigenaren van omgangshuizen

Een begeleide omgangsregeling is volgens de beide respondenten altijd in het belang van het kind, omdat het kind daardoor contact heeft met beide ouders, ook als het kind in eerste instantie geen contact wil met een ouder. Het is volgens hen van belang dat er een neutrale tussenpersoon is, waarbij gewerkt wordt aan verbetering van het contact tussen ouder en kind. De respondenten zien verschillende reacties bij kinderen tijdens een begeleide omgang: het wel of niet hebben van weerstand is leeftijdsgeboden en afhankelijk van hoe lang het kind de andere ouder niet heeft gezien en wat de ene ouder heeft verteld over de andere ouder. Bij sommige kinderen zien zij dan ook dat er sprake is van een loyaliteitsconflict.

Volgens de respondenten is het eerste contactmoment voor veel kinderen een spannend en beladen moment, maar vinden kinderen het uiteindelijk vaak heel fijn om de andere ouder te zien en daarmee

samen te zijn. Ook zien de respondenten dat kinderen die gespannen binnen komen veelal ontspannen zodra de ene ouder weg is en zij alleen zijn met de andere ouder. Indien een kind weerstand ervaart en hierdoor niet wil deelnemen aan de begeleide omgangsmomenten gaan begeleiders van het omgangshuis met het kind in gesprek en wordt geprobeerd om de weerstand te verminderen of weg te nemen. Indien nodig wordt ook de primair verzorgende ouder bij het gesprek betrokken en wordt deze ouder gestimuleerd om het kind te motiveren. Volgens de respondenten lukt het in de meeste gevallen om de weerstand weg te nemen. Als dit niet lukt, worden kinderen niet gedwongen tot contact, omdat het volgens de respondenten geen zin heeft om omgang tussen het kind en een ouder af te dwingen.

Groepsgesprek vrijwilligers Villa Pinedo

Drie van de vijf vrijwilligers vertellen dat zij er zelf voor gekozen te hebben om – tijdelijk – geen contact te hebben met een van hun ouders. Bijvoorbeeld vanwege de houding van deze ouder naar het kind of vanwege een onveilig gevoel tijdens de omgang. Een vrijwilliger zegt dat diens ouder geen contact meer wilde en dat het gevoel van afwijzing centraal stond in het contactverlies: *“mijn vader bedacht dat de omgangsregeling niet meer hoefde toen ik twaalf werd”.* Meerdere vrijwilligers herkennen zich in het door deze vrijwilliger ervaren gevoel van afwijzing.

Alle vrijwilligers zijn het erover eens dat het welzijn van het kind in geval van complexe omgangsproblematiek en contactverlies soms met zich meebrengt dat een kind rust gegund wordt. Dat betekent volgens hen dat het afdwingen van omgang het welzijn van het kind in die gevallen niet ten goede komt. Een vrijwilliger vertelt bijvoorbeeld dat zij het gevoel had niet gehoord te worden, doordat zij steeds ‘geduwd’ werd om naar de andere ouder te gaan. Ook de andere vrijwilligers vinden dat het dwingen van kinderen om omgang te hebben terwijl zij dit zelf niet willen, lijkt alsof er niet geluisterd wordt naar de kinderen.

Rust, als in tijdelijk geen contact met de andere ouder, betekent volgens de vrijwilligers dat een kind tijdelijk gevrijwaard wordt van de last van de strijd tussen de ouders: “*contactverlies was ook een einde aan de slechte verhalen over mijn vader”.*

Volgens de vrijwilligers kan het zijn dat een ouder een kind (onbewust) beïnvloedt en dat kinderen dat soms niet kunnen onderscheiden van de werkelijkheid. Op de vraag hoe bepaald kan worden wat de echte, de authentieke wens van het kind is, dus vrij van beïnvloeding van de primair verzorgende ouder, zeggen de vrijwilligers dat het belangrijk is om te checken of er een “*opdracht is vanuit thuis*”. Volgens een vrijwilliger kan dat door op het taalgebruik te letten, of dat des kinds is. Een ander signaal is wanneer een kind in geval van therapie meteen alles eruit gooit in plaats van de vragen af te wachten, aldus een andere vrijwilliger. Het hoeft volgens een aantal vrijwilligers echter niet altijd om beïnvloeding te gaan: *“er werd vaak gezegd dat mijn moeder alles in fluisterde en ik daarom geen appjes meer stuurde. Dat had een andere reden”.*

Casestudie

Een respondent vertelt dat het contactverlies uiteindelijk heeft geleid tot rust voor de kinderen en een stabiele thuissituatie. Dit wordt onderschreven door een andere respondent. Die merkt in dit verband nog op dat er beter naar het kind geluisterd moet worden: *“want waarom geeft een kind zo sterk aan dat het niet naar een ouder wil, dat is vreemd”.* Beter luisteren naar het kind en meer onderzoek is van belang om te weten of *“er dingen niet helemaal kloppen”.* Ook had deze respondent graag gezien dat

er begeleiding was geweest, zowel voor ouders als kind: "*een professional die er neutraal in staat en kijkt hoe de band is tussen ouder en kind, en beide kanten aanhoort*".

Dossieranalyse

Uit de analyse blijkt dat in de meerderheid van de gezag- en omgangszaken het advies van de RvdK meer gericht is op rust dan op contactherstel. Waar een wijziging van het gezag of een wijziging van de hoofdverblijfplaats werd opgelegd in geval van contactverlies, heeft de inzet van dit instrument in die gevallen tot een bestendiging geleid van het contactverlies, in plaats van een beperking of herstel. Argumentatie van de RvdK en de rechter is in die gevallen dat het rust oplevert voor het kind.

- Het wijzigen van de hoofdverblijfplaats was in deze gevallen enkel een formaliteit, omdat het kind in de praktijk al niet meer verbleef bij de ouder waar hij of zij geen contact meer mee had (en waar het kind voorheen woonde).
- Het wijzigen van het gezamenlijk gezag werd opgelegd omdat het kind klem kwam te zitten tussen de ouders, omdat zij niet in staat waren om in gezamenlijk overleg beslissingen te nemen over het kind. De contactverliezende ouder verloor in die gevallen het gezag.

Expertmeeting juridisch deskundigen

Een aantal respondenten vindt de leeftijd van een kind van belang bij de keuze voor een instrument: als een kind ouder dan tien jaar is, maakt dat de keuze voor een instrument ingewikkelder, omdat de kans dan groter is dat het kind meer beïnvloed is of wordt door de primair verzorgende ouder. De respondenten vragen zich af of een instrument dan nog in het belang van een kind te achten is.

Expertmeeting pedagogische deskundigen

Als het gaat om een scheiding met (dreigend) contactverlies waar zorgen zijn over het kind, dan is volgens de deskundigen een uitgebreid onderzoek nodig (vragenlijsten, interviews, observaties) naar het welzijn van het kind en factoren in de omgeving die daar van invloed op zijn. Onderdeel hiervan is ook een grondig onderzoek naar de onderliggende overtuigingen van ouders en kinderen over contact tussen kind en beide ouders.

Een begrip dat werd opgeworpen door de deskundigen is het concept 'DNA-acceptatie'. Onder dit concept wordt verstaan dat het kind weet van wie hij/zij afstamt en geen afwijzing voelt *richting* een ouder, of *van* een ouder. Door acceptatie van de ouders waaruit het kind letterlijk is voortgekomen, accepteert het kind als het ware zichzelf. Eén van de belangrijkste indicatoren om het welzijn van het kind in kaart te brengen is volgens de deskundigen: de mate waarin het kind zelf één of beide ouders afwijst. Wijst het kind zelf de ouder niet meer af, dan is het instrument effectief geweest wat betreft DNA-acceptatie door het kind. Volgens de deskundigen is het voor het welzijn van het kind met name belangrijk dat een instrument bijdraagt aan de acceptatie door het kind.

Factoren die meewegen in het bepalen of de inzet van een instrument in het belang en het welzijn van het kind is, zijn daarnaast:

- Veiligheid en ontwikkeling van het kind: Het kind komt toe aan ontwikkeling op alle leefgebieden (zie ook Kalverboer & Zijlstra, 2006). Daaronder valt ook dat het kind zich kan ontwikkelen als autonoom mens en zich adequaat los kan maken van ouders;
- Ondersteuning van ouders: Ouders moeten enerzijds emotioneel aansluiten bij de behoeften van het kind, en anderzijds het kind in de autonomieontwikkeling ondersteunen. Daarvoor is het als

ouder nodig om zelf voldoende emotioneel stabiel en beschikbaar te zijn voor het kind en dat er geen sprake is van parentificatie;
- Erkenning van het kind: Het kind wordt gezien en gehoord en diens mening wordt serieus genomen, waarbij goed geluisterd wordt naar wat het kind wel en niet zegt;
- Toegang tot familie: Het kind weet van wie hij/zij afstamt en voelt geen afwijzing van of richting een ouder. Het kind voelt ruimte voor onbelast contact met beide ouders (en bredere familie) en heeft toegang tot contact. Dat betekent niet dat er per se frequent contact hoeft te zijn, wel enige continuïteit. Het “rust-principe” waarbij een kind tijdelijk helemaal geen contact met een ouder heeft, is niet in het belang van het kind;
- Adequate positie kind in scheiding: Het kind staat buiten de strijd van ouders. Het kind wordt beschermd tegen het gevoel van afwijzing en/of loyaliteitsconflict en zijn/haar situatie wordt zo min mogelijk geproblematiseerd.

Wat betreft de termijn waarop het welzijn van het kind na een scheiding zou moeten verbeteren, benoemen de deskundigen dat twee jaar na scheiding over het algemeen als ‘korte termijn’ kan worden bestempeld, en vijf jaar na scheiding als ‘lange termijn’. Het gaat hier om de periode na scheiding waarin problemen ontstaan.

5.3 Voorwaarden voor effectiviteit

Tijdens de expertmeetings, interviews, groepsgesprekken en in de enquête hebben we de respondenten gevraagd naar mogelijke voorwaarden die ervoor kunnen zorgen dat een instrument effectief kan zijn.

Enquête

Jongeren

Alle jongeren zeggen dat een belangrijke voorwaarden voor effectiviteit, als het gaat om het welzijn van het kind, is dat er ook daadwerkelijk oprechte aandacht is voor het kind. Die oprechte aandacht moet volgens hen gegeven worden door een onafhankelijke vertrouwenspersoon (zoals een psycholoog) die het kind in afwezigheid van ouders ziet en spreekt. Deze vertrouwenspersoon kan de rechter vervolgens informeren, indien het kind dat wilt, of het kind helpen bij het formuleren van zijn gedachten en gevoelens naar de rechter toe.

Voorafgaand aan zitting is het gewenst dat deze vertrouwenspersoon:
- goed luistert naar wat het kind zegt over de door hem ervaren consequenties van de omgangsproblematiek en naar de wens van het kind. Als een kind echt niet bij een ouder wil zijn, dan zijn daar vaak meer redenen voor dan aan de oppervlakte blijkt;
- ervoor zorgt dat de wens van het kind kenbaar wordt gemaakt aan de rechter.

De jongeren zouden graag zien dat deze vertrouwenspersoon na de zitting uitleg geeft over de rechterlijke beslissing met daarbij de vraag wat het kind nodig heeft om daarmee verder te gaan.
Eén van de jongeren vindt het wenselijk dat er altijd eerst een psychologisch onderzoek wordt gedaan naar ouders en kind voorafgaand aan het al dan niet inzetten van instrument. *“Ik begrijp niet waarom de rechter niet zag dat wij naar mama wilden. We zijn heel vaak heen en weer gegaan en telkens in hoger*

beroep moeten gaan. Pas na een psychologisch onderzoek naar ons en onze ouders werd er gezien dat wij bij mama moesten wonen en dat mijn vader ons geen warmte gaf."

Ouders
Volgens de meeste ouders is handhaving wanneer een instrument is ingezet en niet wordt opgevolgd de belangrijkste voorwaarde voor effectiviteit. Zonder handhaving heeft de inzet van instrumenten geen zin.

Daarnaast wordt veelvuldig genoemd dat voorafgaand aan de inzet van een instrument het onderliggende probleem onderzocht moet worden. De beweegredenen voor het kind om een ouder niet te willen zien, zouden goed moeten worden onderzocht. Eén ouder zegt dat het schadelijk kan zijn om instrumenten in te zetten als er geen verdiepend onderzoek is gedaan. De onderliggende problematiek maakt volgens de ouders veel uit voor de effectiviteit van instrumenten:
- In het geval van oudervervreemding zou er snel een meer ingrijpend instrument moeten worden ingezet, omdat minder ingrijpende instrumenten niet werken;
- In het geval waar het kind vanuit zichzelf weerstand heeft tegen contact, zouden er juist geen instrumenten moeten worden ingezet.

In dit verband wordt door sommige ouders opgemerkt dat oudervervreemding nog niet altijd herkend wordt en/of onterecht wordt aangenomen. Er is volgens hen meer expertise nodig over dit onderwerp bij rechters en hulpverleners.

Groepsgesprekken met ouders
Volgens de ouders moet de inzet van een rechtelijk instrument aan bepaalde voorwaarden voldoen om effectief te kunnen zijn:
- tijdige inzet: contactverlies leidt tot verwijdering tussen de contactverliezende ouder en het kind en hoe groter de verwijdering, hoe moeilijker het is om het contact te herstellen;
- mogelijkheden tot handhaving: volgens de meeste ouders kunnen instrumenten pas effectief zijn als er daarmee ook daadwerkelijk nakoming van de omgangsafspraken afgedwongen kan worden: *"maatregelen moeten geeffectueerd worden, ze moeten ten uitvoer worden gebracht, ook al zijn ze suboptimaal".* Het is ook van belang dat de handhaving snel gebeurt en wel direct na het contactverlies. Een ouder benoemt in dit verband expliciet het creëren van rust schadelijk te vinden;
- aandacht voor de onderliggende problematiek bij en tussen ouders onderling en ouders en kinderen (*n*=4) en aandacht voor geestelijke mishandeling en het uitoefenen van macht en controle (*n*=2);
- het uitgangspunt moet zijn dat er contact blijft, tenzij er evidente veiligheidsrisico's zijn: de ouders zijn het er nagenoeg allemaal over eens dat het in stand houden van omgang en contact de leidraad moet zijn. Zij vinden dat dit voor alle betrokkenen, zoals hulpverleners, het uitgangspunt moet zijn: *''je kunt een ouder niet even op pauze zetten''.* Een ouder zegt dat je, door de omgangsregeling intact te houden, aan alle partijen duidelijk maakt dat het kind het recht heeft om beide ouders te zien: *"het maakt niet uit of het contact in de praktijk ook tot uiting komt. Wel wettelijk zo houden. Want dan blijven we er naartoe werken om wel die omgang mogelijk te maken";*
- kennis van oudervervreemding. Drie respondenten achten het voor het effectief kunnen zijn van een instrument van belang dat er voldoende kennis over het mechanisme van verstoting is bij alle betrokken professionals.

Interviews met uitvoerders van instrumenten

Bijzondere curatoren

Nagenoeg alle bijzondere curatoren zijn het erover eens dat de inzet van rechterlijke instrumenten geen zin heeft als de ouders niet willen. Het is volgens de respondenten daarom van belang om bij de keuze voor een instrument onderscheid te maken tussen ouders die wel nog willen meewerken en ouders die echt niet willen: *"als een ouder niet zelf wilt veranderen en alleen vingerwijst naar een ander: dan wordt het echt heel erg ingewikkeld".*

Eigenaren van omgangshuizen

Volgens de respondenten is een voorwaarde voor effectiviteit van een begeleide omgangsregeling dat beide ouders hier open voor staan. De respondenten zien bij aanvang van de begeleide omgangsregeling vaak weerstand bij ouder. Volgens hen komt de weerstand met name voort uit het gedwongen mee moeten werken aan de begeleide omgang, zowel bij de ouder die het kind moet brengen als de ouder die geen contact heeft met het kind. Om deze weerstand te verminderen dan wel weg te nemen is het belangrijk dat medewerkers van een omgangshuis hierover in gesprek gaan met beide ouder(s). Verder is hierbij een goede samenwerking met andere betrokken partijen, zoals de RvdK, de GI en de rechtbank van belang, om ouders gezamenlijk uit de weerstand proberen te krijgen. Een andere voorwaarde voor effectiviteit van dit instrument is volgens de respondenten dat de omgang plaatsvindt in een huiselijke setting. Dit kan ervoor zorgen dat ouders en kinderen zich zoveel mogelijk op hun gemak voelen. De begeleider dient passief aanwezig te zijn en zich niet te bemoeien met de omgang, tenzij bemoeienis nodig is of wordt gevraagd door een ouder of kind.

Expertmeeting juridische deskundigen

De juridische deskundigen noemen de volgende voorwaarden om rechterlijke instrumenten effectief te laten zijn:

- snelheid is essentieel. Hoe langer er geen omgang is, hoe moeilijker het wordt om de situatie te keren;
- nazorg na de inzet van een instrument. Een reeds betrokken hulpverlener, jeugdbeschermer of andere partij zou ouders kunnen begeleiden bij het opvolgen van het instrument;
- een zaak onder de rechter houden, in plaats van steeds een nieuwe procedure te moeten starten. Bij de eerste zitting worden afspraken gemaakt of wordt een instrument ingezet en na drie maanden komt de zaak weer op zitting bij dezelfde rechter en moeten partijen laten zien wat er is bereikt. Als er niet voldoende vooruitgang is geboekt, is een zwaarder instrument aan de orde. In sommige arrondissementen gebeurt dit al, maar dit is lang niet overal het geval;
- duidelijkheid voor de kinderen. Het is volgens de deskundigen van belang om kinderen op elk moment in het proces mee te nemen bij wat er speelt;
- voldoende aanbod van omgangsbegeleiding. De deskundigen pleiten voor een landelijk aanbod.

De juridische deskundigen zijn unaniem van mening dat het voor een effectieve aanpak van complexe omgangsproblematiek noodzakelijk is om naar de oorzaak van het conflict tussen ouders of de oorzaak van de weerstand bij een ouder te kijken. Rechterlijke instrumenten zijn volgens hen een pleister op de wonde en lossen de kern van het probleem niet op.

Tot slot zegt een aantal deskundigen dat de huidige problemen in het jeugdzorgstelsel een negatieve weerslag hebben op de aanpak van complexe omgangsproblematiek en ook op de effectiviteit van de

instrumenten. Zij doelen onder andere op de lange wachtlijsten voor hulp en het tekort aan jeugdbeschermers.

Expertmeeting pedagogisch deskundigen

Volgens de pedagogisch deskundigen kan een instrument effectief zijn indien dit:

- reflectie stimuleert: de inzet van het instrument draagt bij aan reflectie van ouders op de situatie;
- duidelijkheid voor de kinderen creëert: het is volgens de deskundigen in het belang van het kind om duidelijkheid te geven over de situatie;
- de strijd verlaagt: vermindering van strijd levert rust op waardoor het kind tot ontwikkeling kan komen;
- rekening houdt met veranderbaarheid/ontwikkeling van het kind: het al dan niet inzetten van een instrument heeft een tijdelijk karakter en moet steeds geëvalueerd worden, zodat aanpassingen kunnen worden gemaakt en de aanpak ook op de lange termijn adequaat is.

5.4 Te onderscheiden casussen

Interviews met uitvoerders

Bijzondere curatoren

De bijzondere curatoren onderscheiden twee soorten zaken waarbij zij als bijzondere curator betrokken raken: zaken waarin al heel veel gebeurd is en zaken waarin het nog niet geëscaleerd is. Een bijzondere curator zegt dat de meeste zaken waarin complexe omgangsproblematiek speelt, de zaken zijn waarin al heel veel is gebeurd: ”*de zaken zitten al muurvast”.*

Expertmeeting juridisch deskundigen

Tijdens de expertmeeting maken de deskundigen een onderscheid tussen ‘lichtere’ en ‘zwaardere’ zaken als het gaat om complexe omgangsproblematiek. Lichtere zaken zijn zaken waarbij er sprake is van enige welwillendheid bij de ouder(s) en waarin ouders het inzicht hebben dat het goed is voor een kind om met beide ouders contact te kunnen hebben. De omgangsproblematiek is in deze zaken een gevolg van een strijd op partnerniveau, van ex-partnerproblematiek. Volgens de deskundigen kunnen de instrumenten uit de door hen gemaakte top vier (bijzondere curator, ondertoezichtstelling, dwangsom en wijziging hoofdverblijfplaats) in dit soort zaken effect hebben en ouders net dat zetje geven dat nodig is om mee te gaan werken aan omgang. Ook denken zij dat in sommige van deze gevallen enkel de dreiging met een instrument voldoende is om een ouder tot medewerking te bewegen.

Bij de zwaardere zaken gaat het om gevallen waarin er ofwel overtuigingen bij een ouder zijn van onveiligheid bij de andere ouder en/of van persoonlijke problematiek bij (een van de) ouders. De deskundigen hebben de ervaring dat de instrumenten uit de door hen gemaakte top vier in deze gevallen geen effect sorteren. Het onderliggende probleem wordt door de inzet van een instrument immers niet opgelost. Voor deze zwaardere gevallen ligt volgens hen een meer ingrijpend instrument zoals een gezagswijziging of een gezagsbeëindiging meer in de rede.

5.5 Specifieke bevindingen per instrumenttype

5.5.1 Instrumenten waarbij een vorm van begeleiding wordt ingezet

Enquête

Jongeren

Een begeleide omgangsregeling heeft volgens jongeren die dit hebben meegemaakt meer negatieve dan positieve effecten gehad. Voor een jongere heeft een begeleide omgangsregeling de contactfrequentie verbeterd, maar niet de kwaliteit van de relatie. Daarnaast heeft het de strijd tussen diens ouders verhoogd. Voor een andere jongere heeft de ouder nooit gebruik gemaakt van de begeleide omgangsregeling, wat strijd verhogend werkte en de kwaliteit van de relatie tussen die ouder en het kind niet ten goede kwam.

Voor een jongere is een bijzondere curator (psycholoog) ingezet. Deze jongere zegt dat het voor het eigen welzijn heel goed is geweest, het ging mentaal beter. Het was prettig met iemand te kunnen praten. De inzet van dit instrument heeft echter geen invloed gehad op het contactverlies, de jongere was er al over uit geen contact te willen.

Twee jongeren hebben ervaring met een ondertoezichtstelling. Zij vinden allebei dat het goed was dat de ondertoezichtstelling werd ingezet. In het ene geval was er sprake van mishandeling, in het andere geval was de strijd tussen beide ouders hevig waardoor de kinderen daaronder leden. De uitvoering van de ondertoezichtstelling vonden zij minder goed.

Ouders

Vier van de 35 ouders zijn positief over de inzet van een vorm van begeleiding. In deze gevallen was de inzet van een bijzondere curator, een begeleide omgangsregeling of een ondertoezichtstelling voldoende om het contact tussen ouder en kind te waarborgen of te herstellen. Voor de overige ouders heeft de inzet van een vorm van begeleiding geen positieve effecten opgeleverd wat nakoming van omgangsafspraken.

Over de inzet van een bijzondere curator zijn de meeste ouders tevreden, als het gaat om het welzijn van het kind. Zij hebben gezien dat dit hun kind geholpen heeft, ook in die gevallen waar het geen positief effect had op het nakomen van omgangsafspraken. Eén ouder zegt dat de bijzondere curator een verkeerde inschatting heeft gemaakt (oudervervreemding niet herkend en wens van kind overgenomen om contact te verbreken) wat juist heeft geleid tot contactverlies.

Voor de andere instrumenten zagen ouders geen positieve effecten op het welzijn van hun kind.

Interviews met uitvoerders

Bijzondere curatoren

Ongeveer de helft van de bijzondere curatoren heeft de indruk dat een bijzondere curator wordt ingezet wanneer *“de rechter niet meer weet wat te doen en er een doorbraak nodig is”.* Zij zien in die zaken dat er vaak al een ondertoezichtstelling is en dat ook de hulpverleners niet meer verder komen.

De meeste bijzondere curatoren hebben de ervaring dat de kinderen blij zijn om te praten met een bijzondere curator, juist omdat zij zo klem zitten. Een andere bijzondere curator zegt dat sommige kinderen juist niet meer in gesprek willen, vooral als het kind de andere ouder niet wilt zien.
Het voordeel van een bijzondere curator is volgens de respondenten dat een bijzondere curator stelling kan nemen, gekeken vanuit het kind. Zij zien daarin een belangrijk verschil met bijvoorbeeld de RvdK, die meer vanuit het gezinssysteem kijkt. Daarnaast vinden zij dat een bijzondere curator de ouders positief kan beïnvloeden doordat het kindperspectief inzichtelijk gemaakt wordt aan ouders: "*Ouders schrikken vaak als we iets teruggeven over wat het kind heeft gezegd. Als wij komen, krijgen ze ineens een focus op het kind. Wij kunnen de focus weer op het kind krijgen."*

Jeugdbeschermers
De beide jeugdbeschermers hebben een andere mening over de effectiviteit van een ondertoezichtstelling bij complexe omgangsproblematiek. Een jeugdbeschermer vindt dat het uitvoering geven aan een omgangsregeling geen taak is van een jeugdbeschermer, maar van de ouders. Het kost erg veel tijd en kan bovendien leiden tot strijd met een van de ouders omdat de jeugdbeschermer een standpunt moet innemen, en daarmee kan daarmee leiden tot problemen in de uitvoering van een ondertoezichtstelling. Ook vindt deze jeugdbeschermer een ondertoezichtstelling een fors instrument voor omgangsproblematiek en twijfelt aan de effectiviteit, onder andere door ingesleten patronen bij ouders.
De andere jeugdbeschermer ziet wel een taak voor zichzelf bij omgangsproblematiek, omdat het veilig stellen van het contact van kinderen met hun ouders een primair recht van het kind is en het niet soepel lopen van gelijkwaardige omgang en verzorging schadelijk is voor de identiteitsontwikkeling van kinderen: "*kinderen hebben het recht op identificatie met beide ouders en om zich te hechten aan beide ouders".*
Volgens deze jeugdbeschermer kan een ondertoezichtstelling effectief zijn als de jeugdbeschermer goed op de hoogte is van de juridische mogelijkheden en de kaders duidelijk gemaakt worden aan de ouders. Ook kan een jeugdbeschermer hulpverlening inzetten die helpend kan zijn.

Eigenaren van omgangshuizen
De beide respondenten zien dat een begeleide omgangsregeling een positief effect kan hebben op het nakomen van omgangsafspraken en op het welzijn van het kind. Het is volgens hen belangrijk dat een kind zelf gaat ontdekken wie de andere ouder is en wat zijn of haar mogelijkheden en onmogelijkheden zijn. Dit draagt bij aan de eigen identiteitsontwikkeling van het kind. Zij zien kinderen ook geruster worden als zij weten hoe het met de andere ouder gaat. Het opleggen van een begeleide omgangsregeling kan echter ook het loyaliteitsconflict van het kind vergroten als ouders niet meegaan in het traject.

Casestudie
Geen van de betrokkenen zegt dat de begeleide omgangsregeling effect heeft gehad. Er is een paar keer omgang geweest bij een omgangshuis, maar dit is op enig moment gestopt en heeft op de lange termijn niet geleid tot definitieve omgangsafspraken. Een betrokkene was het niet eens met de oplegging van begeleide omgang, omdat dit nergens op gebaseerd was: "*het voelde als een veroordeling".* Ook had de begeleiding volgens deze betrokkene weinig zin, omdat begeleide omgang niets zegt over de kwaliteit van de relatie tussen ouder en kind: "*je wordt gedwongen om leuk te doen met je kinderen, zo voelt dat. Dat voelde heel onnatuurlijk".* Deze betrokkene denkt ook dat een

begeleide omgangsregeling geen zin heeft als er niet ook een instrument wordt opgelegd ter nakoming ervan, zoals een dwangsom.
Een andere betrokkene had in eerste instantie goede verwachtingen van de begeleide omgangsregeling, mede omdat het gedrag van de ouders geobserveerd zou worden. De begeleide omgang bracht echter niet wat deze betrokkene ervan verwachtte, omdat de begeleiding onvoldoende oog had voor de wens van het kind. Een andere betrokkene vertelt ook geen goede ervaringen te hebben met de begeleide omgangsregeling vanwege het verplichte karakter ervan en het gebrek aan goede begeleiding.

Groepsgesprekken met ouders

Twee ouders denken dat een ondertoezichtstelling effectief kan zijn mits de jeugdbeschermer een duidelijke taak heeft en het duidelijk is waar de ouders aan moeten werken: "*een ondertoezichtstelling zonder duidelijke taak is een tandeloze tijger".* Een ouder zou graag zien dat een jeugdbeschermer sancties kan opleggen, zodat medewerking aan omgangsafspraken afgedwongen kan worden en de consequenties van het niet nakomen van de omgangsafspraken duidelijk zijn voor partijen.

Twee andere ouders vinden dat een begeleide omgangsregeling niet werkt. Een ouder denkt dat een begeleide omgangsregeling door de ene ouder kan worden misbruikt om controle over de verstoten ouder uit te oefenen. Een andere ouder heeft de inzet van een begeleide omgangsregeling als vernederend ervaren, omdat deze ouder alleen onder begeleiding omgang mocht hebben. Beide respondenten vinden dat er na een begeleide omgangsregeling meestal niks gebeurt: *"veelal zien vaders hun kind daarna nog niet".*

Expertmeeting juridische deskundigen

Een van de instrumenten waar de deskundigen het vaakst voor kiezen, is de benoeming van een bijzondere curator. De respondenten maken daarbij de volgende afwegingen:

- een bijzondere curator geeft woorden aan de behoefte van een kind. Dit kan van invloed zijn op een ouder, omdat ouders hier in het algemeen gevoelig voor zijn;
- de wens van het kind komt uitdrukkelijk aan bod, dat is vooral van belang als kinderen te jong zijn om met de rechter te praten;
- ook wordt soms een bijzondere curator benoemd om wachtlijsten te overbruggen: *"er is dan in ieder geval iemand betrokken bij het gezin".*

Bij de inzet van een ondertoezichtstelling benoemen de respondenten de volgende overwegingen:

- een ondertoezichtstelling kan gebruikt worden om meer zicht te krijgen op de situatie en om bepaalde vormen van jeugdhulp in te zetten;
- er is meer dwang nodig om tot contact te kunnen komen.

Ten slotte zien de juridische deskundigen positieve effecten van een begeleide omgangsregeling. Omgangsbegeleiding zorgt volgens hen voor continuïteit van het contact, ook in zaken waarin beschuldigingen zijn geuit en/of de veiligheid van het kind in het geding is of waarin nog een raadsonderzoek loopt.

Expertmeeting pedagogische professionals

Volgens de meeste deskundigen zijn de instrumenten waarbij een vorm van begeleiding wordt ingezet meer helpend dan schadelijk. De bijzondere curator stelt bijvoorbeeld het kind centraal en legt de

focus op het kind, waardoor het kind zich gesteund en vertegenwoordigd voelt. Ook kan de bijzondere curator volgens de deskundigen, mits in het belang van het kind, druk uitoefenen op ouders om tot verandering te komen in gedrag of om hulpverlening te accepteren. Ook een ondertoezichtstelling stelt het kind centraal, aldus de deskundigen. De jeugdbeschermer heeft regie en onderzoekt wat nodig is en dit kan bijvoorbeeld leiden tot de inzet van oplossingsgerichte hulpverlening.

Dossieranalyse

In tien dossiers heeft de rechtbank een ondertoezichtstelling opgelegd. De ondertoezichtstelling werd opgelegd omdat er concrete bedreigingen waren voor de ontwikkeling van het kind, gelegen in het contactverlies met de andere ouder, het feit dat ouders niet met elkaar communiceren en samenwerken en het feit dat het kind klem zit tussen ouders en last heeft van loyaliteitsproblemen en spanningen in het systeem vanwege de spanningen tussen ouders.

In één dossier heeft de rechtbank de geadviseerde ondertoezichtstelling niet opgelegd. Redenen hiervoor waren:

- de rechtbank acht een ondertoezichtstelling niet in het belang van het kind, omdat het kind al lang geen omgang met de andere ouder wil;
- in een eerdere ondertoezichtstelling zijn de doelen gericht op contactherstel ook niet bereikt.

Type omgangsproblematiek

In drie van de tien dossiers waarin de rechtbank een ondertoezichtstelling heeft opgelegd, ging het om een combinatie van (beschuldigingen van) verschillende typen omgangsproblematiek: waar de ene ouder zegt dat de andere ouder de afspraken niet nakomt, zegt de andere ouder dat de omgang geblokkeerd wordt. In twee dossiers ging het om nalaten van de omgang en in de overige vier dossiers was er sprake van weerstand bij het kind.

Daarnaast was in twee van de tien dossiers vermeende onveiligheid bij de andere ouder en was in één dossier angst voor ontvoering de reden voor het niet nakomen van de omgangsafspraken. Verder was er in vier van de tien dossiers volgens een van de betrokkenen sprake van huiselijk geweld en in één van deze dossiers was er daarnaast ook een vermoeden van kindermishandeling.
In twee van de tien dossiers had één van de ouders psychische/psychiatrische problematiek en in twee dossiers had één van de ouders een justitieel verleden.

In het dossier waarin een ondertoezichtstelling wel werd geadviseerd maar niet werd opgelegd, was weerstand bij het kind de reden van de omgangsproblematiek en het niet nakomen van de omgangsafspraken. Er was volgens één van de ouders sprake van huiselijk geweld en er was volgens beide ouders sprake van vermeende onveiligheid bij de andere ouder.

Hulpverlening

In drie van de tien dossiers waarin de rechtbank een ondertoezichtstelling heeft opgelegd, is in een eerder stadium hulpverlening ingezet gericht op de scheiding, waaronder Ouderschap Blijft, counseling en therapie om de relatiebreuk te verwerken. In acht dossiers was andere hulpverlening betrokken bij het gezin: GGZ, Mentaal Beter, Bureau Maks, Iriszorg, sociaal wijkteam, KIES training, Intraverte, centrum voor jeugd en gezin, Kairos en MEE. Ook Veilig Thuis was bij deze dossiers betrokken.

Samenwerking

In vijf van de tien dossiers waarin de rechtbank een ondertoezichtstelling heeft opgelegd, wilde geen van beide ouders met elkaar samenwerken. In drie dossiers wilde de primair verzorgende ouder niet samenwerken met de contactverliezende ouder, maar andersom wel. In één dossier wilde de primair verzorgende ouder wel samenwerken met de contactverliezende ouder, maar andersom niet.

5.5.2 Instrumenten met een financiële prikkel

Enquête

Jongeren

Een jongere heeft ervaring met een dwangsom, opgelegd aan de ouder die geen contact onderhield met de jongere (nalaten van de omgang). De dwangsom heeft geen effect gehad op de nakoming van omgangsafspraken en/of de kwaliteit van de relatie. De verbeurde dwangsommen zijn niet geïnd.

Ouders

Van de zes ouders die ervaring hebben met een dwangsom, heeft één ouder daar positieve effecten van gemerkt: in combinatie met druk vanuit Veilig Thuis heeft de dwangsom voor een contactmoment gezorgd. Later is het contact echter weer verloren.

De dwangsom heeft in alle andere gevallen niet tot nakoming van omgangsafspraken geleid, en wel tot meer strijd tussen de ouders. In sommige gevallen is daardoor het contactverlies groter geworden (kind werd nog bozer en wilde helemaal geen contact meer). In andere gevallen zijn na de dwangsom andere instrumenten ingezet, zoals wijziging van de hoofdverblijfplaats. In één geval de oplegging van een dwangsommen problematische gevolgen gehad, omdat de primair verzorgende ouder en het kind in armoede zijn geraakt.

Eén ouder heeft de wens dat partneralimentatie sneller opgeschort wordt in gevallen waarin een alimentatiegerechtigde omgangsafspraken niet nakomt.

Interviews met uitvoerders

Bijzondere curatoren

Bijna alle bijzondere curatoren vinden dat een instrument met een financiële prikkel niet in het belang van het kind is. Een respondent heeft daarentegen de ervaring dat een dwangsom heeft geholpen om de kinderen terug te brengen naar de vader. De moeder had volgens deze respondent het gevoel dat ze alles kon maken en de oplegging van een dwangsom maakte wel indruk. In dat geval was de oplegging van een dwangsom in het belang van het kind, want het kind was goed gehecht aan beide ouders. Een andere respondent denkt dat als er alleen een dwangsom wordt ingezet, zonder hulpverlening, dit schadelijk kan zijn. Volgens haar moet een kind bij de inzet van een dergelijk instrument begeleid worden om te snappen waarom het wordt ingezet. Dit gebeurt nu onvoldoende.

Jeugdbeschermers

Een jeugdbeschermer vertelt dat zij van een oud-cliënt gehoord heeft dat deze de oplegging van een dwangsom als vervelend heeft ervaren, omdat dit leidde tot omgang onder dwang. Deze client wilde zelf geen omgang, maar moest van diens moeder toch naar diens vader gaan, omdat moeder anders geld moest betalen. Volgens de jeugdbeschermer is dat een te grote verantwoordelijkheid voor een kind. Het omgang moeten hebben deed deze jongere veel pijn: die wilde even geen omgang, maar had het gevoel geen stem te hebben.

De andere jeugdbeschermer denkt dat een dwangsom effectief kan zijn als dit financieel gevoeld wordt door degene die moet betalen, zonder dat dit leidt tot financiële problemen. In dat geval kan het fungeren als stok achter de deur: ”*sommige ouders moeten leren dat er een grens is aan hun aanhoudende conflictueuze benadering”.* Bijvoorbeeld ouders met problemen in de partnerrelatie, waardoor het onderscheid tussen de rol van ex-partner en de rol van ouder vertroebelt. Volgens de jeugdbeschermer kan dit doorwerken in de ouder-kindrelatie, ouders raken het spoor bijster.

Expertmeeting juridische deskundigen
Een van de vier instrumenten die door de deskundigen het vaakst wordt ingezet is de dwangsom. Volgens hen is dit instrument het minst ingrijpend voor het kind. Ook kan een dwangsom een schrikeffect hebben en kan het voor een ouder een prikkel zijn om mee te gaan werken, mits deze ouder nog vertrouwen heeft in de ander als ouder. Enige mate van welwillendheid is volgens de deskundigen een voorwaarde om dit instrument effectief te laten zijn.

Expertmeeting pedagogische professionals
Over de instrumenten met een financiële prikkel zeggen de meeste deskundigen dat het meer schadelijk is voor een kind dan helpend. Hoewel een dwangsom voor sommige ouders helpend kan zijn om in beweging te komen, leidt het meestal niet tot betere samenwerking tussen ouders. Een deskundige zegt dat een dwangsom een dader-slachtoffer interactie bekrachtigt tussen ouders. Andere deskundigen denken dat het negatief kan uitpakken als de ouder de omgangsafspraken niet nakomt en de dwangsom moet betalen, “*er blijft minder geld over voor het kind”.*

5.5.3 Instrumenten met inzet van politie en/of het OM

Enquête
Jongeren
Een jongere heeft ervaring met de inzet van de sterke arm. Hoewel de inzet van het instrument wel heeft geleid tot nakoming van de omgangsafspraken, heeft het geen effect gehad op de kwaliteit van het contact en heeft het bovendien de strijd tussen de ouders verhoogd. In deze zaak zijn veel instrumenten opgelegd: bijzondere curator, begeleide omgangsregeling, ondertoezichtstelling, gezagswijziging en wijziging hoofdverblijfplaats. De jongere zegt dat het allemaal weinig heeft kunnen uithalen: “*er zijn niet echt dingen die een rechter kan regelen aan hun gedrag”.*

Ouders
Van de vijf ouders die ervaring hebben met de inzet van politie en/of het OM is er één ouder die zegt dat dit een positief effect heeft gehad. Hier was sprake van een ontvoering naar het buitenland. In de andere gevallen heeft de inzet van de sterke arm geen positief effect gehad op het contact, de kwaliteit van de relatie of de strijd tussen ouders. Eén ouder zegt dat de inzet van de politie traumatisch is geweest voor de kinderen.

Groepsgesprekken met ouders
Veel ouders denken dat de inzet van de sterke arm bij contactverlies traumatisch kan zijn voor een kind. Drie ouders denken dat dit instrument effectief kan zijn. Een ouder oppert om dit te laten uitvoeren door een speciaal daartoe opgeleide agent in burger.

Interviews met uitvoerders

Bijzondere curatoren

Bijna alle bijzondere curatoren zien 'niks' in de inzet van de politie, omdat dit traumatisch kan zijn voor een kind. Een respondent zegt dat het zou kunnen werken voor sommige ouders. Voorwaarde is wel dat het kind beschermd wordt door de inzet van goede begeleiding, bijvoorbeeld van een jeugdbeschermer. Ook dient aan het kind uitgelegd te worden waarom voor dit instrument gekozen wordt.

Jeugdbeschermers

Beide jeugdbeschermers vinden de inzet van de sterke arm te ingrijpend voor kinderen. Het vervoeren van kinderen van de ene naar de andere ouder in een politieauto is te heftig. Kinderen hebben volgens een jeugdbeschermer precies door wat er gebeurt, ook als de politie in burgerkleding is.
Een van hen vraagt zich hoe het voor een kind is om te weten dat zijn moeder in de cel zit, zodat het kind naar zijn vader kan gaan: *"hoe kan een kind dan vrij contact hebben, genieten van het contact?"*

Politie/OM

Om iets op korte termijn gedaan te krijgen, c.q. een verandering teweeg te brengen zijn de genoemde instrumenten waarbij de politie wordt ingezet volstrekt ontoereikend, volgens beide politieagenten. Toepassing van artikel 279 Sr is vaak een langdurige kwestie en verergert de situatie meer dan dat het iets oplost. Het heeft slechts nut voor eventuele dossiervorming. Afgifte met de sterke arm is lastig in te zetten, omdat er een machtiging nodig is.
Bij de uitvoering van dit instrument probeert de politie de kinderen zoveel mogelijk te ontzien. Het spreekt voor zich dat ouders en kinderen allen hevig geëmotioneerd zijn op zo'n moment. Ook bij lijfsdwang zie je volgens de agenten bij kinderen doorgaans vooral verwarring, naast vaak hevige emoties. Lijfsdwang kan effectief zijn in die zin dat de betreffende ouder zich realiseert dat hij of zij het anders zal moeten aanpakken in het vervolg.
Voor kinderen is een instrument waarbij de politie of OM wordt ingezet eigenlijk altijd ingrijpend en nooit effectief, aldus beide agenten. Voor kinderen is het *"....dramatisch...ze kijken met grote ogen; soms willen ze niet mee en dan moet je ze vastpakken, het is dan heel ingrijpend"*.

Expertmeeting pedagogische deskundigen

De inzet van de politie of het OM heeft volgens de meeste deskundigen meer negatieve effecten dan positieve effecten. Negatieve effecten zijn volgens de deskundigen: niet beschikbaar zijnd van de ouder voor het kind wanneer deze in de cel zit, traumatiserend en stigmatiserend effect op het kind en een vergroting van het loyaliteitsconflict. Deze instrumenten kunnen wel omgang afdwingen, het heeft een direct positief effect op contact, aldus de deskundigen.

5.5.4 Instrumenten die ingrijpen in het ouderlijk gezag

Enquête

Jongeren

Een wijziging van het gezag heeft voor een van jongeren veel opgeleverd: hierdoor was de jongere niet meer afhankelijk van de ouder die de omgang en het contact naliet. Nadat het gezag was gewijzigd, kon de jongere eindelijk de behandeling krijgen die deze nodig had. Tegelijkertijd was dat ook het moment dat deze ouder helemaal uit beeld verdween, tot spijt van de jongere.

Voor de overige twee jongeren met ervaring met dit instrument was de wijziging van het gezag één van de ingezette instrumenten. In het ene geval was de ouder fysiek gewelddadig en was het prettig dat diens gezag werd beëindigd. In het andere geval heeft de inzet weinig opgeleverd.

Ouders
Over een wijziging (of beëindiging) van hun gezag kunnen ouders (*n*=30) geen positieve effecten noemen. De meesten zeggen daardoor het contact volledig te hebben verloren.

Eén ouder zegt dat de wijziging van de hoofdverblijfplaats van het kind het enige (en het laatste) instrument is dat positieve effecten heeft gehad: hierdoor is het contact hersteld en gaat het beter met het kind. *"Alleen de uithuisplaatsing van moeder naar vader en de daarop volgende wijziging hoofdverblijfplaats heeft - volgens school, buitenschoolse opvang en GI - geleid tot meer rust en stabiliteit voor de kinderen. De kinderen zijn nu in therapie om de schade die zij in 2,5 jaar 'softe' maatregelen hebben opgelopen, te verwerken. Feitelijk dienen alle eerdere, softe maatregelen het belang van de destructieve ouder in diens missie de andere ouder uit het leven van de kinderen te wissen".*

Interviews met uitvoerders
Bijzondere curatoren
Een bijzondere curator vertelt dat het soms nodig is om het advies te geven om het gezag of de hoofdverblijfplaats te wijzigen, bijvoorbeeld als een kind vastloopt in zijn of haar ontwikkeling. Een andere bijzondere curator is het hiermee eens en vult aan dat deze instrumenten alleen kunnen werken als het kind goed gehecht is aan beide ouders. Ook moet volgens hen de wijziging van de hoofdverblijfplaats goed begeleid worden en dient de andere ouder wel contact te faciliteren.

Groepsgesprekken met ouders
Twee ouders benoemen dat een wijziging van de hoofdverblijfplaats een kind in staat stelt om weer contact te hebben met de andere ouder. Volgens een van hen is contact nodig om het vertrouwen in de andere ouder weer te kunnen herstellen. Eventuele weerstand van de kinderen kan ook overgaan, aldus deze ouder. Een andere ouder denkt dat een wijziging van de hoofdverblijfplaats de enige garantie is op onbelast contact met beide ouders. Voor deze ouder houdt onbelast contact in dat het contact vrij van emoties is. Twee ouders zijn van mening dat een wijziging van de hoofdverblijfplaats een einde maakt aan *"de machtsstrijd van de onwelwillende ouder".*

Een ouder vertelt dat de hoofdverblijfplaats juist is gewijzigd naar de vader die het contact frustreerde. Het kind had het contact met moeder al beëindigd. De wijziging hoofdverblijfplaats, wat samenging met het beëindigen van de omgangsregeling, werkte het contactverlies verder in de hand.

Expertmeeting juridische deskundigen
Een van de instrumenten die volgens de juridische deskundigen het vaakst wordt ingezet bij complexe omgangsproblematiek is een wijziging van de hoofdverblijfplaats van een kind, met name in casussen waarin er te lang geen contact is geweest met de contactverliezende ouder. Dit instrument heeft volgens hen een schrikeffect en wordt gezien als opschaling na minder ingrijpende instrumenten, zoals een ondertoezichtstelling of een dwangsom.
Een risico van een wijziging van de hoofdverblijfplaats is volgens enkele deskundigen een omkering van de strijd als het gaat om de omgang, in die zin dat er geen contact meer is tussen het kind en de

ouder waar het kind voorheen verbleef. Een andere deskundige gaat ervan uit dat de ouder waar de kinderen gaan wonen juist wel in staat zal zijn om de kinderen contact te laten hebben met de andere ouder. Als belangrijk nadeel wordt genoemd dat een kind uit diens vertrouwde omgeving wordt gehaald en bij de ouder wordt geplaatst waar het kind wellicht eerst bang voor is gemaakt.

Expertmeeting pedagogische deskundigen

De deskundigen zijn verdeeld over de mate waarin de instrumenten die ingrijpen in het gezag helpend of schadelijk zijn voor het kind. Gezagswijziging naar eenhoofdig gezag is volgens de meeste deskundigen helpend en niet schadelijk. De deskundigen zien dat in enkele gevallen een wijziging naar eenhoofdig gezag ertoe leidt dat zaken voor het kind sneller geregeld kunnen worden en op veel punten (zoals medische zaken, schoolkeuze) strijd wegneemt. De wijziging hoofdverblijfplaats zien de deskundigen als een zware maatregel. Het is een life-event voor het kind, omdat het de vertrouwde omgeving verliest en in sommige gevallen ook school, vrienden en vrije tijdsbesteding. Voorwaarde voor een wijziging hoofdverblijfplaats is dat de ouder waar het kind naartoe gaat wel het contact stimuleert met de andere ouder.

Dossieranalyse

Wijziging gezag

In vier dossiers heeft de rechtbank het gezag over het kind gewijzigd. In drie van de vier dossiers ging dit om een wijziging van gezamenlijk gezag naar eenhoofdig gezag. In één dossier is ten behoeve van contactherstel het gezag gewijzigd van eenhoofdig naar gezamenlijk gezag. Argumentatie van de rechter was dat dit een onbelemmerd contact tussen ouder en kind zou faciliteren en stimuleren.

In zes dossiers is de wijziging van eenhoofdig naar gezamenlijk gezag wel verzocht maar niet opgelegd. Redenen hiervoor waren:

- de rechtbank achtte een wijziging van het gezag niet in het belang van het kind. Er was een totaal gebrek aan wederzijds vertrouwen en onderlinge communicatie;
- de rechtbank achtte de kans groot dat ouders voor elke beslissing een totaal afwijkende mening of visie zouden hebben;
- pas na de inzet van Ouderschap Blijft kan gekeken worden of een wijziging in het gezag tegemoet komt aan de belangen van het kind en in hoeverre ouders in staat zijn om hun onderlinge communicatie vorm te geven.

Type omgangsproblematiek

In de vier dossiers waarin het gezag werd gewijzigd, ging het om één dossier met een combinatie van verschillende type omgangsproblematiek, namelijk oudervervreemding, nalaten van omgang door ouder en blokkeren van de omgang. In de andere dossiers was het nalaten van de omgang, oudervervreemding of weerstand van het kind de reden voor omgangsproblematiek.

In twee van de zes dossiers waarin de wijziging van gezag was verzocht maar niet is opgelegd, ging het om een combinatie van verschillende type omgangsproblematiek, namelijk oudervervreemding, nalaten van omgang door een ouder en blokkeren van de omgang. In drie dossiers was er sprake van weerstand bij het kind en in één dossier was sprake van het nalaten van de omgang. Daarnaast ging het in één van de zes dossiers om vermeende onveiligheid bij de andere ouder en was in twee dossiers angst voor ontvoering de reden voor het niet nakomen van de omgangsafspraken. Verder was er in vijf van de zes dossiers volgens één van de ouders sprake van huiselijk geweld en in drie van

deze dossiers was er een vermoeden van kindermishandeling. In vier van de zes dossiers was er bij één van de ouders sprake van verslavingsproblematiek en in eveneens twee dossiers heeft één van de ouders een justitieel verleden.

Hulpverlening
In de vier dossiers waarin het gezag was gewijzigd werd hulpverlening gericht op de scheiding ingezet, namelijk Project begeleide omgang, WIJ-team en een mediator. In twee dossiers was ook andere hulp betrokken in het gezin, namelijk vanuit het Centrum voor Jeugd en Gezin en psychologische begeleiding vanuit Primazorg. Ook Veilig Thuis was bij deze dossiers betrokken.

In één van de zes dossiers waarin de wijziging van eenhoofdig naar gezamenlijk gezag werd verzocht maar niet was opgelegd, werd hulpverlening ingezet gericht op de scheiding: Ouderschap Blijft. In vijf dossiers was andere hulpverlening betrokken in het gezin, namelijk Impegno, Altra, jeugdgezondheidszorg, team jeugd, Kentalis, Jeugdformaat, Kinderdagcentrum, de Bascule, Oregan en Sterk Huis. Ook Veilig Thuis was bij deze dossiers betrokken.

Samenwerking
In twee van de vier dossiers waarin het gezag werd gewijzigd, wilden de ouders niet met elkaar samenwerken. In de andere twee dossiers wilde de primair verzorgende ouder niet samenwerken met de andere ouder, andersom wel.

In vier van de zes dossiers waarin de wijziging van eenhoofdig naar gezamenlijk gezag wel verzocht maar niet opgelegd werd, wilde geen van beide ouders met elkaar samenwerken. In één dossier wilde de primair verzorgende ouder niet samenwerken met de andere ouder maar andersom wel en in één dossier wilden de ouders wel samenwerken.

<u>Wijzigen hoofdverblijfplaats</u>
Het wijzigen van de hoofdverblijfplaats van het kind is in acht dossiers verzocht en/of geadviseerd. In zeven dossiers is de hoofdverblijfplaats van het kind ook daadwerkelijk gewijzigd. In geen enkel geval ging het om een wijziging naar de ouder waarmee het kind minder of geen contact had.
In één dossier werd de wijziging van de hoofdverblijf wel verzocht maar niet opgelegd, omdat de rechtbank dit niet in het belang van het kind achtte, nu het kind diens sociale leven had opgebouwd bij de ene ouder. De kinderen in deze dossiers hebben zelf ook aangegeven dit niet te willen.

Type omgangsproblematiek
In het dossier waarin de wijziging van de hoofdverblijfplaats wel verzocht maar niet opgelegd werd, was weerstand bij het kind de reden van de omgangsproblematiek. In deze zaak was er in het verleden sprake van huiselijk geweld tussen de ouders en van ouder naar kind.

In de zeven dossiers waarin het wijzigen van de hoofdverblijfplaats is opgelegd, was weerstand bij het kind de reden van de omgangsproblematiek en het niet naleven van de omgangsafspraken. Verder was er in twee van de zeven dossiers sprake van huiselijk geweld van ouder naar kind.

Hulpverlening
In het dossier waarin de wijziging van de hoofdverblijfplaats wel verzocht, maar niet werd opgelegd, was de GI en Veilig Thuis betrokken geweest en kreeg het gezin hulpverlening vanuit het maatschappelijk werk.

In drie van de zeven dossiers waarin het wijzigen van de hoofdverblijfplaats is opgelegd, werd hulpverlening ingezet gericht op de scheiding, namelijk Kinderen uit de Knel, Ouderschap na scheiding, ouderschapsbemiddeling en ondersteuning vanuit Fier Friesland.

Samenwerking
In het dossier waarin de wijziging van de hoofdverblijfplaats wel verzocht maar niet opgelegd werd, wilde de primair verzorgende ouder niet samenwerken met de andere ouder, andersom wel.

In vier van de zeven dossiers waarin het wijzigen van de hoofdverblijfplaats is opgelegd, wilden beide ouders met elkaar samenwerken. In drie dossiers wilden zij dit allebei niet.

5.6 Afronding

De bevindingen maken inzichtelijk dat er veel verschillende perspectieven zijn op de effectiviteit van instrumenten bij complexe omgangsproblematiek en contactverlies, waarbij ook onderscheid gemaakt kan worden tussen wat werkt om nakoming van omgangsafspraken af te dwingen en wat daarbij in het welzijn van het kind is. In hoofdstuk 6 worden de bevindingen samengevat in de beantwoording van de onderzoeksvragen.

6 Beantwoording van de onderzoeksvragen

In dit hoofdstuk worden de onderzoeksvragen, zoals weergegeven in paragraaf 1.3, beantwoord, op basis van alle bevindingen van het onderzoek.

6.1 Hoe vaak worden naar schatting de verschillende civiele en strafrechtelijke instrumenten per jaar opgelegd?

Om tot een schatting te komen van de frequentie van de inzet van een rechterlijk instrument hebben we ons gebaseerd op drie type bronnen die gezamenlijk leiden tot een zo goed mogelijke, maar beperkte schatting van de frequentie van inzet: 1) aantal rechterlijke uitspraken op rechtspraak.nl (dit vormt de ondergrens van de schatting), 2) cijfers Bedrijfsvoering Rechtspraak (dit vormt de bovengrens van de schatting) en 3) schattingen van de expertmeeting met juridische deskundigen en uitvoerders van de instrumenten.

Per instrument staat in Tabel 2 de onder- en bovengrens van de ingezette instrumenten, evenals de schattingen van de uitvoerders en de juridische deskundigen. De bandbreedte tussen de ondergrens en bovengrens is in veel gevallen erg groot. Dit heeft er met name mee te maken dat de bovengrens het totaal aantal ingezette instrumenten weergeeft, niet enkel in de zaken waar complexe omgangsproblematiek en contactverlies speelt. Met name voor de ondertoezichtstelling, gezagswijziging, gezagsbeëindiging en wijziging hoofdverblijfplaats geldt dat deze ook in veel andere gevallen worden ingezet dan bij complexe omgangsproblematiek en contactverlies.

Tabel 2. Onder-, bovengrens en schatting van de opgelegde instrumenten per jaar ter voorkoming of herstel van contactverlies (n.b. = niet beschikbaar)

Instrument	Ondergrens (rechtspraak.nl)	Bovengrens (bedrijfsvoering rechtspraak)	Schatting uitvoerders
Instrumenten waarbij een vorm van begeleiding wordt ingezet			
Bijzondere curator*	20	90	*n.b.*
Begeleide omgangsregeling	52	*n.b.*	6300
Ondertoezichtstelling*	48	41400	*n.b.*
Instrumenten met een financiële prikkel			
Aansporend boetebeding	0	*n.b.*	*n.b.*
Dwangsom*	40	*n.b.*	*n.b.*
Opschorting, de vermindering of ontzegging van de partner- of kinderalimentatie	8	*n.b.*	*n.b.*
Instrumenten met inzet van politie/OM			
Lijfsdwang	8	*n.b.*	1-10
Afgifte met behulp van de sterke arm	0	*n.b.*	25

Instrument	Ondergrens (rechtspraak.nl)	Bovengrens (bedrijfsvoering rechtspraak)	Schatting uitvoerders
Toepassing van artikel 279 Sr.	4	65	0-165[29]
Instrumenten die ingrijpen op het gezag			
Gezagswijziging*	28	13.500	*n.b.*
Gezagsbeëindiging	20	1.150	*n.b.*
Wijziging hoofdverblijfplaats*	48	940	*n.b.*

*Deze instrumenten zijn door de juridische deskundigen aangemerkt als de vijf meest voorkomende instrumenten

6.2 Zijn er soorten cases te herkennen in de gevallen waarin de instrumenten waar het hier om gaat worden opgelegd?

In hoofdstuk 3.3 hebben we de verschillende rechterlijke instrumenten getypeerd op basis van de wijze waarop deze instrumenten ingrijpen op het probleemmechanisme van contactverlies. In de thematische analyse van de bevindingen hebben we gezien dat de soorten casussen waarin een bepaald type instrument wordt ingezet enigszins van elkaar verschillen. In het navolgende staan de gevonden kenmerken van deze casussen per type instrument opgesomd.

Hierbij wordt opgemerkt dat de respondenten uit dit onderzoek niet met ieder instrument (evenveel) ervaring hebben en dat ook in de dossieranalyse niet alle instrumenten konden worden meegenomen. Zo was er beduidend minder ervaring met de inzet van de sterke arm, lijfsdwang en toepassing van artikel 279 Sr. Met een aansporend boetebeding en opschorting, vermindering of ontzegging van een alimentatieverplichting had geen van de respondenten ervaring.

<u>Instrumenten waarbij een vorm van begeleiding wordt ingezet:</u>
- Meer geweld en/of (vermeende) onveiligheid van het kind bij de ouder(s) dan bij andere instrumenten
- Veel strijd tussen ouders, waardoor er een onveilige opvoedsituatie is ontstaan
- Meer gericht op bescherming van het kind dan op het oplossen van de strijd
- Ten behoeve van vertolking van de stem van het jonge kind dat niet door de rechter wordt gehoord[30] (bijzondere curator)
- Ten behoeve van de inzet van bepaalde vormen van jeugdhulp (ondertoezichtstelling)
- Wanneer meer zicht op de situatie nodig is en/of de rechter meer informatie nodig heeft

<u>Instrumenten met een financiële prikkel:</u>
- Wanneer er nog enige mate van vertrouwen in de andere ouder is
- Wanneer er nog enige mate van welwillendheid is bij de weigerachtige ouder om contact te faciliteren
- In die gevallen waarin een schrikeffect mogelijk kan werken

[29] Het valt op dat de schatting van de uitvoerders sterk afwijkt van de feitelijke bovengrens van de cijfers van Bedrijfsvoering rechtspraak.
[30] In de meeste gevallen worden kinderen van twaalf jaar en ouder door de rechter gehoord in omgangszaken.

Instrumenten met inzet van politie/OM:

- Wanneer er meer strijd is tussen ouders
- Wanneer er geen onveiligheid is bij de contactverliezende ouder
- Veel instrumenten zijn al ingezet maar zonder resultaat, deze instrumenten worden ingezet als laatste redmiddel

Instrumenten die ingrijpen op het gezag:

- Lang geen contact tussen kind en contactverliezende ouder (wijziging hoofdverblijfplaats)
- Enige hechting met beide ouders (wijziging hoofdverblijfplaats)
- Veel instrumenten zijn al ingezet maar zonder resultaat, deze instrumenten vormen een opschaling
- Rust creëren: ter bestendiging van de situatie waarin er contactverlies is

6.3 Hoe is de veronderstelde werking van de instrumenten in die (soorten) cases, gelet op naleving en op welzijn van het kind? Zijn er contra-indicaties te verwachten bij de verschillende dwangmiddelen (in welke omstandigheden zullen ze niet effectief zijn)?

Om deze onderzoeksvraag te beantwoorden, brengen we het werkingsmechanisme per instrumententype in beeld. In hoofdstuk 2.7 is een algemeen werkingsmechanisme van instrumenten opgesteld. Dit werkingsmechanisme specificeren we naar instrumententype op basis van de bevindingen uit hoofdstuk 5, door expliciet weer te geven welke positieve en negatieve effecten door de respondenten zijn genoemd.

Zoals eerder vermeld kan complexe omgangsproblematiek niet in een "*one-size-fits-all*" model gegoten worden, laat staan dat er een "*one-size-fits-all*" oplossing bestaat. Om toch een gefundeerde uitspraak te kunnen doen over de veronderstelde werking van instrumenten bij complexe omgangsproblematiek en contactverlies richten we ons hier op hoofdzaken.

Daarbij wordt aangetekend dat deze modellering geen recht doet aan de diversiteit en complexiteit van casussen waarin sprake is van complexe omgangsproblematiek en dat in iedere unieke casus grondig onderzoek zal moeten worden gedaan om af te kunnen wegen óf het werkingsmechanisme inderdaad zodanig tot uiting kan komen in de desbetreffende casus en/of onder welke voorwaarden. Het gaat dus om een in het algemeen veronderstelde werking, de praktijk vraagt maatwerk per kind en per situatie.

De modellen zijn als volgt te lezen:

1. De groene pijlen tonen aan hoe een instrument een positieve invloed heeft, of op welke variabele primair wordt geacteerd.
2. De rode pijlen tonen aan hoe een instrument een negatieve invloed heeft, of op welke variabele negatieve gevolgen kunnen plaatsvinden.
3. Een stippellijn geeft een *mogelijke* invloed weer, afhankelijk van de precieze inzet van het instrument.
4. In een kader onder de figuren worden voorwaarden en contra-indicaties weergegeven voor de werking van de instrumenten, zoals ze zijn uitgetekend in de schetsen.

6.3.1 Instrumenten waarbij een vorm van begeleiding wordt ingezet

Instrumenten waarbij een vorm van begeleiding wordt ingezet, zetten zich primair in voor het belang van het kind. Vanuit het belang van het kind kijkt deze persoon wat nodig is om het welzijn van het kind te verbeteren. Jongeren benoemen dat ook: de inzet is wel goed voor het welzijn van het kind, maar het betekent niet per se dat contact wordt hersteld.

Het kind is dus het vertrekpunt. Het is daarom dat in figuur 5, in het werkingsmechanisme van instrumenten waarbij een vorm van begeleiding wordt ingezet, de groene pijlen vertrekken vanuit het kind. Het richt zich primair op het welzijn van het kind. Vanuit het welzijn van het kind kan de begeleiding een positieve invloed uitoefenen op de relatie met beide ouders, het contact en de kwaliteit van de opvoeding (groene stippellijnen in figuur 5). Een vorm van begeleiding vanuit het kind grijpt niet noodzakelijkerwijs in op de oorzaak van het probleem van het ontstaan van contactverlies, het grijpt in op wat het kind nodig heeft. We zagen dit ook in de dossieranalyse bij de RvdK: de instrumenten die zij adviseren gaan met name over hoe het welzijn van het kind kan worden verbeterd. Daartoe kunnen ook instrumenten ingezet worden om het contactverlies te bestendigen in plaats van te herstellen. Er zijn slechts enkele dossiers gevonden waarin een instrument wordt geadviseerd met de argumentatie om omgangsproblematiek en contactverlies te herstellen.

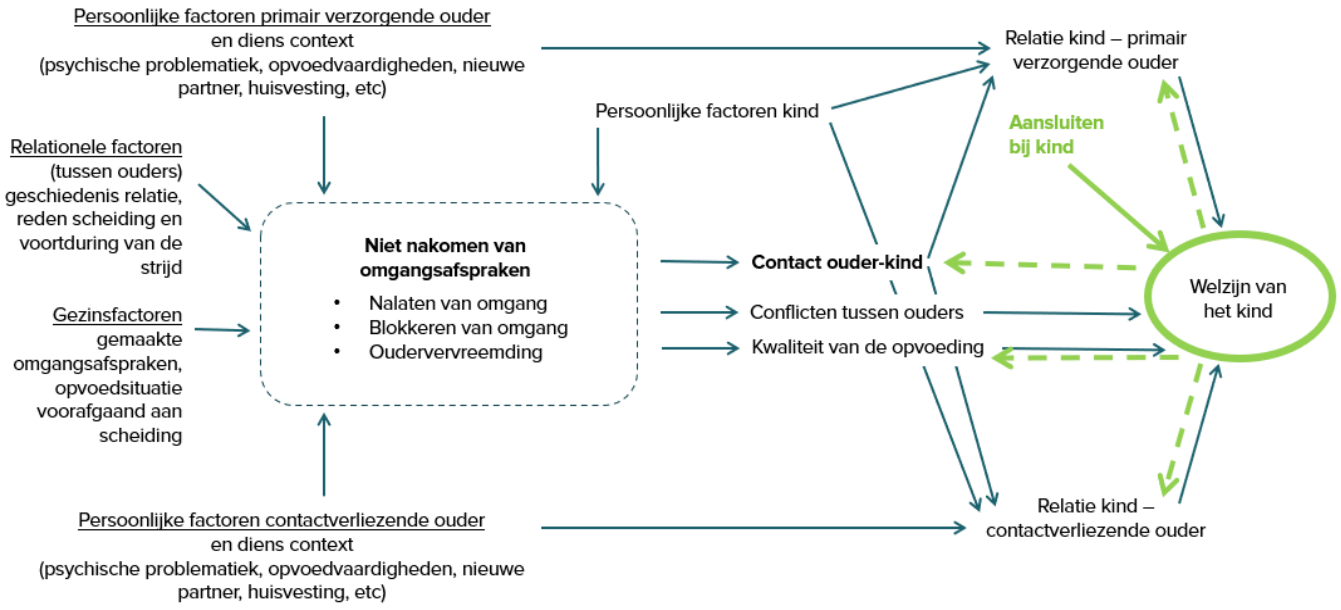
Specifiek over de ondertoezichtstelling zijn de meningen verdeeld over de werkzaamheid ervan. Uit de rapportage van Antokolskaia en collega's (2019) komt het beeld naar voren dat inzet van een ondertoezichtstelling, in vergelijking met andere instrumenten, in het algemeen minder effectief lijkt te zijn om tot nakoming van afspraken te komen (p. 73). Het scheppen van duidelijkheid aan beide ouders met betrekking tot wat ze van de ondertoezichtstelling kunnen of mogen verwachten is nodig om te voorkomen dat de ene ouder 'eindelijk omgang' verwacht en de andere 'definitief' geen/minder omgang tussen het kind en de andere ouder verwacht. Met name dit laatste zal escalerend werken en daarmee zal de effectiviteit van de ondertoezichtstelling verminderen. De bevindingen uit ons onderzoek sluiten hierbij aan: een ondertoezichtstelling richt zich vrijwel niet op nakoming van omgangsafspraken, en dat moet ook duidelijk zijn voor de ouders. Een ondertoezichtstelling richt zich wel op de veiligheid van het kind en het recht op identiteitsontwikkeling. In het laatste geval is te onderbouwen dat er een taak ligt voor jeugdbeschermers bij complexe omgangsproblematiek, al zijn de meningen daarover verdeeld. Een jeugdbeschermer kan ouders wel motiveren tot hulpverlening, hetgeen uiteindelijk probleemoplossend kan werken.

Specifiek voor de begeleide omgangsregeling geldt dat het al snel als gedwongen en onnatuurlijk contact wordt ervaren, zowel door ouders die het opgelegd krijgen als door jongeren die het ervaren hebben. Rechters zien het echter als een goede tussenoplossing om contact te waarborgen op het moment dat er beschuldigingen door een ouder zijn geuit of er een (raads)onderzoek gaande is. De uitvoerders van dit instrument benoemen dat onder andere door een huiselijke setting veel succes wordt geboekt in het onderhouden en/of herstellen van contact.

Over de bijzondere curator zijn de jongeren, de meeste ouders, de deskundigen en bijzondere curatoren zelf positief. Het heeft volgens hen vrijwel altijd een positief effect op het welzijn van het kind. Verreweg de meeste kinderen vinden het fijn om met iemand te praten en voelen zich gehoord. Het heeft echter niet altijd een positief effect op de nakoming van omgangsafspraken en daarmee op het contactverlies. Sommige ouders benoemen daarom dat de inzet van een bijzondere curator geen zin heeft en niets oplost.

Belangrijke voorwaarde bij dit type instrument is dat de begeleider in staat is om te zien en om te begrijpen wat het kind zegt nodig te hebben, verbaal en non-verbaal. Hij of zij moet proberen om tot de authentieke wens van het kind te komen en te zien of en in welke mate het kind in diens ontwikkeling wordt bedreigd door de complexe omgangsproblematiek. De begeleider moet dan ook in staat zijn om complexe omgangsproblematiek te herkennen en moet weerstand kunnen bieden in gepolariseerde situaties, zonder meegezogen te worden in mogelijk manipulatief gedrag van ouder(s).

Figuur 5. Werkingsmechanisme van instrumenten waarbij een vorm van begeleiding wordt ingezet.

Voorwaarden:
- Begeleider moet voldoende expertise hebben over de dynamiek van contactverlies en bestand zijn tegen manipulatief gedrag van ouders
- De authentieke wens van het kind wordt gehoord
- OTS en BC: Tegenstrijdige belangen tussen ouders en kind. Ouders zijn niet in staat om het belang van hun kind voorop te stellen
- OTS: ontwikkelingsbedreiging voor het kind
- BOR: beschuldigingen van onveilige opvoedsituatie

Contra-indicaties: geen

6.3.2 Instrumenten met een financiële prikkel

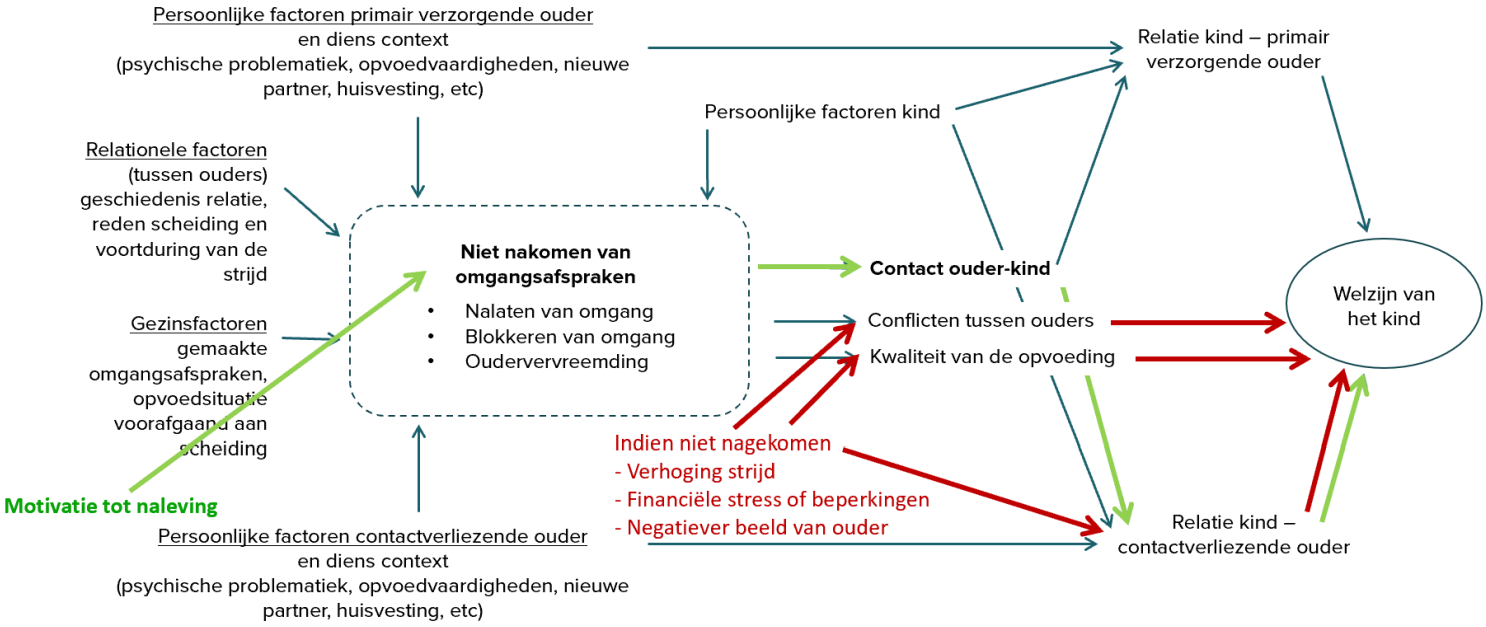
Instrumenten die een financiële prikkel geven, het aansporend boetebeding, de dwangsom en de opschorting, vermindering of ontzegging van de alimentatie, grijpen in op de (extrinsieke) motivatie van ouders om tot nakoming van omgangsafspraken te komen, zie linker groene pijl in figuur 5.
Een financiële prikkel kan effectief zijn om contact te bewerkstelligen in casussen waarin ouders nog enige welwillendheid hebben om contact met de andere ouder te faciliteren en/of enig besef hebben dat contact tussen het kind en de andere ouder goed kan zijn voor het kind, waardoor de kans reëel is dat de ouder door de financiële prikkel de omgangsafspraken nakomt. De inzet kan slechts effectief zijn indien de hoogte van de financiële prikkel in verhouding staat tot het inkomen van de primair verzorgende ouder: deze ouder moet de financiële gevolgen wel voelen, maar niet zodanig dat het gezin in financiële problemen komt. In sommige gevallen kan de inzet van een instrument met een financiële prikkel voor de primair verzorgende opvoeder ook een mogelijkheid zijn om na (mogelijke jarenlange) weigering de omgangsafspraken na te komen zonder gezichtsverlies te leiden. Voorwaarde

is wel dat de dwangsom wordt geeffectueerd op het moment dat de ouder zich niet aan de omgangsafspraken houdt. Voorwaarde voor het welzijn van het kind is dat het afdwingen van contact in lijn is met de authentieke wens van het kind ten aanzien van het contact.

Dit type van instrumenten is niet effectief in casussen waar de primair verzorgende ouder een sterke overtuiging heeft dat het kind niet veilig is bij de contactverliezende ouder. We hebben in de enquête gezien dat er ouders zijn die in deze gevallen er zelfs voor kiezen in te armoede geraken dan dat zij het kind naar de andere ouder laten gaan.

Negatieve effecten van instrumenten met een financiële prikkel zijn vooral aanwezig indien de ouder de nalevingsafspraken niet wil nakomen (met rood aangegeven in figuur 6). De negatieve effecten zijn mogelijk stress bij de primair verzorgende ouder, hetgeen invloed kan hebben op het welzijn van het kind. Ook kan een kind te maken krijgen met de voor het kind negatieve financiële gevolgen van dit type instrument, zoals minder zakgeld, goedkopere kleding, geen sportclub (meer). De primair verzorgende ouder kan bovendien het kind voorhouden dat die bezuiniging komt door de andere ouder. Ook kan een instrument met een financiële prikkel, ook als de inzet wel tot nakoming van omgangsafspraken leidt, strijd verhogend werken, hetgeen direct negatieve gevolgen kan hebben voor het welzijn van het kind.

Figuur 6. Werkingsmechanisme van instrumenten met een financiële prikkel.

Voorwaarden:
- Enig besef bij verzorgende ouder dat contact tussen kind en contactverliezende ouder goed is voor het kind
- Financiële situatie van de ouder moet in verhouding staan tot het inkomen van ouders (wel voelen, niet dakloos maken)
- Handhaving
- Afdwingen van contact is in lijn met de authentieke wens van het kind

Contra-indicaties:
- Ouders die sterke overtuiging hebben dat het onveilig is bij de andere ouder

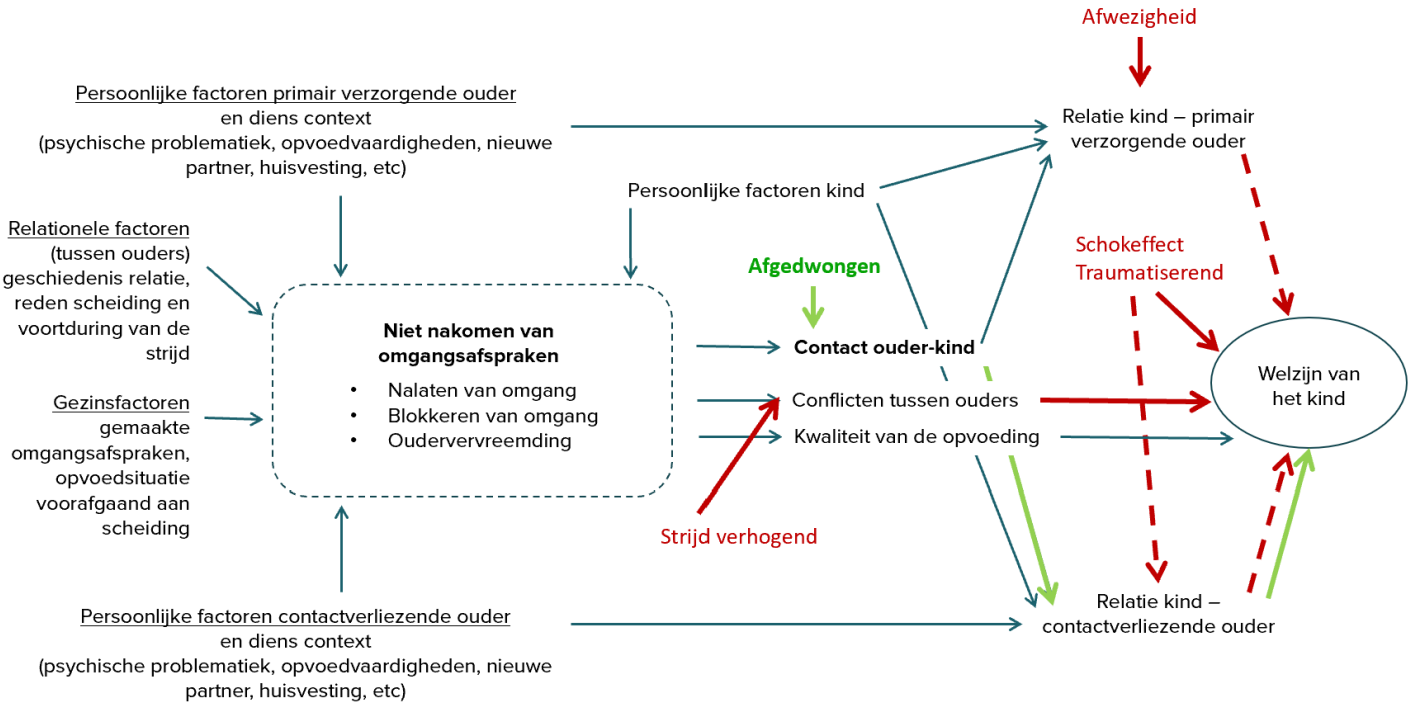
6.3.3 Instrumenten waarbij de politie of het OM een rol speelt

Bij de instrumenten lijfsdwang, afgifte met behulp van de sterke arm en vervolging op grond van artikel 279 Sr. wordt de politie of het OM ingezet om ervoor te zorgen dat omgangsafspraken worden nagekomen. Door inzet van de sterke arm wordt contact tussen de contactverliezende ouder en het kind bewerkstelligd (met groen aangegeven in figuur 7). Dit kan effectief zijn op het moment dat de inschatting is dat acuut contact met deze ouder noodzakelijk is, bijvoorbeeld omdat door langdurig ongewenst contactverlies verwijdering tussen ouder en kind ontstaat. Een ouder wordt letterlijk gedwongen zijn of haar kind af te geven, zodat het kind omgang kan hebben met de andere ouder. Het instrument grijpt dus direct in op een blokkade van de omgang en faciliteert het contact tussen de andere ouder en het kind. Het positieve effect is daardoor contactherstel tussen de contactverliezende ouder en het kind wat mogelijk een positief effect heeft op de relatie tussen deze ouder en het kind.

Negatieve effecten zien met name op het welzijn van het kind. Er is sprake van een sterk schokeffect, hevige emoties en mogelijk zelfs traumatische ervaringen (met rood aangegeven in figuur 7). Dit heeft een negatief effect op het welzijn van het kind. Op het moment dat contact wordt afgedwongen of geëffectueerd in een mogelijk traumatische situatie, kan men zich afvragen hoe onbelast het contact tussen de contactverliezende ouder en het kind kan zijn. Dit heeft mogelijk een negatief effect op de relatie (opbouw of herstel) met de contactverliezende ouder (rode stippellijn, figuur 7). Ook wordt gezien dat het effect van dit type instrument niet duurzaam is.

Bij de inzet van dit type instrument is goede nazorg voor het kind en het gezinssysteem essentieel. De inzet van de politie in burgerkleding kan de inzet wat minder heftig maken, evenals goede begeleiding van het kind.

Figuur 7. Werkingsmechanisme van instrumenten waarbij de politie of het OM een rol speelt.

Voorwaarden:
- Inschatting is dat acuut contact met de andere ouder noodzakelijk is
- Inzet politie in burgerkleding
- Kind wordt begeleid ten tijden van interventie en daarna
- De authentieke mening van het kind is gehoord

Contra-indicaties:
- Inschatting dat het inzet traumatisch is voor het kind

6.3.4 Instrumenten die ingrijpen in het ouderlijk gezag

Dit type van instrumenten kan gedeeltelijk (zoals bij wijziging hoofdverblijfplaats) of volledig ingrijpen in het ouderlijk gezag van één of beide ouders (gezagswijziging/beëindiging). Criterium voor de inzet van instrumenten die het gezag beperken is dat er tenminste aanwijzingen zijn van onmacht bij ouders om het belang van hun kind voorop te stellen.
Gezagswijziging kent verschillende vormen: toekenning van gezamenlijk gezag, toekenning van eenhoofdig gezag, of het wijzigen van eenhoofdig gezag van de ene naar de andere ouder. In alle gevallen speelt ten minste voor één ouder verlies of toekenning van het gezag. Zowel toekenning als verlies van gezag zijn opgenomen in figuur 8.

Toekenning van gezag (eenhoofdig gezag wordt gewijzigd naar gezamenlijk gezag) geeft beide ouders zeggenschap over het kind, wat -indien ouders tot samenwerking komen- het contact tussen kind en beide ouders zou kunnen faciliteren. Dit werkt alleen in casussen waar de verwachting is dat ouders in staat zijn om samen beslissingen te kunnen nemen.

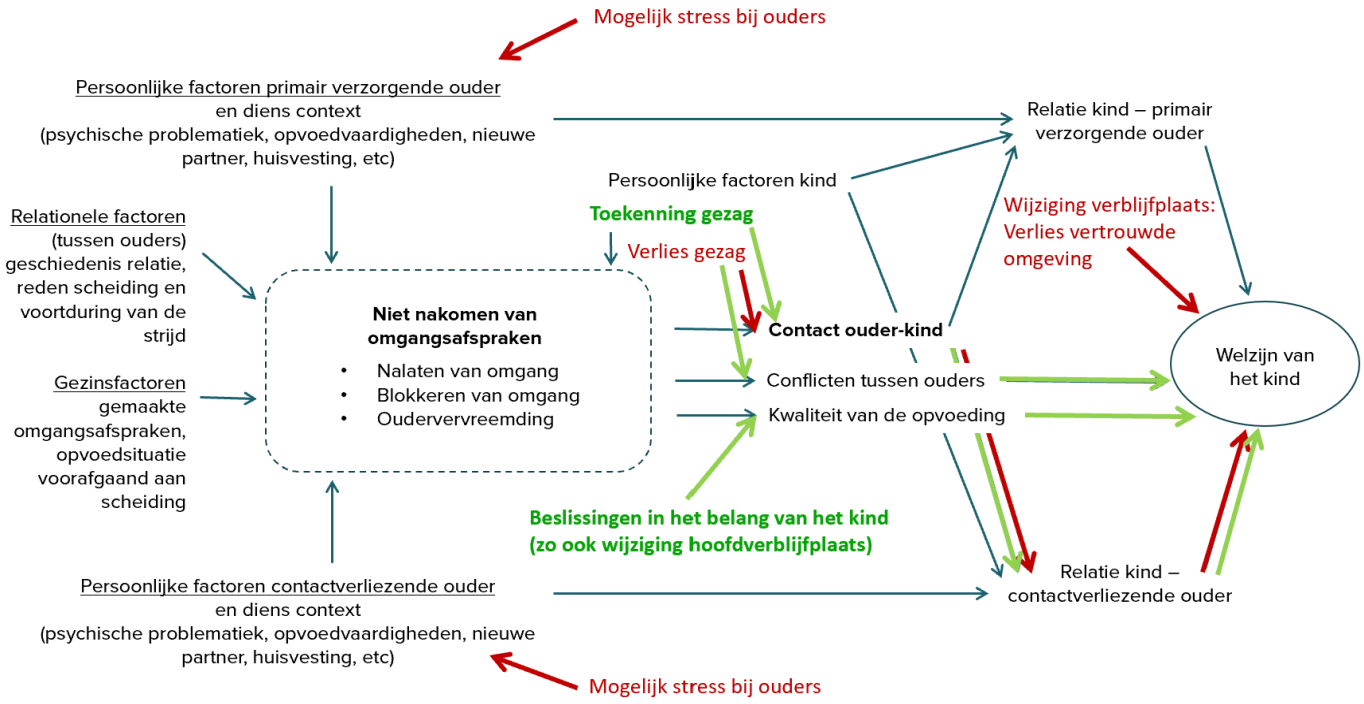
Verlies van gezag (van gezamenlijk gezag naar eenhoofdig gezag) kan strijd verlagend werken, omdat er geen gezamenlijke besluiten meer genomen hoeven worden over het kind (zoals voor school, medische behandeling, etc.) (zie figuur 8). Echter, het zet wel één van beide ouders buiten spel. Dit instrument werkt vaker contactverlies in de hand, dan dat contactverlies herstelt wordt.

De gezagsbeëindigende maatregel is een zeer ingrijpende maatregel en kan ook gezien worden als één van de laatste, uiterst in te zetten instrumenten in casussen met complexe omgangsproblematiek en contactverlies. Beëindigen van het ouderlijk gezag kan effectief zijn voor het voorkomen/oplossen van contactverlies doordat de voogd de verblijfplaats van het kind bepaalt en dus kan bepalen dat het kind niet meer bij de primair verzorgende ouder woont die de omgangsafspraken niet nakomt.

Wijziging van de hoofdverblijfplaats van het kind wordt gezien als een uiterst in te zetten instrument in geval van complexe omgangsproblematiek en contactverlies. Wijziging van de hoofdverblijfplaats van het kind is immers een ingrijpende maatregel voor het kind. Het kind heeft de ouder waar het gaat wonen waarschijnlijk al een tijd niet of slechts beperkt gezien. In geval van oudervervreemding heeft het kind mogelijk zelfs weerstand ontwikkeld tegen deze ouder. Ook kan de verhuizing leiden tot verlies van de vertrouwde, sociale omgeving, tot een wijziging van de school, sportclub etc., indien de ouders niet in dezelfde buurt wonen (zie rode pijlen, figuur 8). Dit instrument kan daarom veel negatieve effecten hebben voor het welzijn van het kind op de korte termijn, en is slechts geïndiceerd op het moment dat de positieve effecten voor het welzijn van het kind op de lange termijn zwaarder wegen. De inzet van wijziging hoofdverblijfplaats kan in het belang van het kind zijn als:

1. de situatie bij de primair verzorgende ouder zodanig onveilig is dat er sprake is van ontwikkelingsbedreiging bij het kind, *en;*
2. de ouder waar het kind naartoe verhuist een veilige opvoedsituatie kan creëren, *en;*
3. de ouder het contact met de achterblijvende ouder faciliteert.

Figuur 8. Werkingsmechanisme van instrumenten die ingrijpen in het ouderlijk gezag.

Voorwaarden:
- Onmacht bij ouders om het belang van hun kind voorop te stellen
- Wijziging hoofdverblijfplaats: opvoedsituatie bij primair verzorgende ouder is onveilig *en* ouder waar het kind naar toe verhuist biedt een veilige opvoedsituatie *en* ouder waar het kind naar toe verhuist faciliteert contact met andere ouder

Contra-indicaties:
- Wijziging hoofdverblijfplaats: Wanneer verlies van vertrouwde, sociale omgeving niet opweegt tegen de positieve effecten op lange termijn

6.4 Is operationalisering van 'effectiviteit' mogelijk als het gaat om de naleving van afspraken? Indien ja, hoe? En na verloop van hoeveel tijd kan dat worden vastgesteld?

Het meetbaar maken van de effectiviteit als het gaat om het nakomen van omgangsafspraken is mogelijk door na een bepaalde periode te bekijken of het contactverlies is opgeheven en de omgangsafspraken worden nagekomen. Dit kan volgens de juridische deskundigen bijvoorbeeld door een zaak na de inzet van een instrument aan te houden en na een aantal maanden weer op zitting te laten komen, bij dezelfde rechter. Ten tijde van de inzet van het instrument worden afspraken gemaakt en wanneer de zaak weer op zitting komt, moeten partijen laten zien wat er is bereikt. Als er niet voldoende vooruitgang is geboekt, kan de rechter tot de inzet van een ander of meer ingrijpend instrument beslissen.

Hierbij is een aantal aspecten van belang:
- er dient niet alleen gekeken te worden naar de nakoming van de omgangsafspraken op de korte termijn. Het is van belang om in de gaten te houden of de omgangsafspraken ook op de langere termijn structureel worden nagekomen en het contactverlies dus blijvend is opgeheven;
- bij het meetbaar maken van de nakoming van omgangsafspraken gaat het niet alleen om de frequentie van het contact, maar ook om de kwaliteit ervan.

6.5 Is operationalisering van ‘effectiviteit‘ mogelijk als het gaat om welzijn van of ontwikkelingsschade bij het kind? Indien ja, hoe? En na verloop van hoeveel tijd kan dat worden vastgesteld?

Het meetbaar maken van de effectiviteit van instrumenten voor het welzijn van het kind is niet eenvoudig en ook de respondenten zeggen op die vraag geen concreet antwoord te kunnen geven. De inzet van instrumenten in deze complexe zaken heeft zowel positieve als negatieve effecten voor het gezinssysteem. Er is altijd sprake van verlies, of een instrument wordt ingezet of niet: verlies van contact, verlies van controle/autonomie, verlies van netwerk, etc.
Belangrijke aspecten van het welzijn van kinderen in deze zaken zijn veiligheid, het kunnen toekomen aan ontwikkelingstaken (waarvoor rust nodig is) en het accepteren, of niet afwijzen, van beiden ouders (zogenoemd DNA-acceptatie).

De afweging van de positieve en negatieve effecten op de lange termijn geeft volgens het grootste deel van de respondenten het meeste gewicht aan de effectiviteit van instrumenten. Dat een instrument op de korte termijn het welzijn van het kind negatief beïnvloedt (bijvoorbeeld door een gedwongen verhuizing), weegt niet op tegen de positieve effecten op langere termijn (contact met beide ouders, meer ervaren rust en beter tot ontwikkeling kunnen komen). Dit is anders wanneer ervaringen op de korte termijn traumatisch voor een kind zijn, dat kan leiden tot negatieve gevolgen op de lange(re) termijn.

Uit het onderzoek blijkt dat de jongeren meer nadruk leggen op de effecten op de korte termijn in geval van complexe omgangsproblematiek: een deel van de jongeren heeft bijvoorbeeld het liefst rust, ook als dat (tijdelijk) contactverlies betekent. Rust betekent voor hen geen gedwongen contact als ze zelf geen contact met de contactverliezende ouder willen. Rust betekent soms ook dat er een einde aan de strijd tussen de ouders komt, of dat de jongeren niet meer met die strijd belast worden. Op de lange termijn denken zij vanuit die rust juist het contact weer te kunnen opbouwen.

Wat is dan precies korte termijn en wat is lange termijn? Een ‘gangbare’ periode om last te hebben van een scheiding is volgens de literatuur en volgens de pedagogische deskundigen twee jaar. Deze periode wordt daarom gezien als korte termijn. Bij lange termijn wordt door de pedagogische deskundigen gesproken over een periode van vijf jaar.

6.6 Hoe zijn door de onderzoekers de casussen (en/in de context) te typeren waarin het aannemelijk wordt geacht dat een bepaald middel in de praktijk wel resp. niet effectief is geweest?

De juridische deskundigen en de bijzondere curatoren zeggen dat er een onderscheid kan worden gemaakt tussen relatief lichtere zaken, waarbij de complexe omgangsproblematiek en het contactverlies een gevolg zijn van strijd op partnerniveau en waarbij de situatie nog niet geëscaleerd is, en zwaardere zaken, waarbij de complexe omgangsproblematiek en het contactverlies een gevolg zijn van de overtuigingen van de ene ouder over de onveiligheid van het kind bij de andere ouder en/of van persoonlijke problematiek bij (een van de) ouders en waarbij de situatie al wel is geëscaleerd.

Bij de lichtere zaken is er vaak nog enige welwillendheid bij de ouder(s) en hebben ouders het inzicht dat het goed is voor een kind om met beide ouders contact te kunnen hebben of kunnen ouders tot dit

inzicht gebracht worden. In dit soort zaken kan de inzet van een bijzondere curator, een ondertoezichtstelling of het opleggen van een dwangsom ertoe leiden dat ouders worden gestimuleerd om mee te werken aan de omgang tussen ouders en kind.

Deze instrumenten richten zich echter niet op het oplossen van het onderliggende probleem van de complexe omgangsproblematiek en het contactverlies, waardoor de inzet van deze instrumenten waarschijnlijk geen effect heeft in de zwaardere zaken. In die zaken is veelal een meer ingrijpend instrument nodig om ouders tot medewerking te bewegen, zoals het wijzigen of beëindigen van het gezag of de wijziging van de hoofdverblijfplaats van het kind. Uit dit onderzoek is evenwel niet naar voren gekomen dat deze instrumenten effectief zijn in gevallen waarin ouders in een langdurige en complexe strijd met elkaar verwikkeld zijn, als gevolg waarvan het in kind een heftig loyaliteitsconflict zit en waarin de eerdere inzet van andere instrumenten niet tot nakoming van de omgangsafspraken heeft geleid.

Er is één instrument dat volgens de ervaring van sommige ouders, sommige professionals en juridisch en pedagogische deskundigen (maar niet alle) effectief kan zijn voor het herstel van contactverlies in specifiek de zwaardere zaken, namelijk de wijziging van de hoofdverblijfplaats van het kind naar de contactverliezende ouder. In de gevallen waar de respondenten ervaring met de inzet van dit instrument hebben opgedaan, ging het volgens hen om oudervervreemding en was het daarom in het belang van het kind om te verhuizen naar de andere ouder, om zo weer contact te kunnen hebben met de andere ouder. Door de respondenten wordt opgemerkt dat voorkomen moet worden dat er een omkering van het probleem plaatsvindt, in die zin dat er contactverlies optreedt met de voorheen primair verzorgende ouder. Daarom is een voorwaarde voor effectiviteit van dit instrument dat de ouder bij wie het kind gaat wonen, welwillend is in het contact met de andere ouder.

6.7 Welke conclusies kunnen worden getrokken over aannemelijke (in)effectiviteit van de instrumenten gerelateerd aan de cases en de context daarvan?

Op basis van de opgehaalde informatie kunnen we enkele eerste, voorzichtige conclusies trekken over de aannemelijke effectiviteit en ineffectiviteit van de verschillende typen instrumenten. Daarbij wordt wel uitdrukkelijk opgemerkt dat iedere casus uniek is, en dat er dus voor iedere casus en daarmee voor ieder kind maatwerk nodig is.

Effectiviteit van instrumenten

In paragraaf 6.3 hebben we de werking van instrumenten weergegeven in schematische overzichten. Hierin hebben we positieve en negatieve werking per instrumenttype uiteen gezet, evenals de voorwaarden voor de inzet en de contra-indicaties. Hieruit kunnen we voorzichtig concluderen dat:

- Instrumenten waarbij een vorm van begeleiding wordt ingezet, zijn het meest gericht op het bevorderen van het welzijn van het kind. Onder de voorwaarde dat de begeleiding van voldoende kwaliteit is om naar de authentieke wens van het kind te luisteren en uitleg te geven over de situatie en de aanpak, heeft dit instrumenttype de meeste positieve effecten en de minste negatieve effecten op het welzijn van het kind.
  Wat betreft de nakoming van omgangsafspraken kan de begeleide omgangsregeling effectief zijn.

- Instrumenten met een financiële prikkel, waarbij de respondenten enkel ervaring hebben met een dwangsom, kunnen in sommige gevallen effectief zijn: als er enige welwillendheid of besef is bij de primair verzorgende ouder dat contact in het belang is van het kind.

  Een dwangsom kan contraproductief werken indien:
  - De primair verzorgende ouder sterke onderliggende overtuigingen heeft om contact tussen de andere ouder en het kind af te houden. In die gevallen zal de kans groot zijn dat deze ouder het betalen van de dwangsom verkiest boven het nakomen van de omgangsafspraken, met mogelijke financiële gevolgen van dien
    of
  - Het kind sterke weerstand heeft tegen contact met de contactverliezende ouder en contact met deze ouder dus niet in lijn is met de authentieke wens van het kind. Gedwongen contact is in deze gevallen volgens de bevindingen niet in het belang van het kind.

- Instrumenten waarbij de politie of het OM wordt ingezet, worden door verreweg de meeste respondenten als zeer ingrijpend gezien voor kinderen en kunnen volgens hen mogelijk zelfs een traumatisch effect hebben. Daarnaast wordt gezien dat de inzet van dit type instrument meestal geen duurzaam effect heeft; het leidt niet tot het langdurig nakomen van omgangsafspraken. Voor het welzijn van het kind is het daarom de vraag of de negatieve ervaring op de korte termijn opweegt tegen een eventueel positief effect op de lange termijn.

- Instrumenten die ingrijpen in het gezag hebben zeer uiteenlopende effecten, afhankelijk van de wijze van inzet van het instrument.
  De instrumenten kunnen herstelgericht worden ingezet wanneer de contactverliezende ouder het gezag of de hoofdverblijfplaats toegewezen krijgt. Voorwaarde is dat deze ouder contact tussen het kind en de andere ouder faciliteert. In dit geval is het negatieve effect op korte termijn een mogelijk verlies van de vertrouwde omgeving (bij wijziging hoofdverblijfplaats) en een positief effect contactherstel met beide ouders. Wijziging hoofdverblijfplaats is geïndiceerd als de situatie bij de primair verzorgende ouder zodanig onveilig is dat er sprake is van 1) een ontwikkelingsbedreiging bij het kind *en 2)* de ouder waar het kind naar toe verhuist een veilige opvoedsituatie kan creëren *en 3)* de ouder het contact met de achterblijvende ouder faciliteert. Deze instrumenten kunnen ook het contactverlies bestendigen, wanneer de contactverliezende ouder het gezag of hoofdverblijfplaats afgenomen wordt. In dit geval is het negatieve effect het contactverlies en het positieve effect beperking van de strijd over beslissingen die het kind aangaan en de mogelijke rust die dit oplevert voor het kind.

Daarnaast hebben we in dit onderzoek gezien dat het in uiterste gevallen in het belang van een kind kan zijn om *geen* instrument ter nakoming van omgangsafspraken in te zetten, waardoor het contactverlies in ieder geval tijdelijk blijft bestaan. Dit is enkel het geval wanneer a) er al lange tijd hevige strijd is tussen ouders waar het kind last van heeft, *en* b) het kind zelf weerstand heeft tegen contact met de contactverliezende ouder en zelf zegt geen contact te willen met deze ouder, *en* c) het kind veilig opgroeit bij de primair verzorgende ouder (en er dus geen sprake is van oudervervreemding). Er kan in deze gevallen voor gekozen worden om het kind rust te gunnen door een pauzeperiode in te stellen waarin het kind niet gedwongen wordt tot contact met de contactverliezende ouder en waarin de strijd tussen ouders over de omgang zoveel mogelijk wordt

gestaakt, waardoor het kind niet langer wordt belast met deze strijd. Dit is maatwerk, per casus en per kind dient bekeken te worden of het afzien van de inzet van een instrument in diens belang is. Van uiterst belang is dat deze periode tijdelijk is, bijvoorbeeld één jaar, waarna opnieuw gekeken wordt naar de mogelijkheden om het contact tussen kind en ouder te herstellen.

Voorwaarden voor effectiviteit

Op basis van de bevindingen kunnen we tevens concluderen dat er een aantal voorwaarden voor effectiviteit van alle onderzochte instrumenten zijn:

- *Gedegen onderzoek naar onderliggende problematiek:*

Voor een effectieve aanpak van complexe omgangsproblematiek en contactverlies is het noodzakelijk om in iedere casus goed naar de oorzaak van het conflict tussen de ouders of de oorzaak van de weerstand tegen contact bij een ouder of het kind te kijken.

- *Aandacht voor de authentieke wens van het kind:*

Oprechte aandacht voor de authentieke wens van het kind is voor een kind noodzakelijk om zich gehoord te voelen, en om te voorkomen dat een kind tot contact gedwongen wordt, terwijl het kind dit zelf niet wil. Hierbij is het van belang dat zoveel als mogelijk is wordt bepaald wat de authentieke wens van het kind zelf is, en dat daar een bij de leeftijd en de omstandigheden van de casus passend gewicht aan wordt toegekend. Dat wil niet zeggen dat de authentieke wens altijd gehonoreerd moet of kan worden. Belangrijk is dat er voldoende ruimte is voor het kind om zijn wensen kenbaar te maken en dat hier goed over wordt gesproken.

- *Duidelijkheid voor het kind:*

Een voorwaarde voor een positief effect op het welzijn van het kind is dat het voor het kind duidelijk is waarom en met welk doel een bepaald instrument wordt ingezet. Meerdere respondenten (juridische en pedagogische deskundigen, bijzondere curatoren) zeggen dat het nog wel eens wordt vergeten om het kind duidelijkheid te geven.

- *(Na)zorg bij de inzet van een instrument:*

Bij de inzet van een instrument kan de inzet van (jeugd)hulpverlening, specifiek gericht op complexe omgangsproblematiek en contactverlies, nodig zijn om een instrument meer effect te laten sorteren en om bijvoorbeeld te voorkomen dat een instrument de strijd verergert en/of schadelijk werkt voor een kind.

- *Kind blijft altijd de mogelijkheid tot contact behouden met beide ouders:*

Het al dan niet inzetten van een instrument kan op dat moment passend zijn in een situatie, maar kan enkele maanden of een jaar later, wanneer het kind zich verder ontwikkeld heeft en/of de situatie is gewijzigd, niet meer passend zijn. Wanneer een beslissing wordt genomen die het contactverlies tijdelijk bestendigt, is het essentieel dat het kind altijd toegang tot contact heeft en de banden met de contactverliezende ouder niet definitief worden doorgesneden. Jongeren geven hierbij ook aan dat contactverlies nooit definitief hoeft te zijn.

- *Tijdige inzet:*

Contactverlies leidt tot verwijdering tussen de contactverliezende ouder. Dit kan de effectiviteit van instrumenten beïnvloeden: het wordt voor partijen dan steeds moeilijker om het contact weer tot stand

te brengen. Het tijdsverloop wordt dan als het ware onderdeel van het probleem. Wat te lang is, is volgens de respondenten afhankelijk van de omstandigheden van het geval, zoals de leeftijd van het kind en de frequentie van het contact voorafgaand aan het contactverlies.

- *Mogelijkheden tot handhaving:*

Volgens de meeste ouders kunnen instrumenten pas echt effectief zijn als er daarmee ook daadwerkelijk nakoming van de omgangsafspraken afgedwongen kan worden. Dat betekent dat de instrumenten ten uitvoer moeten kunnen worden gelegd en dat er gehandhaafd moet worden wanneer er geen gehoor gegeven wordt aan de inzet van een instrument.

- *Expertise van uitvoerders van instrumenten en andere professionals:*

De wijze waarop de inzet van een instrument wordt uitgevoerd en de kennis en expertise van alle betrokkenen, zoals de rechter, advocaat, jeugdbeschermer bijzondere curator, zijn van grote invloed op de mogelijke effectiviteit van een instrument. Hun opstelling kan bijvoorbeeld escalerend werken, maar kan ook pacificerende werking hebben. Voorwaarde voor effectiviteit is dat uitvoerders en formeel betrokkenen handelen met voldoende kennis van complexe omgangsproblematiek en contactverlies en altijd handelen vanuit het belang van het kind.

7 Reflectie en aanbevelingen

In hoofdstuk zes hebben we de bevindingen uit het onderzoek samengebracht en hebben we de onderzoeksvragen beantwoord. In dit hoofdstuk reflecteren we op de bevindingen en de ingezette onderzoeksmethoden en worden enkele aanbevelingen gedaan.

7.1 Reflectie op bevindingen

In het rapport van het Expertteam ouderverstoting (Van Leuven et al. 2019) wordt in de conclusie benadrukt dat complexe omgangsproblematiek geen probleem is dat met simpele acties kan worden opgelost. Op de vraag of en welke rechterlijke instrumenten effectief zijn en in welke gevallen, is eveneens geen makkelijk en eenduidig antwoord te geven. Uit de in dit rapport beschreven probleemmechanismen en werkingsmechanismen blijkt dat een enorme veelheid aan factoren een rol speelt bij en invloed heeft op de effectiviteit van de onderzochte instrumenten. Factoren die ook onderling invloed op elkaar uitoefenen: een instrument dat een positief effect heeft op de relatie tussen het kind en de contactverliezende ouder, heeft mogelijk een negatief effect op de opvoedingssituatie van het kind bij de primair verzorgende ouder.

Uitgangspunt bij de uitvoering van dit onderzoek is het belang en het welzijn van het kind. Zoals in paragraaf 1.5 beschreven, is een instrument in de eerste plaats effectief als de inzet van het instrument leidt tot het beperken van (verdere) schade voor het kind. In dit onderzoek is nog maar weer eens gebleken dat er verschillende perspectieven zijn op het belang en het welzijn van het kind en dat het heel moeilijk is om te bepalen wat in welk geval het welzijn van het kind het meest ten goede komt en waarom dat zo is. Hierbij spelen – terecht - ook de belangen van anderen dan het kind een belangrijke rol: in de eerste plaats zijn dat de belangen van de contactverliezende ouder, die in sommige gevallen door toedoen van de primair verzorgende ouder het contact met zijn of haar kind volledig verliest. Maar ook de belangen van de primair verzorgende ouder die bijvoorbeeld overtuigd is van een onveilige situatie bij de andere ouder spelen een rol. Dit maakt het niet eenvoudig om eenduidige conclusies te trekken over de effectiviteit van de onderzochte instrumenten.

Wij hebben ervoor gekozen om bij de beantwoording van de onderzoeksvragen het perspectief van de kinderen (inmiddels (jong)volwassenen) zwaar te laten meewegen. Vanuit de visie dat een instrument bovenal effectief is wanneer dit het welzijn van het kind ten goede komt, achten we het van belang om zorgvuldig naar de mening en de ervaringen van kinderen te luisteren en hen op die manier een stem te geven.

Daarnaast is de complexiteit en soms ongrijpbaarheid van situaties waarin omgangsproblematiek en contactverlies een rol speelt, een complicerende factor. In veel casussen is het onduidelijk wat de kern of de oorzaak van het probleem (het contactverlies) is, terwijl de werking en effectiviteit van instrumenten daar vanaf hangt. Dit geldt ook voor het fenomeen ‘oudervervreemding’, waarvoor geen eenduidige diagnostiek voorhanden is, maar waar wel vaak aan gerefereerd wordt. We hebben daardoor geen koppeling kunnen maken tussen de onderliggende problematiek en de werking van instrumenten, simpelweg omdat we niet achter de onderliggende problematiek konden komen op basis van de beschikbare gegevens.

7.2 Reflectie op de onderzoeksmethoden

Casestudies
De onderzoeksmethode waarbij we casussen wilden uitdiepen door meerdere betrokkenen bij een casus te interviewen is niet van de grond gekomen door een gebrek aan voldoende respondenten per casus. Slechts in één casus hebben we beide ouders en een kind kunnen spreken. Andere betrokkenen bij dat gezin, zoals hulpverleners en het informele netwerk, waren terughoudend om mee te werken. Ondanks vele pogingen hebben we geen andere casussen gevonden waarbij het mogelijk was ten minste beide ouders en het kind te spreken.

Oproep via LinkedIn
Op onze oproep op LinkedIn tot deelname aan de casestudies hebben we veel respons ontvangen van ouders die actief zijn op dit platform. Veel van deze ouders zijn contactverliezende ouders, in sommige gevallen door zichzelf aan te duiden als verstoten ouders, hetgeen mogelijk zorgt voor een oververtegenwoordiging van deze groep.

Een aantal van deze ouders hebben we gesproken middels twee groepsgesprekken en een deel van hen heeft de enquête ingevuld. Van deze ouders hebben we dus uitsluitend hun kant van het verhaal gehoord, zonder de mogelijkheid om wederhoor toe te passen.

7.3 Aanbevelingen voor vervolgonderzoek

Voor oudervervreemding bestaat geen eenduidige diagnostiek, terwijl in complexe omgangsproblematiek en contactverlies heel vaak aan dit specifieke fenomeen gerefereerd wordt. Het is niet duidelijk of dat altijd terecht is. Juist voor het oudervervreemding als type omgangsproblematiek is het lastig te diagnosticeren (lastiger dan andere typen omgangsproblematiek) doordat hier manipulatie aan ten grondslag ligt. Een uniforme werkwijze of instrument om te bepalen -voor zover dat mogelijk is- of het daadwerkelijk om oudervervreemding gaat, kan ervoor zorgen dat beter bepaald kan worden of de inzet van een instrument effectief kan zijn en zo ja, welk instrument het beste kan worden ingezet in dat specifieke geval.

Het monitoren van casussen met complexe omgangsproblematiek en contactverlies, waarbij alle perspectieven in kaart worden gebracht (kind(eren), beide ouders, betrokken hulpverleners, uitvoerders van instrumenten) kan belangrijke informatie geven over de mogelijke (in)effectiviteit van instrumenten. Idealiter worden casussen gemonitord vanaf het ontstaan van het contactverlies, tijdens rechterlijke procedures en in de periode erna. Om effectiviteit te kunnen monitoren spreken we dan van een onderzoek met onderzoeksperiode van minstens twee, maar liever vijf jaar.

7.4 Aanbevelingen voor de inzet van instrumenten: afwegingskader

Bij de keuze voor de inzet van een instrument kunnen een aantal afwegingen gemaakt worden, die bijdragen aan een potentieel effectieve inzet van het instrument. We hebben deze afwegingen hieronder op een rij gezet in de volgorde waarin ze aan de orde zouden kunnen komen:

1. *Bepalen hoofdoorzaak voor niet nakomen omgangsafspraken:*

In verreweg de meeste gevallen zijn complexe omgangsproblematiek en contactverlies een uitvloeisel van een ander, onderliggend probleem. Wanneer een instrument ingrijpt op de oorzaak van het onderliggende probleem kan dit langdurige positieve effecten hebben.

We hebben hiervoor (in het probleemmechanisme) laten zien dat we vier verschillende soorten vormen van complexe omgangsproblematiek en contactverlies (nalaten, blokkeren, weerstand bij het kind of oudervervreemding) kunnen onderscheiden. Wil een instrument effectief kunnen zijn, moet het instrument aangrijpen op de specifieke soort casus. Daarvoor is allereerst goed onderzoek naar de feiten van belang, in de eerste plaats om uit te sluiten dat er gegronde redenen (denk aan veiligheid van het kind) zijn voor weerstand bij het kind of voor het blokkeren van omgang door de primair verzorgende ouder. Vervolgens moet onderzocht worden met welke argumenten contact wordt nagelaten dan wel geblokkeerd. Op basis van dit onderzoek kan vervolgens bepaald worden welk (type) instrument naar verwachting het meest effectief kan zijn.

2. *Inschatten van de ernst van het conflict en de bereidheid tot samenwerking*

Antokolskaia en collega's (2019, p. 57) stellen dat het de vraag is of rechterlijke instrumenten die ingrijpen op samenwerking tussen ouders überhaupt effectief kunnen zijn op het moment dat er sprake is van een ernstig structureel conflict waarin ouders *"...niet bereid zijn tot samenwerking om er samen uit te komen".*

Ook uit dit onderzoek komt naar voren dat er een onderscheid gemaakt kan worden tussen 'lichtere zaken' en 'zwaardere zaken' in geval van complexe omgangsproblematiek en contactverlies. Wanneer een ouder vooral gekwetst is door de andere ouder en daardoor omgang blokkeert, maar hij of zij nog vertrouwen in de andere ouder als ouder heeft, kan een financiële prikkel deze ouder tot nakoming van de omgangsafspraken bewegen. Wanneer een ouder echter – al dan niet terecht – ervan overtuigd is dat de andere ouder het kind niet terug zal brengen na het contactmoment, zal een dwangsom weinig effect hebben. In het algemeen kunnen we stellen dat de zwaarte van het instrument moet overeenstemmen met de zwaarte van de casus (proportionaliteit).

3. *Inschatten waar het welzijn van het kind op de korte en lange termijn mee gediend is*

Afwegingen 1 en 2 brengen de mogelijk- en onmogelijkheden van ouders in kaart. Op basis hiervan kan besloten worden wat op korte en lange termijn het meest in het belang van het kind is.

Uit het onderzoek van Antokolskaia (Antokolskaia et al. 2019) komt naar voren dat de inzet van meer ingrijpende instrumenten, zoals de inzet van de sterke arm, schadelijk kunnen zijn voor het kind. Ook het Expertteam ouderverstoting (Van Leuven et al. 2021) schrijft in zijn rapport dat het type dwang afgewogen moet worden tegen mogelijke schade voor het kind. Ons onderzoek onderschrijft deze eerdere bevindingen. Dat betekent in de praktijk dat het mogelijk is dat in gevallen waarin de inzet van een ingrijpend instrument een (te) negatief effect heeft op het welzijn van het kind, dit instrument niet moet worden ingezet. In deze gevallen, waar de verwachting is dat de negatieve effecten groter zijn dan de positieve effecten, kan er in uiterste gevallen voor gekozen worden om het kind rust te gunnen en niet tot omgang te dwingen en te belasten met de strijd tussen de ouders en de inzet van instrumenten. Uiteraard enkel onder de voorwaarde dat de huidige thuissituatie van het kind in afwezigheid van strijd niet onveilig of schadelijk is en het afzien van het dwingen tot contact -naar beste inschatting- in overeenstemming is met de authentieke wens van het kind.

Veel jongeren die wij in dit onderzoek gesproken hebben, onderschrijven bovenstaande redenering. Rust, door tijdelijk geen contact met de andere ouder te hebben, betekent dat een kind tijdelijk gevrijwaard wordt van de last van de strijd tussen de ouders. Na de afgesproken rustperiode kan dan gewerkt worden aan contactherstel. Als we de redenering van jongeren volgen zou tijdelijk contactverlies, 'rust', tot de mogelijke instrumenten van de rechter moeten behoren.

Hiertegenover staat het perspectief en het belang van de contactverliezende ouder en het belang van het kind bij contact met beide ouders. Indien gekozen wordt voor rust en er dus geen instrument ingezet wordt om omgang af te dwingen, blijft het contactverlies bestaan. Dit is uiteraard niet in het belang van deze ouders: zij hebben recht op omgang en contact met hun kind. Maar ook kinderen hebben recht op én belang bij contact met hun beide ouders. De ouders die wij in dit onderzoek gesproken hebben, zeggen bijna allemaal het creëren van rust schadelijk te vinden. Deze ouders en ook de pedagogische en juridische deskundigen wijzen in dit verband op een mogelijke verergering van het probleem. Door het contactverlies krijgt een kind immers niet de kans een band op te bouwen met de contactverliezende ouder en vice versa. Het wordt vervolgens alleen maar moeilijker om het contact weer tot stand te brengen. De ouders die wij gesproken hebben, vinden de inzet van (ingrijpende) instrumenten soms een noodzakelijk kwaad, waar op de lange termijn wel de belangen van de kinderen mee gediend worden.

7.5 Tot slot

Ondanks de medewerking van alle respondenten, en hun bereidheid om hun ervaringen met ons te delen, waarvoor we hen zeer erkentelijk zijn, is het niet mogelijk gebleken om op basis van de bevindingen van dit onderzoek tot een eenduidig en onderbouwd antwoord te komen op de vraag welk instrument in welke casus effectief is en waarom. Daarvoor zijn er helaas te weinig reacties gekomen van ervaringsdeskundigen en was de bereidheid van jongeren om mee te werken aan ons onderzoek te gering. Wel kunnen wij aan de hand van interviews en bestudeerde literatuur concluderen dat vanwege de complexheid van iedere casus en de moeilijkheid, en soms onmogelijkheid, om achter de precieze oorzaak van de complexe omgangsproblematiek te komen, maatwerk noodzakelijk blijft. Per kind, per ouder en per casus zal bekeken moeten worden of de inzet van een instrument effectief kan zijn, primair met het oog op het welzijn van kind en secundair met het oog op de nakoming van omgangsafspraken, en welk instrument dan het beste past. We hopen met de conclusies van dit rapport in ieder geval inzichtelijk te hebben gemaakt wat belangrijke voorwaarden zijn voor de effectieve inzet van een instrument en welke afwegingen daaraan ten grondslag zouden moeten liggen.

Bijlage A: Literatuurlijst

Actie-agenda 'Scheiden en de kinderen dan' (2018). Platform Scheiden zonder Schade'. Den Haag. https://open.overheid.nl/repository/ronl-6b5d31a7-2b76-4e16-bff5-ae18877fd080/1/pdf/scheiden-en-de-kinderen-dan.pdf

Amato, P.R. (2001). Children of divorce in the 1990s: an update of the Amato and Keith (1991) meta-analysis. *Journal of Family Psychology, 15*(3), 355.

Amato, P.R. (2010). Research on divorce: Continuing trends and new developments. *Journal of Marriage and Family, 72*, 650-666.

Antokolskaia, M.V., Jeppesen de Boer, C.G., Ruitenberg, G.C.A.M., Schrama, W.M., van der Valk, I.E., & Vrolijk, P. (2019). Naleving van contact-/omgangsafspraken na scheiding: een rechtsvergelijkend en sociaalwetenschappelijk perspectief. *WODC, Ministerie van Justitie en Veiligheid.*

Auersperg, F., Vlasak, T., Ponocny, I., & Barth, A. (2019). Long-term effects of parental divorce on mental health–A meta-analysis. *Journal of Psychiatric Research, 119*, 107-115.

Austin, W.G., Kline Pruett, M., Kirkpatrick, H.D., Flens, J.R., & Goulds. J.W. (2013). Parental gatekeeping and child custody/child access evaluation part I: Conceptual framework, research, and application, *Family Court Review, 51,* 485 – 501.

Austin, W.G. & Sol Rappaport (2018). Parental gatekeeping forensic model and child custody evaluation: Social capital and application to relocation disputes. *Journal of Child Custody*, *15*(1), 55-75.

Aytac, F.K. (2021). Is it love? The mediating role of traditional motherhood between maternal warmth and maternal gatekeeping. *Current Psychology, 2021*, 1-15.

Bala, N., Hunt, S. & McCarney C. (2010). Parental alienation: Canadian court cases 1989-2008. *Family Court Review*, *48*, 164-179.

Braun, V., & Clarke, V. (2006). Using thematic analysis in psychology. *Qualitative research in psychology, 3*(2), 77-101.

De Vries, B.A. (2019). *Terugdringen van psychisch lijden van ouders en kinderen bij scheiding.* Den Haag: SDU.

Elam, K.K., Sandler, I., Wolchik, S., & Tein, J.Y. (2016). Non-residential father-child involvement, interparental conflict and mental health of children following divorce: A person-focused approach. *Journal of Youth and Adolescence*, *3*, 581-593.

Fields, M.D. (2007). Remedies for children when nonresident parents abandon them after separation or divorce. *International Family Law, June, 2007.*

Harman, J.J., Leder-Elder, S. & Biringen, Z. (2016). Prevalence of parental alienation drawn from a representative poll. *Children and Youth Services Review, 66*(c), 62-66.

Haux, T., Platt, L. (2021). Fathers' Involvement with Their Children Before and After Separation. *Eur J Population 37*, 151–177.

Johnston, J.R. & Campbell, L.E.G. (1988). *Impasses of divorce: The dynamics and resolution of family conflict.* The Free Press.

Kalmijn, M. (2020). Onderzoeksmemo ten behoeve van Expertteam Ouderverstoting. Echtscheiding en contactverlies tussen ouder en kind. *In: Leuven et al., (2021) Adviesrapport Expertteam ouderverstoting/complexe omgangsproblematiek. WODC, Ministerie van Justitie en Veiligheid.*

Kalverboer, M. & Zijlstra, E. (2006). *Het belang van het kind in het Nederlands recht. Voorwaarden voor ontwikkeling vanuit een pedagogisch perspectief.* Amsterdam: SWP.

De Kinderombudsman (2014). *Vechtende ouders, het kind in de knel. Adviesrapport over het verbeteren van de positie van kinderen in vechtscheidingen (KOM003/2014).* De Kinderombudsman

Krakauer, S.Y. (2014). Must internal working models be internalized? A case illustrating an alternative pathway to attachment. *Journal of Family Violence*, *29*(3), 247-258.

Kroese, J., Bernasco, W., Liefbroer, A. C., & Rouwendal, J. (2021). Single-parent families and adolescent crime: unpacking the role of parental separation, parental decease, and being born in a single-parent family. *Journal of Developmental and Life-Course Criminology, 7*, 596-622.

Kunz, J. (2001). Parental divorce and children's interpersonal relationships: A meta-analysis. *Journal of Divorce & Remarriage, 34*(3-4), 19-47.

Kushner, M.A. (2009). A review of the empirical literature about child development and adjustment postseparation. *Journal of Divorce & Remarriage, 50*(7), 496-516.

Leuven, C. van, Barendrecht, M., Beekum, S. van, Boer, G. de, Koppejan-Luitze, H., Tak, J., Tavecchio, L. & Rijnberk, C. (2021). Adviesrapport Expertteam ouderverstoting/complexe omgangsproblematiek. *WODC, Ministerie van Justitie en Veiligheid.*

Lamela, D., Figueiredo, B., Bastos, A., & Feinberg, M. (2016). Typologies of post-divorce coparenting and parental well-being, parenting quality and children's psychological adjustment. *Child Psychiatry & Human Development, 47*, 716-728.

Lowenstein, L.F. (2015). How can the process of parental alienation and the alienator be effectively treated? *Journal of Divorce and Remarriage, 56,* 657-662.

Madden-Derdich, D.A., & Leonard, S.A. (2002). Shared experiences, unique relations: Formerly married mothers en fathers perceptions of parenting and custody after divorce. *Family Relations, 51*(1), 37-45.

Pater, C., Sligte, H., van Eck, E (2012). *Verklarende evaluatie, een methodiek.* Amsterdam: Kohnstamm Instituut.

Pilotteam Specialist Contactverlies (2022). *Scheiden van de waarheid. Op weg naar een duurzame oplossing.* Den Haag: Xerox OBT.

Polak, S., Altobelli, T., & Popielarczyk, L. (2020). Responding to severe parent–child rejection cases without a parentectomy: A blended sequential intervention model and the role of the courts, *Family Court Review, 58*(2), 507-524.

De Rechtspraak (2022) *Rechtspraak, jaarverslag 2021.* https://www.rechtspraak.nl/SiteCollectionDocuments/Jaarverslag-Rechtspraak-2021.pdf

Ruitenberg, G. (2020). *Afdwingen van de naleving van omgangsregelingen.* Presentatie gegeven op de VU, Amsterdam, 27 november 2020.

Singendonk, K. & Meesters, G. (2011). *Kind en Echtscheiding. Een ontwikkelingspsychologisch perspectief.* Amsterdam: Boom.

Ter Voert, M.J., Geurts, T., & Van Lierop, L.E.H.P. (2019). De complexiteit van conflictscheidingen: onderzoek naar risicofactoren en knelpunten. *FJR, 42*(9), 192-199.

Ter Voert, M.J. (2020). *Factsheet Scheidingen 2019. Gerechtelijke procedures en gesubsidieerde rechtsbijstand.* WODC, Den Haag. Verkregen via: Scheidingen 2019 (wodc.nl)

Van der Valk, I.E., de Boer, G., Bergenhenegouwen, H., & van der Veldt, M. (2020). De herziene Richtlijn Scheiding en problemen van jeugdigen. *Tijdschrift Kinder- & Jeugdpsychotherapie, 2*

Veldhuyzen, J. & den Outer, B. (2020). Omgangsvoorzieningen. Verkennend onderzoek naar omgangsvoorzieningen en omgangshuizen. *WODC.*

Bijlage B: Vragenlijsten enquête

Enquête ouders

Beste ouder,

Deze vragenlijst gaat over wat werkt bij contactverlies tussen een ouder en een kind. De rechter kan maatregelen inzetten, zoals een dwangsom, een ots, een begeleide omgangsregeling, etc. We zijn op zoek naar ervaringen van jongeren en ouders. Welke positieve of negatieve effecten heeft de inzet van die maatregelen gehad?

Mocht je ervaring hebben met meerdere maatregelen dan horen we graag voor al die maatregelen apart wat je ervaring is.

De vragenlijst bestaat uit meerkeuze vragen en open vragen. We schatten in dat het invullen 20 minuten duurt.

Hartelijk dank voor je deelname.

1: Ik ben een..
- Vader
- Moeder
- Zoon/dochter

2: Is of was er sprake van (een dreiging van) contactverlies tussen u en uw kind(eren) of tussen uw ex-partner en uw kind(eren)?
- Ja, tussen mij en mijn kind(eren)
- Ja, tussen mijn ex-partner en mijn kind(eren)
- Nee

3: Heeft u rechtszaken gehad die gingen over de omgangsproblemen en/of contactverlies?
- Ja
- Nee

4: De rechter kan verschillende maatregelen opleggen bij omgangsproblematiek en contactverlies. Is één van onderstaande maatregelen opgelegd?
- **Bijzonder curator**: Een advocaat of psycholoog wordt aangewezen om op te komen voor het kind
- **Begeleide omgangsregeling**: kind en ouder zien elkaar alleen onder begeleiding van professional, vaak in een omgangshuis
- **(omgangs)ondertoezichtstelling**: kind wordt onder toezicht gesteld van de jeugdbescherming, omdat de omgangsproblematiek een onveilige situatie creë
- **Aansporend boetebeding:** Ouders hebben zelf afgesproken wat de boete is als één van beide ouders de afspraken niet nakomt
- **Dwangsom:** De rechter bepaalt dat de ouder die zich niet aan de afspraken houdt, een boete moet betalen

- **Lijfsdwang/gijzeling:** De ouder die zich niet aan de afspraken houdt, moet in een gevangenis verblijven totdat hij/zij zich wel aan de afspraken houdt
- **Afgifte met behulp van de sterke arm (politie):** De kinderen worden door de politie opgehaald om naar de andere ouder te brengen
- **Wijziging van de hoofdverblijfplaats van het kind:** Het kind moet verhuizen naar de andere ouder
- **Gezagswijziging**: in plaats van dat beide ouders gezag hebben, krijgt nog maar één van beide ouders gezag. Of juist andersom: in plaats van dat maar één ouder gezag heeft, krijgen beide ouders gezag.
- **Gezagsbeëindiging:** beide ouders hebben geen gezag meer
- **Strafrechtelijke vervolging:** In plaats van bovenstaande maatregelen, wordt het strafrecht ingezet
- **Geen van bovenstaande**

→ Indien geen bovenstaande is gekozen, verder met vraag 13

5: Heeft de maatregel positieve effecten gehad op het contact tussen uw kind en u of uw ex-partner? Zo ja, welke en waarom?
(Indien meerdere maatregelen zijn opgelegd, licht dit toe per maatregel)

- Ja, want…: _____
- Nee, want…: _____

6: Heeft de maatregel negatieve effecten gehad op het contact tussen u/uw ex-partner en uw kind? Zo ja, welke en waarom?
(Indien meerdere maatregelen zijn opgelegd, licht dit toe per maatregel)

- Ja, want…: _____
- Nee, want…: _____

7: Heeft de maatregel effect gehad op het welzijn van uw kind?
(Indien meerdere maatregelen zijn opgelegd, licht dit toe per maatregel)
_____*open vraag*_____

8: Heeft de opgelegde sanctie geleid tot minder strijd tussen u en uw ex-partner over de omgang?
(Indien meerdere maatregelen zijn opgelegd, licht dit toe per maatregel)

- ○ Ja, minder strijd: _____
- ○ Nee, geen effect op gehad: _____
- ○ Nee, het heeft de strijd zelfs verhoogd: _____

9: Geef aan in hoeverre de maatregel heeft geleid tot de onderstaande punten.

	Geen verandering	Verbeterd (meer)	Verslechterd (minder)
Naleving van de omgangsregeling	○	○	○
Kwaliteit van contact (of kwaliteit van de relatie) tussen u en uw kind of uw ex-partner en uw kind	○	○	○

10: Wat denkt u dat er gebeurd was als de rechter had besloten om geen maatregel op te leggen?

- Dan was de situatie hetzelfde gebleven, want…: _____
- Dan was de situatie verbeterd, want…: _____
- Dan was de situatie verslechterd, want…: _____
- Anders: : _____

11: Eén van de onderzoeksvragen is de vraag of de inzet van maatregelen kan leiden tot beperking van mogelijke schade voor kinderen. Wat denkt u?

- Ja, het kan (verdere) schade beperken:: _____
- Nee, het kan de (verdere) schade niet beperken: : _____
- Anders:: _____

12: Welke voorwaarden zijn van belang als de rechter besluit tot het inzetten van een maatregel?
Denk aan moment van oplegging, handhaving, etc
_____*open vraag*_____

Indien geen ervaring met instrumenten

13: Ons onderzoek gaat over of maatregelen van de rechter werken bij contactverlies. We zijn daarom op zoek naar ervaringen met deze maatregelen.

U geeft aan geen ervaring te hebben met deze maatregelen. Mogelijk had u wel graag gewild dat er iets was gedaan door de rechter. Wat had u gewild dat de rechter had gedaan? En waarom? Welk effect had dat gehad op uw kind(eren)?
_____*open vraag*_____

Afsluitend

Het zou voor het onderzoek helpend zijn als ook kinderen deze vragenlijst invullen. Mocht u op dit moment wel contact hebben met uw kind, en denken dat deze vragenlijst ook geschikt is voor uw kind, dan willen we u vragen de email met de link naar hen door te sturen, zodat zij een eigen vragenlijst kunnen invullen.

14: We zijn aan het einde van de vragenlijst gekomen. Is er nog iets dat u kwijt wilt?
_____*open vraag*_____

Hartelijk dank voor het invullen van deze vragenlijst.

Uw ervaringen nemen we mee in ons rapport die naar de Tweede Kamer gaat. De volgende generatie ouders en kinderen die hiermee te maken kunnen krijgen, zullen u dankbaar zijn voor het geven van uw ervaringskennis.

Dank!

Enquête jongeren

Beste jongere,

Deze vragenlijst gaat over wat werkt bij contactverlies tussen een ouder en een kind. De rechter kan maatregelen inzetten, zoals een dwangsom, een ots, een begeleide omgangsregeling, etc. We zijn op zoek naar ervaringen van jongeren en ouders. Welke positieve of negatieve effecten heeft de inzet van die maatregelen gehad?

Mocht je ervaring hebben met meerdere maatregelen dan horen we graag voor al die maatregelen apart wat je ervaring is.

De vragenlijst bestaat uit meerkeuze vragen en open vragen. We schatten in dat het invullen 20 minuten duurt.

Hartelijk dank voor je deelname.

1: Ik ben een..
- Vader
- Moeder
- Zoon/dochter

2: Is er contactverlies (geweest) tussen jou en één van je ouders?
- Ja
- Nee

3: Tussen wie was er contactverlies?
- Tussen mij en mijn vader
- Tussen mij en mijn moeder

4: Hebben jouw ouders rechtszaken gehad over de omgangsregeling en/of het contactverlies tussen jou en een van je ouders?
- Ja
- Nee

5: De rechter kan verschillende maatregelen opleggen bij omgangsproblematiek en contactverlies. Is één van onderstaande maatregelen opgelegd?
- **Bijzonder curator**: Een advocaat of psycholoog wordt aangewezen om op te komen voor het kind
- **Begeleide omgangsregeling**: kind en ouder zien elkaar alleen onder begeleiding van professional, vaak in een omgangshuis
- **(omgangs)ondertoezichtstelling**: kind wordt onder toezicht gesteld van de jeugdbescherming, omdat de omgangsproblematiek een onveilige situatie creë
- **Aansporend boetebeding:** Ouders hebben zelf afgesproken wat de boete is als één van beide ouders de afspraken niet nakomt

- **Dwangsom:** De rechter bepaalt dat de ouder die zich niet aan de afspraken houdt, een boete moet betalen
- **Lijfsdwang/gijzeling:** De ouder die zich niet aan de afspraken houdt, moet in een gevangenis verblijven totdat hij/zij zich wel aan de afspraken houdt
- **Afgifte met behulp van de sterke arm (politie):** De kinderen worden door de politie opgehaald om naar de andere ouder te brengen
- **Wijziging van de hoofdverblijfplaats van het kind:** Het kind moet verhuizen naar de andere ouder
- **Gezagswijziging**: in plaats van dat beide ouders gezag hebben, krijgt nog maar één van beide ouders gezag. Of juist andersom: in plaats van dat maar één ouder gezag heeft, krijgen beide ouders gezag.
- **Gezagsbeëindiging:** beide ouders hebben geen gezag meer
- **Strafrechtelijke vervolging:** In plaats van bovenstaande maatregelen, wordt het strafrecht ingezet
- **Geen van bovenstaande**

→ indien geen van bovenstaande is gekozen, verder met vraag 13

6: Heeft de maatregel positieve gevolgen gehad voor het contact met je ouder(s)? Zo ja, wat en waarom?
(Indien er meerdere maatregelen zijn geweest, geef dan antwoord voor alle maatregelen)

- Ja, want… : _____
- Nee, want… : _____

7: Heeft de maatregel negatieve gevolgen gehad voor het contact met je ouder(s)? Zo ja wat en waarom?
(Indien er meerdere maatregelen zijn geweest, licht dit toe per maatregel)

- Ja, want…: _____
- Nee, want…: _____

8: Is er door de maatregel minder strijd geweest tussen je ouders over de omgang?
(Indien er meerdere maatregelen zijn geweest, licht dit toe per maatregel)

- ○ Ja, minder strijd: _____
- ○ Nee, geen effect op gehad: _____
- ○ Nee, het heeft de strijd zelfs verhoogd: _____
- ○ Er was eigenlijk al weinig/geen strijd tussen mijn ouders

9: Geef aan waar de maatregel nog meer invloed op heeft gehad

	Geen verandering	Verbeterd (meer)	Verslechterd (minder)
Hoe vaak er contact was tussen jou en je vader of moeder waar je geen/minder contact mee had	○	○	○
Kwaliteit van het contact (hoe fijn je het vond) als je contact had met je vader of moeder waar je geen/minder contact mee had	○	○	○

10: Hoe ging het met jou na het inzetten van de maatregel?

_____*open vraag*_____

11: Wat denk je dat er gebeurd was als de rechter had besloten om geen maatregel op te leggen?

- Dan was de situatie hetzelfde gebleven, want…: _____
- Dan was de situatie verbeterd, want…: _____
- Dan was de situatie verslechterd, want…: _____
  - Anders:: _____

Indien geen ervaring met instrumenten

12: Ons onderzoek gaat over of maatregelen van de rechter werken bij contactverlies. We zijn daarom op zoek naar ervaringen met deze maatregelen.
Jij geeft aan geen ervaring te hebben met deze maatregelen. Mogelijk had je wel graag gewild dat er iets was gedaan door de rechter. Wat had je gewild dat de rechter had gedaan? En waarom?
_____*open vraag*_____

13: Denk jij dat het goed is voor kinderen als dit soort maatregelen ingezet worden?

- Ja, want…: _____
- Nee, want…: _____
- Ik weet het niet, want…: _____

14: Wat is er belangrijk voor jou als de rechter besluit een maatregel in te zetten?
_____*open vraag*_____

Afsluitend

Het zou voor het onderzoek helpend zijn als ook ouders deze vragenlijst invullen. Mocht je denken dat deze vragenlijst ook geschikt is voor je ouders, en je hebt (weer) contact met ze, dan willen we je vragen de email met de link naar hen door te sturen, zodat zij een eigen vragenlijst kunnen invullen.

15: We zijn aan het einde van de vragenlijst gekomen. Is er nog iets dat je kwijt wilt?
_____*open vraag*_____

Hartelijk dank voor het invullen van deze vragenlijst.

Je ervaringen nemen we mee in ons rapport die naar de Tweede Kamer gaat. De volgende generatie ouders en kinderen die hiermee te maken kunnen krijgen, zullen je dankbaar zijn voor het geven van jouw ervaringskennis.

Dank!

Bijlage C: Tabellen cijfermatige analyse

Tabel 1: Cijfers rechtspraak.nl, verdeling over de steekproefmaanden

Instrumenten	Apr '19	Okt '19	Apr '22	Gemiddeld per maand	Gemiddeld per jaar (geschat)
VORM VAN BEGELEIDING					
Bijzonder curator	1	3	1	1,67	20
Begeleide omgangsregeling	5	1	7	4,33	52
Omgangsondertoezichtstelling	5	2	5	4,00	48
FINANCIËLE PRIKKEL					
Dwangsom	4	3	3	3,33	40
Opschorting, vermindering of ontzegging van alimentatie	2	0	0	0,67	8
Aansporend boetebeding	0	0	0	0,00	0
ROL POLITIE OF OM					
Vervolging op grond van artikel 279 Sr.	0	1	0	0,33	4
Lijfsdwang	2	0	0	0,67	8
Afgifte met behulp van de sterke arm	0	0	0	0,00	0
INGRIJPEN OP OUDERLIJK GEZAG					
Gezagswijziging	3	1	3	2,33	28
Gezagsbeëindiging	4	0	1	1,67	20
Omgangsondertoezichtstelling	5	2	5	4,00	48
PRIMAIR VERBLIJF KIND					
Wijziging hoofdverblijfplaats van het kind	1	1	3	1,67	20

Bron: rechtspraak.nl

Tabel 2: Cijfers rechtspraak.nl, verdeling soort zaken a.d.h.v. uitsprakenanalyse rechtspraak.nl

Instrumenten	Beslissing in eerste aanleg	Hoger beroep eerdere beslissing
VORM VAN BEGELEIDING		
Bijzonder curator	8	12
Begeleide omgangsregeling	5	7
Omgangsondertoezichtstelling	28	20
FINANCIËLE PRIKKEL		
Dwangsom	16	24
Opschorting, vermindering of ontzegging van alimentatie	4	4
Aansporend boetebeding	0	0
ROL POLITIE OF OM		
Vervolging op grond van artikel 279 Sr.	4	0
Lijfsdwang	8	0
Afgifte met behulp van de sterke arm	0	0
INGRIJPEN OP OUDERLIJK GEZAG		
Gezagswijziging	16	12
Gezagsbeëindiging	12	8
Omgangsondertoezichtstelling	28	20
PRIMAIR VERBLIJF KIND		
Wijziging hoofdverblijfplaats van het kind	4	16
RELATIEVEN		
Per jaartotaal	53,1%	46,9%

Bron: rechtspraak.nl

Tabel 3: top 4 ingezette instrumenten volgens deskundigen juridisch kader

Instrumenten	Aantal juristen / advocaten dat aangeeft dat betreffend instrument in de top 4 staat	Aantal rechters dat aangeeft dat betreffend instrument in de top 4 staat
VORM VAN BEGELEIDING[a]		
Bijzonder curator	2	4
Omgangsondertoezichtstelling	5	4
FINANCIËLE PRIKKEL		
Dwangsom	4	4
Opschorting, vermindering of ontzegging van alimentatie	1	-
Aansporend boetebeding	-	-
ROL POLITIE OF OM		
Vervolging op grond van artikel 279 Sr.	-	-
Lijfsdwang	-	-
Afgifte met behulp van de sterke arm	-	-
INGRIJPEN OP OUDERLIJK GEZAG		
Gezagswijziging	5	2
Gezagsbeëindiging	3	1
PRIMAIR VERBLIJF KIND		
Wijziging hoofdverblijfplaats van het kind	5	3

Bron: juridische expertmeeting afwegingskaders

[a] Het instrument 'begeleide omgangsregeling' behoorde nog niet tot de onderzochte instrumenten ten tijden van de expertmeeting en is daarom in deze afweging niet meegenomen.

Bijlage D: Begeleidingscommissie

De begeleidingscommissie is ingesteld door het WODC en bestaat uit:

em. prof. mr. P. Vlaardingerbroek (voorzitter)
mr. dr. L.F.M. Ansems
mr. D.I.J. Tuijtelaars
dr. M. Turina - Tumewu (WODC).

De commissie is tijdens het onderzoek tweemaal fysiek en eenmaal digitaal bijeengekomen. Tijdens de eerste bijeenkomst op 23 februari 2022 is het onderzoeksplan besproken. Tijdens de tweede bijeenkomst op 29 juni 2022 zijn de voorlopige bevindingen besproken. De derde (digitale) bijeenkomst had als doel om de stand van zaken van de voortgang van het onderzoek te bespreken en heeft plaatsgevonden op 8 november 2022. Tijdens de vierde bijeenkomst op 26 januari 2023 is de (eerste) conceptrapportage besproken. Vervolgens heeft de begeleidingscommissie via een digitale ronde in februari 2023 meegelezen met de tweede versie van het concept, gebaseerd op de uitkomsten van de bijeenkomst van 26 januari 2023.

VanMontfoort heeft het secretariaat en de notulen van de commissie verzorgd.